82
2002

metmenys

kūryba ir analizė

82/2002

metmenys

ajr

Danutė Petrauskaitė, Jeronimo Kačinsko muzikinė veikla ir asmenybės bruožai 3 * *Rimantas Kmita*, Sultingosios 28, Didžiojo įvaizdžio vienuolyno sesės 29, Dievas mirė— tegyvuoja Dievas 31. ...iš grimo apie akis... 32, ko daugiau, tik... 33 * *Nora Aušrienė*, Faustas Sadauskas, skulptorius 34 * *Audinga Pelurytė*, Poetinis Henriko Radausko antipasaulis 43 * Leono Lėto laiškai Žibuntui Mikšiui 81 * *Aušra Graželytė*, Europos pilietybė: identifikacijos skerspjūviai 93 * *Eglė Racevičiūtė*, Dzen / Cage / Mekas 136 * *Kęstutis Keblys*, Knygų leidyba Lietuvoje: verslas ar labdara? 149 *

Įspūdinga įveika: Vytauto Kubiliaus Neparklupdyta mūza. Lietuvių literatūra vokietmečiu, Vytautas A. Jonynas 170 *

Lietuvos nacionalinė M.Mažvydo biblioteka

*Dailės darbai: Faustas Sadauskas 34–42 * Žibuntas Mikšys 92 * Vytautas O. Virkau 135 **

JERONIMO KAČINSKO MUZIKINĖ VEIKLA IR ASMENYBĖS BRUOŽAI

DANUTĖ PETRAUSKAITĖ

Ne kiekvienam menininkui yra lemta nugyventi ilgą ir turiningą gyvenimą. Vienus jų pakerta negalia jau pačioje jaunystėje, kiti išeina Anapilin vos pasiekę savo šlovės zenitą. Ir tik nedaugelis sulaukia, monsinjoro Kazimiero Vasiliausko žodžiais tariant, žydinčios senatvės, kaip kad jos sulaukė kompozitorius, dirigentas, vargonininkas, pedagogas, Lietuvos nacionalinės premijos laureatas, Klaipėdos miesto Garbės pilietis Jeronimas Kačinskas. 2002 metų balandžio 17 dieną jam sukako 95-eri.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti Kačinsko muzikinę veiklą įvairiais aspektais (pristatyti jį kaip vargonininką, chorvedį, simfoninio orkestro dirigentą, publicistą, pedagogą) ir išryškinti jo svarbiausius asmenybės bruožus. Tad čia bus atsisakoma nuoseklaus biografijos dėstymo, nes pagrindiniai Kačinsko gyvenimo aspektai savaime atsiskleis šioje apžvalgoje.

Atlikėjas

Vargonininkas. Kačinskas gimė ir augo vargonininko šeimoje, tad muzikos garsai jį supo nuo ankstyvos vaikystės. Jo tėvas kurį laiką vargonininkavo Viduklėje,

vėliau persikėlė į Kuršėnus, o po Pirmojo pasaulinio karo – į Papilę bei Viekšnius. Tėvas ir tapo pirmuoju Kačinsko muzikos mokytoju. Mažasis Jeronimas mokėsi skambinti pianinu ir svajojo sekti tėvo pėdomis – tapti vargonininku. Tuo tikslu jis, baigęs Viekšnių progimnaziją, 1923 metais atvyko į tik ką Klaipėdoje Stasio Šimkaus įsteigtą muzikos mokyklą, kurioje veikė vargonų skyrius. Tačiau mokyklos direktorius nepritarė Kačinsko norui studijuoti vargonus. Jis samprotavo: „Vargonai ugdo muzikinę atmintį, jais naudinga groti, bet vargu ar benorėsi ubago duonos". Tuo metu vargonininkai didelio prestižo visuomenės akyse neturėjo. Nors spaudos draudimo metais jie tapo pagrindiniais lietuviškos muzikinės kultūros puoselėtojais, tačiau Nepriklausomoje Lietuvoje jų statusas dėl įvairių priežasčių buvo labai menkas. Tad Kačinskas paklausė S. Šimkaus patarimo ir pasirinko fortepijono studijas. Po kelerių metų jis, priverstas finansinių aplinkybių, perėjo į alto klasę ir ėmė groti mokyklos direktoriaus įsteigtame simfoniniame orkestre. Atrodė, kad prie vargonų jam niekada neteks sėsti, apie ką bylojo visa jo tarpukario metų veikla. Kačinskas tapo žymiu dirigentu, kompozitoriumi, o vargonininko pareigas bažnyčiose su labai retomis išimtimis daugiausia ėjo muzikoje mažai išprusę asmenys. Tačiau Lietuvą okupavus sovietams, Kačinsko gyvenimas pakrypo visai kita vaga, ir vargonai daugelį metų jam padėjo pelnyti duonos kąsnį.

Prie vargonų Kačinskas pirmą kartą sėdo Vokietijoje, būdamas išeivijoje – Hochfeldo Šv. Antano bažnyčioje sekmadieniais jis grodavo per šventas mišias. Ir netikėtai pajuto, kad šis darbas yra labai garbingas ir dvasią gaivinantis. Todėl, kai gavo iš kunigo Petro Virmausko kvie-

timą vargonininkauti Bostono Šv. Petro lietuvių bažnyčioje, nedvejodamas sutiko ir 1949 metais pradėjo naują savo gyvenimo etapą JAV. Sunku net patikėti – vargonininko pareigas šioje bažnyčioje Kačinskas ėjo beveik 50 metų. Vargonai tapo pagrindiniu jo instrumentu, o bažnyčia – lyg antraisiais namais.

Kačinskas buvo įsitikinęs, jog vargonininkas turi būti profesionalus muzikas ir kartu tikintis bei dvasingas žmogus. Pasak jo, vargonininkas turi padėti žmonėms nutiesti kelius į Dievą ir padaryti jų gyvenimą gražesnį bei prasmingesnį. Tačiau įgyvendinti šiuos užmojus Kačinskui ne taip lengvai sekėsi. Jam teko derinti tradicinius bažnytinius kanonus, senuosius lietuvių išeivijos papročius ir meninius savo siekius. O tie siekiai pirmiausia buvo liturginę muziką traktuoti ne vien kaip sudėtinę religinę apeigų dalį, bet ir kaip subtilų meną, padedantį geriau suvokti tikėjimo tiesas ir žmonijos dvasingumo bei muzikinės minties evoliuciją. Kačinskas siekė muzikos ir liturgijos vienovės, taip pat stengėsi, kad bažnyčioje nevyrautų vien pramoginiai žanrai, kad ji taptų lietuvių muzikinės kultūros židiniu, kur susirinkę žmonės galėtų Dievą rasti ne tik maldose, bet ir muzikoje. Kačinskas buvo neeilinis vargonininkas, jis nesitenkino vien siaurai suvokiamomis vargonininko pareigomis. Jis kovojo už Šv. Petro lietuvių parapijos išlikimą, aktyviai dalyvavo jos religinėje bei pasaulietinėje veikloje.

Chorvedys. Kačinskas jau nuo pat mažens bandė diriguoti. Dar vaikas būdamas jis mėgdžiojo savo tėvo dirigentiškus mostus, o vėliau, studijuojant Klaipėdos muzikos mokykloje, jam atsirado itin palanki proga išbandyti save chorvedybos srityje. Teorinių žinių jis turėjo gali-

mybę pasisemti Juozo Žilevičiaus vedamoje pedagoginio choro klasėje, o praktinių – dirbant su mokinių vyrų choru, kuris buvo susibūręs pačių dalyvių iniciatyva. Tad dirbo be atokvėpio ir iš visos širdies. Buvo nutarta, kad tam chorui vadovaus du labiausiai pažengę mokiniai – Kačinskas ir Vytautas Marijošius. Nors Kačinskas ir neturėjo daug progų su juo koncertuoti, visgi šis kolektyvas tarp klaipėdiečių greitai išpopuliarėjo. Kačinskui pavyko parinkti netradicinį repertuarą, plačiai atskleisti choristų balsų technines bei menines galimybes, tad jį ėmė kviestis net vokiečių chorai.

Kačinskui chorai tapo neatsiejama jo atlikėjiškos veiklos dalimi, ypač gyvenant Klaipėdoje. 1932–1933 metais jis vadovavo Klaipėdos vyrų chorui, su kuriuo pasirodė Mažosios Lietuvos dainų šventėje, 1934–1936 metais – Čekoslovakų chorui, 1933–1935 metais talkino Stepui Sodeikai, dirbusiam su „Vaidilute", 1937–1938 metais buvo Darbo rūmų choro dirigentu, daug prisidėjo organizuojant įvairius Klaipėdos krašto chorų sąskrydžius bei šventes. Be choro Kačinskas neapsiėjo ir išeivijos metais Vokietijoje. Apsistojęs Augsburge, jis rado jau veikiantį 60 asmenų mišrų chorą, kurio dainininkai, sužinoję apie Kačinsko atvykimą, ėmė jį kalbinėti perimti vadovo pareigas. Ir šis sutiko. Chorvedžio darbas nebuvo lengvas. Repeticijos vykdavo beveik kas vakarą, pakaitomis tai vienoje, tai kitoje stovykloje. Todėl Kačinskui rudenį ir žiemą tekdavo klampoti sunkiai praeinamais keliais. Nelengva buvo sudaryti ir choro programą, nes trūko natų. Labiausiai pageidaujamų kūrinių, pavyzdžiui Naujalio kalėdinių giesmių ar populiarių kitų lietuvių kompozitorių dainų jam teko prašyti net J. Žilevičiaus, jau tada gyvenusio

Amerikoje. Koncertinį Augsburgo choro repertuarą sudarė Č. Sasnausko, S. Šimkaus, J. Gaubo, J. Strolios, V. Jakubėno, J. Žilevičiaus, taip pat kelios paties Kačinsko dainos. Šio choro koncertinė veikla tęsėsi keletą metų – kolektyvas dažniausiai dainavo lietuvių stovyklose, kartais surengdavo bendrus koncertus su latvių ir estų atlikėjais. Tačiau 1947 metų pradžioje choras ėmė irti, nes daugelis pabėgėlių, ypač vyrų, ėmė ieškoti darbo ir saugesnio prieglobsčio kituose kraštuose. Tačiau šio choro veikla Augsburge praskaidrino nuobodžias ir vargingas lietuvių gyvenimo dienas, atskleidė Kačinsko kaip chorvedžio talentą, kurį įvertino ne tik tautiečiai, bet ir vokiečiai.

Apsigyvenus Bostone, Kačinskui teko vadovauti Šv. Petro parapijos chorui. Tai buvo pagrindinis jo rūpestis ir džiaugsmas. Jam teko atnaujinti ne tik repertuarą, bet ir choristų sudėtį. Darbas vyko labai intensyviai, ir nors ne visi dainininkai buvo patenkinti gausiomis repeticijomis, choras darė didžiulę pažangą. Kačinskas parengė ne tik naują liturginį repertuarą, bet ir pasaulietinės muzikos programą. Ir pradėjo intensyvią koncertinę veiklą. Per pirmuosius aštuonerius chorvedybinio darbo Amerikoje metus Kačinsko vadovaujamas choras surengė apie 80 koncertų – ir ne tik lietuvių, bet ir amerikiečių auditorijose, kas atsispindėjo laikraščio *The Boston Daily Globe* puslapiuose. Ir ne kartą buvo pripažintas kaip vienas geriausių tokio pobūdžio lietuviškų kolektyvų, į ką buvo atkreipę dėmesį Bostono diecezijà bei laikraščio *The South Boston Tribune* korespondentai. Kačinskas kaip chorvedys siekė išlaikyti pusiausvyrą tarp atskirų balsų grupių, mokė dainininkus ne šaukti, o dainuoti, kreipti dėmesį į balso subtilumą, ansamblinį darnumą, skatino išryškinti

dinaminius niuansus ir atskleisti meninę kūrinio idėją. Ir šių principų laikėsi visą gyvenimą. Amerikiečiai, pastebėję Kačinsko kaip chorvedžio sugebėjimus, 1965 metais jį pakvietė vadovauti „Polymnia" chorui. Šis 70 žmonių choras, gyvavęs Bostono priemiestyje Wakefielde, jau turėjo susiformavusias savo tradicijas bei repertuarą. Kačinskas nesistengė ypatingai jo keisti, bet bandė jį daryti nenuobodų ir meniškai skoningą. Tačiau po trejų metų jis atsisveikino su „Polymnia", nes buvo sunku suderinti daugelį pareigų. Tad vėl visą dėmesį skyrė Šv. Petro bažnyčios chorui, kuriam vadovavo tol, kol ėjo vargonininko pareigas.

Orkestro dirigentas. Kačinskas yra vienas pirmųjų profesionalių dirigentų, išsilavinimą įgijęs Prahos konservatorijoje profesorių P. Dedečeko ir M. Doležilio klasėse. Įtakos pasirenkant šią profesiją turėjo ir S. Šimkus, vadovavęs Klaipėdos muzikos mokyklos simfoniniam orkestrui. Tai buvo pirmasis lietuviškas orkestras, rengęs koncertus visoje Lietuvoje ir visur susilaukęs didžiulio pripažinimo. Šiame orkestre altu grojo ir Kačinskas. Tad jam teko praktiškai stebėti orkestro darbą ir dirigento triūsą.

Kačinsko kaip orkestro dirigento veikla prasidėjo Kaune 1931 metais. Tuomet jam pasitaikė proga keletą kartų diriguoti Kauno Valstybės operos orkestrui. Tačiau sėkmingas debiutas nepraskynė kelio į Kauno muzikines įstaigas. Laikinojoje sostinėje vyravusi rutina ir jaunų perspektyvių muzikų baimė privertė Kačinską grįžti į Klaipėdą. Uostamiestis, nuo seno garsėjęs turtingomis muzikinėmis tradicijomis, buvusį S. Šimkaus auklėtinį sutiko labai nuoširdžiai, nes lietuvių bendruomenė buvo

pasiilgusi intensyvios muzikinės veiklos. Ir Kačinskas iš karto kibo į darbą. Pirmiausia jis nutarė atgaivinti simfoninį orkestrą. Pasikvietęs pajėgesnius Muzikos mokyklos mokytojus bei mokinius ir kai kuriuos grojančius miestelėnus, jis 1933 metų pavasarį subūrė 45 narių simfoninį kolektyvą. Su tuo orkestru Kačinskas dirbo trejetą metų ir parengė nemažai įdomių programų. Publika rodė didžiulį susidomėjimą, o kritikos atsiliepimai buvo taip pat labai puikūs. Reikia pastebėti, kad Kačinskas vienas pirmųjų Lietuvoje pradėjo diriguoti atmintinai. Jis turėjo absoliučią klausą, fenomenalą muzikinę atmintį, tad parengti sudėtingas partitūras jam nebuvo didelio vargo. Svarbu dar ir tai, kad jaunasis dirigentas stengėsi ne pataikauti publikai, o jį auklėti. Tad į programas įtraukdavo mažiau žinomus kūrinius, nepabijojo atlikti ir kauniečių iškoneveikto kompozitoriaus Vytauto Bacevičiaus „Elektrinę poemą", šiandien tapusia jau klasikiniu lietuviško moderno pavyzdžiu.

Klaipėdos simfoninis orkestras suteikė galimybę įsisteigti Klaipėdoje ir lietuviškai operai. Deja, ji dėl lėšų stygiaus veikė tik vieną 1934–1935 metų koncertinį sezoną. Tas laikas Kačinskui buvo intensyvios meninės veiklos metas. Jis pastatė dvi operas – G. Verdi „Traviatą" ir Ch. Gounod „Faustą", kurios turėjo neišpasakytą pasisekimą ir buvo ne kartą rodomos Klaipėdoje bei artimiausiuose miestuose. Kauniečiai, su pavydu stebėdami klaipėdiečių muzikinę sėkmę ir patys stokodami pajėgių dirigentų, 1938 metais pakvietė Kačinską vadovauti Radiofono orkestrui. Ir šis sutiko, nes Klaipėdoje jau tvyrojo artėjančio karo atmosfera.

Kaune Kačinsko laukė nelengvas darbas. Per savaitę jis turėjo parengti 2-3 koncertus, kurie tais laikais būdavo transliuojami tiesiai į eterį. Jam nuolat tekdavo atnaujinti ir repertuarą. Šis darbas tęsėsi ir Vilniuje, kai, atgavus senąją sostinę, ten išsikėlė ir radiofonas. Bet prasidėjęs karas apsunkino dirigento gyvenimą ir muzikinę veiklą. Vokiečiams likvidavus radiofono orkestrą, Kačinskui teko burti naują kolektyvą iš radiofono ir filharmonijos orkestro likučių. Jis nenuleido rankų ir nuo 1941 metų rudens pradėjo reguliariai rengti viešus simfoninės muzikos koncertus. Kačinsko autoritetas nuolat augo. 1942 metais Vilniuje įsisteigus operai, jis buvo kviečiamas statyti muzikinius spektaklius. Jo dėka rampos šviesą išvydo G. Puccini „Madame Butterfly" ir G. Rossini „Sevilijos kirpėjas". Tuo metu Kačinskas Lietuvoje labiausiai ir buvo žinomas kaip simfoninio orkestro bei operos dirigentas. Šiandien net sunku būtų tiksliai suskaičiuoti, kiek kartų jo stovėta prie dirigento pulto. Paties Kačinsko teigimu, dirbdamas Lietuvoje jis surengė apie 700 viešų, uždarų ir radijo koncertų bei operos spektaklių. Kačinską kaip muziką vertino ir Lietuvą okupavę vokiečiai, tad jam traukiantis į Vakarus, jo kaip dirigento šlovė ne kartą gelbėjo sudėtingose situacijose.

Gyvendamas Vokietijoje Kačinskas turėjo progos diriguoti Augsburgo simfoniniam orkestrui, o Amerikoje – įvairių miestų bei įvairaus pajėgumo simfoniniams kolektyvams. Išeivijoje Kačinskas buvo vertinamas kaip vienas iškiliausių lietuvių dirigentų, todėl jam buvo patikimi patys atsakingiausi renginiai. Vienas tokių vyko 1952 metų rudenį New Yorko Carnegie Hall. Tai buvo trijų Pabaltijo tautų simfoninės muzikos koncertas, turėjęs

atkreipti JAV valdžios bei amerikiečių visuomenės dėmesį į trijų pavergtų tautų likimą. Tuomet Kačinskas dirigavo garsiam orkestrui, sudarytam iš NBC ir New Yorko filharmonijos muzikantų, ir užsirekomendavo kaip puikus mažai žinomos šalies dirigentas. Šis sėkmingas debiutas Amerikoje jam atvėrė kelius į naujas koncertines scenas. Kačinskui teko diriguoti Vašingtono nacionaliniam, Cambridge, Brocktono, Bostono universiteto, Berkeley muzikos kolegijos, jungtiniam Massachussetts mokyklų, Čikagos *Lyric Opera* simfoniniams orkestrams. Didžiulė dirigento sėkmė buvo 1960 metais iš kelių dešimčių kandidatų laimėtas konkursas Melrose simfoninio orkestro vadovo vietai užimti. Šiam orkestrui Kačinskas vadovavo devynerius metus ir nusipelnė didžiulės amerikiečių pagarbos, nes pakėlė atlikėjų profesinį lygį ir geriausiais klasikinės muzikos veikalais pritraukė gausią klausytojų auditoriją. Vienas pagrindinių Kačinsko atlikėjiškos veiklos Amerikoje bruožų buvo lietuviškos muzikos propagavimas. Jo dėka pirmą kartą JAV suskambo M.K. Čiurlionio poema „Miške", taip pat K.V. Banaičio ir V. Jakubėno aranžuotos dainos, J. Gaidelio, V. Bacevičiaus ir paties dirigento simfoniniai opusai. Šia prasme Kačinską galima vadinti lietuviškos muzikos ambasadoriumi, visur ir visada tarp svetimtaučių puoselėjusiu lietuvišką kultūrą.

Instrumentalistas. Kažin, ar Kačinskas būtų tapęs geru vargonininku, chorvedžiu ir orkestro dirigentu, jei nebūtų įvaldęs grojimu fortepijonu ir altu meno. Pirmosios jo pianino pamokos prasidėjo tėvo priežiūroje, o vėliau – Klaipėdos muzikos mokykloje vokiečių mokytojų G. Jascino, A. Schroederio ir C. Nemenoff klasėse. Norėdamas įgyti dar daugiau skambinimo žinių bei įgūdžių, Kačins-

kas vienerius metus praleido Kauno muzikos mokykloje, bet, nusivylęs jos tvarka ir neprielankumu S. Šimkaus auklėtiniams, grįžo į Klaipėdą, kur fortepijono studijas tęsė pas garsėjantį originalia dėstymo metodika I. Prielgauską. Jaunuolis jau buvo gerai įvaldęs grojimo pianinu techniką ir galėjo atlikti nelengvus klasikų kūrinius. Fortepijono studijos gal būtų tęsusios ir toliau, bet S. Šimkui paskelbus, kad stipendijas gaus tik tie mokiniai, kurie gros simfoniniame orkestre, Kačinskas buvo priverstas pasirinkti styginį instrumentą altą. Čia jam teko įveikti gana dideles kliūtis – per keletą mėnesių įsisavinti šio instrumento technines galimybes ir pradėti groti altu mokyklos simfoninio orkestro koncertuose. Ir Kačinskas su šiuo uždaviniu puikiai susidorojo. Vado vaujamas čekų mokytojo V. Kolenaty-Kamilovo, jis įveikė nelengvas simfonijų partitūras ir su S. Šimkaus orkestru išvažinėjo visą Lietuvą. Tai jam padėjo sukaupti didžiulę patirtį simfoninės muzikos baruose, kuri pravertė ir vadovaujant įvairiems orkestrams, ir rašant simfoninio žanro kūrinius.

Klaipėdos muzikos mokykloje dirbęs iš Prahos pakviestas Čekų nonetas darė mokiniams didžiulį poveikį, ypač kamerinio muzikavimo srityje. Tad nusižiūrėję į pedagogus, ir S. Šimkaus auklėtiniai ėmė steigti styginių kvartetus bei įvairios kitos sudėties ansamblius. Viename tokiame kvartete grojo ir Kačinskas. Kartu su savo mokslo draugais pasigaminęs afišas, jis per atostogas keliaudavo su koncertais per įvairius Žemaitijos miestelius, kurių gyventojams tie renginiai būdavo tikra šventė. Ypač jų laukdavo viekšniškiai. Tuo metu kamerinė kaip ir simfoninė muzika Lietuvos provincijoje buvo beveik nežinoma. Tad Kačinskas ir tapo vienas pirmųjų atlikėjų,

supažindinęs mažai išprususius Lietuvos klausytojus su kvarteto žanru. Darbą šioje srityje jis ir vėliau tęsė Klaipėdoje po studijų Prahoje. Tuomet kartu su P. Matiuku, A. Klepacku ir K. Urbonu subūrė styginių kvartetą ir su juo surengė nemažai koncertų Klaipėdoje bei jos apylinkėse. Kartais ansamblis išaugdavo iki fortepijoninio kvinteto sudėties, tuomet Kačinskui tekdavo atlikti fortepijono partiją. Jis ypač buvo mėgiamas įvairių solistų. Todėl kai reikdavo ieškoti akompaniatoriaus, atlikėjai pirmiausia kreipdavosi į Kačinską. Jis sugebėdavo pajusti solisto atlikimo stilių, niekada jo neužgoždavo, o stengdavosi jam pagelbėti ir išryškinti esminius kūrinio bruožus. Kai į Klaipėdą atvyko garsi juodaodė dainininkė Marian Anderson, kurios balsą ypač vertino A. Toscanini, jai akompanuoti buvo parinktas ne kas kitas, o būtent Kačinskas. Akompaniatoriaus darbą jis sėkmingai tęsė ir Vokietijoje bei Amerikoje. Nuolat skambindamas pianinu, buvo pajėgus groti ir viešuose fortepijoninio trio koncertuose kartu su Berkeley muzikos kolegijos bendradarbiais. Tai buvo betarpiškas sąlytis su muzika, teikęs didžiulį dvasinį peną ir inspiravęs naujas idėjas kamerinės muzikos kūrimo srityje.

Kūrėjas

Vienas didžiausių Kačinsko kaip menininko pašaukimų buvo kūryba. Komponuoti jis pradėjo dar būdamas vaikas, intuityviai, nepažindamas jokių kompozicijos dėsnių. Ir kai Klaipėdos muzikos mokykloje atsirado galimybė fakultatyvinėje S. Šimkaus klasėje lankyti kūrybos pamokas, mokinys iš Viekšnių labai apsidžiaugė. Tačiau jo ir mokytojo nuomonės kūrybos kausimais ne visada

sutapdavo. S. Šimkus stengėsi kūrybą grįsti klasikinės muzikos pagrindais, o Kačinskas veržėsi į dar neištyrinėtus tolius – ieškojo naujų sąskambių ir formų. Jį ypač palaikė Žilevičius, kurio žodžiais tariant, šis jaunuolis niekada nemėgdavo kitų mėgdžioti, bet originaliai pasireikšdavo. Tai liudija ir pirmosios Kačinsko kompozicijos – variacijos fortepijonui, dainos chorams „Sutems tamsi naktužėlė", „Varnas". Pastaroji mokinių vyrų choro buvo ypač mylima. Jos klausydamasi, publika net įsiaudrindavo – rėkdama ir trypdama kojomis dažnai priversdavo dainininkus ją kartoti. Tuo metu Kačinskui didelę įtaką darė impresionistinės ir ekspresionistinės srovės. Tačiau išvykus studijuoti į Prahą, jo kūryboje įvyko esminis lūžis. Šį pasikeitimą didžia dalimi sąlygojo kompozicijos studijos Jaroslavo Křičkos klasėje ir pažintis su profesoriumi Aloyzu Hába.

A. Hába buvo įsteigęs mikrotoninės muzikos studiją, kurią lankė kelios dešimtys jaunuolių iš visos Europos. Tuo metu vyraujant nuomonei, kad pustonių muzika jau yra išsemta, jie bandė ją skaldyti į dar smulkesnes daleles – ketvirtatonius ir šeštatonius. Šioje srityje Kačinskas užsirekomendavo itin puikiai ir parašė kelias ketvirtatonines kompozicijas. Tačiau ne čia buvo naujos muzikos kūrimo esmė. Ji slypėjo A. Hábos požiūryje į visatą ir žmogaus egzistenciją. Jei tematizmą, tai yra nuolatinį kartojimąsi, jis įžvelgė augalų ir gyvūnų populiacijoje ir kai kuriose žmonijos fizinės egzistencijos formose, tai nesikartojimo reiškinį išimtinai siejo su individualumo apraiškomis, dvasinėmis asmenybės savybėmis ir aukščiausia kosmine jėga, sugebančia plėtoti primityvias biologines struktūras iki sudėtingiausio žmogaus organizmo. Todėl

kūryboje propagavo nekartojimo arba atematizmo principą, kurį savo muzikoje ėmė taikyti ir Kačinskas. Šio principo jis laikėsi visą gyvenimą. Tad analizuodami jo muzikinės minties raidą, neįžvelgsime joje jokių staigių pokyčių ar ankstesnių meninių nuostatų neigimo. Išskyrus tai, kad mikrotoninės muzikos kūryba Europoje neprigijo, ir Kačinsko eksperimentai šioje srityje nedavė apčiuopiamų rezultatų. Likusia savo kūryba jis liko ištikimas A. Hábos įskiepytiems principams – atematizmui, atonalumui (tai yra tonacijos atsisakymui), nevaržomai faktūrai ir formai, sudėtingos harmonijos ir komplikuotos melodijos kaitai. Nuolatinis keitimasis ir atsinaujinimas – toks buvo Kačinsko kūrybos moto.

Tarpukario metais Kačinskas dėl savo intensyvios atlikėjiškos veiklos neturėjo daug laiko muzikos rašymui. Tuo metu jis sukūrė keletą dainų, motetų, nedidelį pluoštą kamerinių kūrinių. Jo kūryba buvo mažai žinoma, nes dėl nelengvos muzikos kalbos retas choras ar instrumentalistas išdrįsdavo ją atlikti. Ir tik vėliau dainos „Beržas", "Pjovėjas", „Per girias", motetas „Terra tremuit" itin išpopuliarėjo. Reikia pripažinti, kad iš įvairiausių žanrų Kačinsko kūrinių jo chorinė muzika tapo labiausiai prieinama ir suprantama klausytojui, nes joje glūdėjo romantizmo pradai.

1931–1932 metais Kačinskas Čekų noneto prašymu parašė trijų dalių instrumentinį kūrinį – Nonetą styginiams ir pučiamiesiems. Čekų atlikėjai jį grojo įvairiose Europos šalyse ir atkreipė muzikos specialistų dėmesį. Kačinskui buvo pasiūlyta, kad jis galėtų kaip Lietuvos atstovas įstoti į prestižinę Tarptautinę šiuolaikinės muzikos draugiją (SIMC). Jai tuo metu priklausė nemažai Amerikos

ir Europos šalių, pasiekusių laimėjimų šiuolaikinės muzikos srityje. Kačinsko pastangomis, gavus rekomendaciją iš čekų muzikų, 1937 metais Lietuva tapo pilnateise tos draugijos nare. Į kiekvienais metais rengiamas konferencijas bei muzikos festivalius vykdavo labiausiai šiuolaikinės muzikos srityje pasižymėję kompozitoriai – Kačinskas, V. Bacevičius, V. Jakubėnas. Didžiulis Kačinsko laimėjimas buvo jo Noneto atlikimas 1938 metų Londono festivalyje. Tada šis kūrinys buvo pripažintas vienu geriausių to meto Europos kūrinių šalia žymaus vengrų kompozitoriaus Bela Bartoko kūrybos. Taigi Kačinskui pavyko ne tik išgarsinti save, bet atverti Lietuvai langą į Europą. Deja, Lietuvos klausytojai Kačinsko pastangų neįvertino, o jo muzikos nesuprato. Tuomet labiausiai buvo populiarios harmonizuotos lietuvių liaudies dainos ar nesudėtinga originali kūryba, paremta XIX amžiaus muzikos išraiškos priemonėmis. Klausytojų ausys buvo įpratusios prie gražių melodijų darnių sąskambių, prie nuolatinių pasikartojimų, kurie įtvirtindavo pagrindinę kūrinio mintį. Kačinsko kūryboje nebuvo nei vieno, nei kito. Klausytojai joje nerasdavo liaudies dainų intonacijų, išraiškingų melodinių linijų. Ir jiems buvo nesvarbu, kad Europos profesionalioji muzika buvo jau toli pažengusi į priekį, kad ėmė nykti tonacija ir pradėjo atsirasti naujos komponavimo sistemos. Lietuvos klausytojai džiaugėsi romantiniu Kauno Valstybės operos teatro repertuaru, dainininkų benefisais ir mažai domėjosi simfonine, kamerine, o juo labiau šiuolaikine muzika. Tad ir Kačinsko Noneto niekas iš lietuvių neapsiėmė groti, o kai ją Lietuvoje atliko čekai, pasipylė aštri kritika. Panašiai sekėsi ir V. Bacevičiui, kuriam šiaip ne taip pavyko su

Kauno operos orkestru atlikti „Elektrinę poemą", tačiau orkestrantai ją grojo tyčiodamiesi, apvertę natas aukštyn kojomis.

Kaip nebūtų keista, bet daug dėmesingesnį klausytoją Kačinskas surado išeivijoje. Gyvendamas Vokietijoje, jis sukūrė vienas gražiausių savo dainų, kurias mielai dainavo Augsburgo mišrus choras, o šiandien jos nuolat skamba Lietuvoje. Tai "Esi dangau", "Lietuvos takeliai", „Jau saulutė leidžias", „Suskambėjo", „Žvangučiai". Laisvai plėtojama forma, šalutinių laipsnių akordais, mažai kontrastuojančių muzikinių minčių dėstymo būdu Kačinskas sugebėjo sukelti pastelinių spalvų regimybę, lietuvio sielai labai artimą skaidraus liūdesio, švelnaus ilgesio ir santūraus džiaugsmo pojūtį. Vėliau šias dainas ne kartą atliko amerikiečių chorai. Gyvendamas Augsburge, Kačinskas rašė ir simfoninius kūrinius – poemas „Giesmė į šviesą", „Atpirkimo misterija". Pastaroji buvo užbaigta Bostone ir šiandien yra vertinama kaip pirmasis lietuvių simfoninis religinės tematikos kūrinys.

Kačinsko kūrybinį palikimą sudaro daugiau nei 100 įvairaus žanro kūrinių – pradedant trumpomis giesmelėmis ir baigiant stambiomis simfoninėmis partitūromis. Jame surasime solinių dainų ir kamerinės-instrumentinės muzikos įvairios sudėties ansambliams, sceninių veikalų ir bažnytinių kompozicijų Aišku, jie nėra lygiaverčiai, nes buvo rašomi skirtingais tikslais ir skirtingiems atlikėjams. Giesmės, motetai buvo skirti Šv. Petro bažnyčios repertuaro papildinimui, daugelis kamerinių kūrinių sukurti Berkeley muzikos kolegijos bendradarbių prašymu. Akivaizdu, kad šie bendradarbiai buvo labai geranoriški ir įkvėpė Kačinską parašyti ne vieną

kūrinį. Kompozitorius iš karto atsiliepdavo į jų prašymus, nes žinojo, kad jo muzika nebus kur nors užmesta, o profesionaliai ir kokybiškai atlikta. Bostono muzikai buvo pirmieji, kurie po daugelio metų atliko ir garsųjį Kačinsko Nonetą, pasirūpinę gauti jo partijas iš Čekų noneto archyvo Prahoje, o Kačinsko draugo Johno Bavicchi dėka kompiuterio pagalba pagaminti ir dingusią partitūrą.

Ne vieną kūrinį Kačinskas parašė įvairioms sukaktims ir lietuvių užsakymu. Daugiausia tai buvo chorinė muzika – kantatos „Saulės giesmė, „Ateities giesmė", Mišios Lietuvos krikšto 700 metinėms bei karaliaus Mindaugo karūnavimo jubiliejui paminėti. Pastarajam kūriniui kompozitorius atidavė labai daug meninės energijos, tačiau jį parašius, laukė didelis nusivylimas. Jubiliejinis komitetas atsisakė šį kūrinį atlikti dėl jo nemažos apimties ir sudėtingos muzikos kalbos. Ir tik po 12 metų Kačinsko draugo Johno Bavicchi ir Belmonto bendruomenės choro dėka Mišios suskambo. Mišios atlikėjams ir klausytojams taip patiko, kad buvo dar ne kartą atliekamos. Tuo metu išeivijos lietuviai sunkiai suvokė, kad tai – vienas iškiliausių religinio žanro kūrinių lietuvių muzikos istorijoje. Negalėjo to suvokti ir Sovietinės Lietuvos muzikinė visuomenė. Todėl tik prasidėjus Sąjūdžiui Mišios buvo atliktos „Vilniaus" choro. 1991 metais už šį kūrinį bei chorines dainas Kačinskui buvo paskirtas aukščiausias valstybinis apdovanojimas – Lietuvos nacionalinė premija.

Pagal lietuvių užsakymą Kačinskas parašė ir vienintelę savo operą „Juodas laivas", kuri buvo pastatyta Čikagos lietuvių operos scenoje. Tai išties įdomus kūrinys, kuris galėtų sudominti ir Lietuvos atlikėjus. Paskutiniųjų

metų kompozitoriaus kūryba yra daugiausia susijusi su religiniais motyvais. Jis sukūrė kelias trumpas mišias, muziką varinių pučiamųjų ansambliui „2000 metų Kristaus dangiškoji pasiuntinybė žmonėms", kantatinas „Credo" ir „Lucis Creator optime".

Reikia pripažinti, kad Kačinsko muzika yra nelengva atlikėjams ir sunkiai suvokiama klausytojams. Atlikėjai turi įveikti dažną metro ritmo kaitą, nestandartinę faktūrą, klausytojai – pagauti sunkiai apčiuopiamą muzikinę mintį. Pripratę prie tonacijos kaip prie „žemės traukos", jie turi sugebėti pereiti „nesvarumo būklę" ir lengvai „nardyti" atonalios ir ateminės muzikos sąskambiuose, kur nėra pasikartojimų, leitmotyvų, leittemų. 1929–1952 metais Kačinsko muzikoje vyravo radikalus ekspresionizmas ir maksimalistinės nuostatos. Vėliau ėmė reikštis nuosaikiai modernus stilius su neryškiais romantizmo bruožais. 1970–1980 metus pats kompozitorius vadina ieškojimų laikotarpiu, po kurio jam kilo noras remtis lietuvių liaudies dainų intonacijomis, iš principo neatsisakant nei atematizmo, nei atonalumo. Tai byloja tokie kameriniai kūriniai kaip „Lietuviškas trio", „Lietuviška siuita", "Lietuviška poema". Kačinskui kūrinys – lyg improvizacija, bet griežtai fiksuota. Jis nesiremia iš anksto nustatyta griežta garsų organizacija ar detaliu struktūriškumu, tačiau ir tokio pobūdžio rašymas nėra lengvas. Kūrybą kompozitorius lygina su kalnais ir nuokalnėmis, su kova su savo ribotumu. Tai nelengva kova, tačiau ji išlaisvino lietuvišką muziką nuo standartizuoto bei inertiško mąstymo, išryškino kūrėjo individualybę, jo vaizduotę bei intuiciją. Šiandien Kačinskas pripažįstamas kaip XX amžiaus pirmosios pusės lietuvių

moderno klasikas, atvėręs Lietuvai kelius į tarptautinę areną. Tai patvirtina ir amerikiečių atlikėjų dėmesys bei jų iniciatyva rengiami autoriniai kompozitoriaus koncertai.

Publicistas

Kačinskui nuo pat jaunystės rūpėjo Lietuvos muzikinis gyvenimas. Jis siekė integruoti ją į Vakarų Europos muzikinę kultūrą, bandė akumuliuoti pažangias idėjas įvairiose muzikos srityse. Jam atrodė, kad geriausia tas idėjas skleisti spaudoje. Tačiau grįžęs po studijų iš Prahos, pastebėjo, jog Lietuvoje nėra specialaus muzikinio leidinio. Tad su savo bendraminčiais – Motiejumi ir Antanu Budriūnais bei Antanu Vaičiūnu 1931 metais pradėjo leisti žurnalą „Muzikos barai", kuris sėkmingai gyvuoja ir šiandien. Tokiu būdu Kačinskas tikėjosi kelti viešumon muzikinio gyvenimo trūkumus, šviesti visuomenę ir skleisti pažangią mintį. Rengiant straipsnius, Kačinskui daugiausia teko rūpintis šiuolaikinės muzikos propagavimu ir opiausią Lietuvos muzikinių klausimų sprendimu. Ir tai jis darė su didžiausiu entuziazmu, rašydamas ne tik „Muzikos barams", bet ir kitiems leidiniams – „Bangoms", „Naujajai Romuvai". Tie rašiniai buvo dvejopo pobūdžio – pažintiniai ir probleminiai. Vienuose jų autorius dalijosi Čekoslovakijoje patirtais įspūdžiais, žavėjosi V.Bacevičiaus, kaip avangardiškiausio Lietuvos kompozitoriaus muzika, kituose analizavo muzikinio gyvenimo negeroves ir siūlė būdus joms įveikti. Ypač Kačinską jaudino individualios ir kolektyvinės sąmonės santykis kūrybos procese. Aktualus buvo ir muzikos tautiškumo klausimas. Kompozitorius nenorėjo sutikti su tais autoriais, kurie tautiškumą siejo vien su liaudies dainų

panaudojimu, ir bandė gerokai praplėsti šią sampratą individualumo apraiškomis. Jo netenkino Valstybės operos repertuaras, spektaklių meninis lygis ir teatro administracijos teikiama pirmenybė svetimtaučiams atlikėjams, o ne jauniems ir kūrybingiems lietuvių muzikantams. Jis taip pat su apgailestavimu konstatavo, jog smunka chorinė kultūra, nes žmonės nesuvokia dainavimo reikšmės, inteligentija yra pasyvi, mokyklose chorai nevertinami, stinga įdomesnio repertuaro. Kačinskas ragino dirigentus tobulėti, džiaugėsi naujais lietuvių kompozitorių kūriniais. Gyvendamas Klaipėdoje, jis savo rašiniais kovojo už Lietuvos muzikinio gyvenimo decentralizavimą, skatino klaipėdiečius savo krašte išlaikyti Giedotojų draugijos skyrius, puoselėti operą, simfoninį orkestrą.

1931–1944 metų laikotarpyje Kačinskas publikavo apie 20 straipsnių. Tai nėra daug, palyginus su gausiais V. Jakubėno rašiniais. Tačiau Kačinsko straipsniai daugiausia buvo ne recenzinio ar anotacinio pobūdžio. Jie kėlė ne trumpalaikes, bet esmines Lietuvos muzikinio gyvenimo problemas, kurios trukdė spartesnei kultūros plėtrai.

Kačinskas neatsisakė publicisto plunksnos ir išeivijoje. Jau Vokietijos lietuvių spaudoje telkė žmones aktyvesniam muzikiniam gyvenimui, aiškino, kad su lengvosios muzikos žanrais neatkreips į save kitataučių dėmesio, teikė prioritetą rimtajai pasaulietinei, bažnytinei ir liaudies muzikai, pasisakė už glaudesnį menininkų bendradarbiavimą. Jis jautriai reagavo į kompozitoriaus Juozo Gruodžio mirtį, ir jo gyvenimui skyrė išsamų nekrologą.

Amerikoje Kačinskas publicistiniams darbams neteikė ypatingo dėmesio, matyt, tam nebuvo laiko. Tačiau apie savo draugus, vertinant jų kūrybą ar pažymint

jubiliejines sukaktis, parašyti neatsisakydavo. Taip gimė straipsniai apie Vytautą Bacevičių, Vytautą Marijošių, Vladą Jakubėną, Juozą Strolią. Retkarčiais jis atsigrįždavo ir į didžiuosius Vakarų Europos kompozitorius. Pavyzdžiui, detaliai aprašė W.A. Mozarto ir J. Sibeliaus gyvenimą bei meninę veiklą. Kartais Kačinskas neiškęsdavo neišspausdinęs ir kokios nors recenzijos, jei jį sužavėdavo vienas ar kitas koncertas, leidinys ar plokštelė. Lietuviškų laikraščių puslapiuose jis yra pateikęs savo nuomonę apie smuikininką Izidorių Vasyliūną, dainininką Kazį Jakutį, stambesnius lietuvių muzikinius renginius. Pastaraisiais metais Kačinską džiugindavo iš Lietuvos atvykusių atlikėjų koncertai, ir tuo džiaugsmu jis noriai dalindavosi su savo tautiečiais „Draugo" puslapiuose, kuriuose buvo atspausdintos jo recenzijos apie Algirdo ir Irenos Budrių bei Virginijaus Barkausko koncertus Bostone.

Tačiau bene didžiausias Kačinsko rašinys – tai jo autobiografija, kurią jis specialiai parašė apie jį leidžiamai knygai. Tą darbą net sunku pavadinti tradicine autobiografija. Tai lyg atskiras literatūrinis veikalas, kuriame telpa išsamūs įvairių laikotarpių autoriaus išgyvenimai, detali Lietuvos socialinio ir kultūrinio gyvenimo panorama, atsiminimai apie buvusius mokytojus, kolegas bei žymius lietuvių muzikus ir visuomenės veikėjus. Tai ypatingai vertinga medžiaga, fiksuojanti svarbiausius istorinius ir muzikinius įvykius, padedanti geriau pažinti svarbių Lietuvos kultūrai žmonių charakterius bei jų tarpusavio santykius. Tenka tik stebėtis ir džiaugtis, kad, būdamas jau nestiprios sveikatos, Kačinskas ryžosi imtis šio nelengvo darbo, įtempti savo atmintį, nepagailėti laiko ir palikti ateities kartoms gyvą, šiltą ir emocionalų jį supu-

sios aplinkos paveikslą, parodyti jo paties kaip menininko bei asmenybės augimo bei brendimo etapus. Ypač jie ryškės, pasakojant apie vaikystės, jaunystės ir pirmuosius savarankiško gyvenimo dešimtmečius, tačiau šiek tiek skurdesni, kalbant apie Amerikoje nugyventus metus. Mat regėjimo sutrikimai vertė Kačinską greičiau baigti savo autobiografinį rašinį.

Mokytojas

Neatsiejama Kačinsko muzikinės veiklos sritis buvo pedagoginis darbas. Apie tai, kad jį teks dirbti, jis buvo numatęs dar besimokydamas Klaipėdos muzikos mokykloje. Tuomet ne vienas mokinys, tarp jų ir būsimasis kompozitorius, baiminosi, kad negausiuose Lietuvos orkestruose negaus darbo, todėl lankė Juozo Žilevičiaus įsteigtą pedagoginį skyrių ir ruošėsi valgyti mokytojo duoną. Daugeliui jų šios studijos labai pravertė, ir jie tapo pirmaisiais kvalifikuotais Lietuvos muzikos mokytojais.

Pirmuosius pedagoginio darbo žingsnius Kačinskas žengė Kauno konservatorijoje, kurioje 1931–1932 metais įsteigė ketvirtatonių muzikos studiją. Išsinuomavęs iš A. Foersterio firmos specialią fisharmoniją, jis buvo pasirengęs jaunuosius muzikus supažindinti su naująja muzika. Tačiau konservatorijos direktoriui Juozui Gruodžiui nepanorus mokinių apkrauti papildomomis ir gana sudėtingomis studijomis, Kačinsko paslaugos buvo atsisakyta. Šią idėją Kačinskas dar bandė įgyvendinti Klaipėdoje, kur 1932 metų rudenį pradėjo dėstyti privačioje Igno Prielgausko vadovaujamoje muzikos mokykloje. Tačiau ir vėl nepasisekė – neatsirado tam pasirengusių

mokinių. Tad ketvirtatonių muzika Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų Europos valstybių, taip ir neprigijo.

Žymiai sėkmingiau Kačinskui sekėsi vesti fortepijono ir kamerinio ansamblio pamokas. Kaip mokytojas jis buvo daugiau švelnus ir nuolaidus nei reiklus, daugiausia dėmesio kreipė ne į rankų laikyseną ar skambinimo techniką, bet į kūrinio nuotaiką. Jam labiausiai rūpėjo, kokį įspūdį mokiniui sukelia vienas ar kitas muzikos veikalas ir siekė, kad mokinys tą įspūdį perteiktų, o ne vien mechaniškai grotų. Jis niekad mokinių nebardavo, nekeldavo balso, o tik akimis išreikšdavo tylų priekaištą. Už nuoširdumą, pagarbą kiekvieno asmenybei Kačinskas mokinių buvo labai mėgiamas. Ir ne tik Klaipėdoje, bet ir Vilniuje, kur 1940 metais pradėjo dirbti tik ką atsidariusioje muzikos mokykloje. Jos steigėjai – Konradas Kaveckas ir Jonas Bendorius, žinodami Kačinsko aukštą profesinį pasirengimą ir nepaprastą darbštumą, pakvietė jį dėstyti privalomą fortepijoną, kamerinį ansamblį, o kiek vėliau vesti operos klasę. Kačinskas vadovavo ir mokinių orkestrui bei ėmė rengti pirmuosius Lietuvoje simfoninio orkestro dirigentus. Jo mokinio Algimanto Kalinausko žodžiais tariant, tai buvo išmanus pedagogas, vengęs bet kokios didaktikos, nemėgęs ilgų aiškinimų, pamokymų ir prakalbų. Jis mokė išraiškingomis rankomis, plastiškais judesiais, leisdavo kiekvienam pasijusti dirigentu, skatindavo dirbti, ieškoti, tobulėti.

Apie 20 metų Kačinskas dirbo pedagoginį darbą Bostono Berkeley muzikos kolegijoje. Jam tai buvo ne tik didelė materialinė paspirtis, bet ir nemaža garbė, nes amerikiečiai pripažino Europoje įgytus jo aukštojo muzikos mokslo diplomus ir pasiūlė dėstyti kompoziciją, diriga-

vimą bei vadovauti simfoniniam orkestrui. Studentų Kačinskas turėjo nemažai – vienu metu net apie 120. Jie ateidavo į pamokas grupėmis, kurių susidarydavo apie 10. Ir reikdavo dirbti taip, kad visiems būtų aišku. Studentų atliktas užduotis profesorius nešdavosi namo, kur iki vėlumos jas taisydavo. Pedagoginio darbo ypač padaugėdavo prieš egzaminus, kai jaunieji kompozitoriai pristatydavo šimtus puslapių savo muzikos. Tuomet jam tekdavo pasėdėti ir naktimis. Nors šis darbas ir nebuvo tikrasis Kačinsko pašaukimas, tačiau jis žinojo, kad reikia jį dirbti, ir dirbti gerai. Studentai profesorių mėgo, nes jis juos gerbė, nuoširdžiai dalijosi žiniomis, o semestro pabaigoje, vertindamas pažymiais, niekada nebuvo šykštus. Kurį laiką jis ir namie vertėsi privačiomis fortepijono pamokomis, tačiau dirbti su mokiniais, negalvojančiais toliau savo gyvenimo sieti su muzika, nebuvo didelės perspektyvos, todėl kompozitorius šio darbo atsisakė. Tačiau vieną mokinį ypač pamilo ir, mokydamas jį kompozicijos pradmenų, puoselėjo daug vilčių. Tai buvo pirmuosius žingsnius muzikos pasaulyje žengiantis Darius Lapinskas, kuris po metų kitų pateisino savo mokytojo lūkesčius – tapo progresyviu lietuvių išeivijos kompozitoriumi, bandžiusiu keisti tradicinę muzikos kalbą ir ieškoti kūryboje naujų idėjų bei išraiškos priemonių.

1985 metais Berkeley kolegija suteikė Kačinskui profesoriaus-emerito titulą. Metus laiko jis dar dirbo pedagoginį darbą, o po to savo vietą užleido jaunesniems specialistams. Tačiau šie ryšių su lietuvių profesoriumi nenutraukė – kvietė jį į koncertus, užsakydavo parašyti naujus kūrinius, organizuodavo jo autorinius vakarus.

Žmogus

Kačinskas buvo jauniausias vaikas šeimoje, tėvų ypač mylimas ir prižiūrimas. Vaikystėje jis buvo nestiprios sveikatos, todėl labiau glaudėsi prie mamos nei prie triukšmingo draugų būrio. O labiausiai mėgo vienatvę, kuomet niekieno netrukdomas galėdavo stebėti jį supantį pasaulį. Tačiau jame neišryškėjo puikybės bruožai ar vartotojiška mąstysena. Priešingai, Kačinskas iš mažens buvo labai draugiškas, paslaugus, švelnus ir tuos charakterio bruožus išsaugojo visą gyvenimą. Tačiau nereikia pamiršti, kad Kačinskas buvo tikras žemaitis – užsispyręs, kai norėdavo pasiekti užsibrėžtą tikslą, valingas, kai reikdavo ilgai ir sunkiai dirbti. Kažin, ar kas kitas būtų pusbadžiu išgyvenęs metus laiko Prahoje, kuomet visus tėvo atsiųstus pinigus tekdavo sunaudoti ne savo reikmėms, o užmokesčiui už privačias pamokas; kažin, ar kas kitas būtų galėjęs pėsčiomis be dejonių nužygiuoti kelis šimtus kilometrų, bėgant nuo raudonojo maro. Ištvermės Kačinskui niekad nestigo, ir tai jam padėjo sudėtingiausiose gyvenimo situacijose. Tačiau jam nebuvo charakteringi aršaus kovotojo bruožai. Jei profesinės karjeros kelyje jis sutikdavo garbėtroškas menininkus, kurie žūtbūt norėdavo pirmieji prasiveržti į priekį, Kačinskas jiems netrukdydavo ir pasitraukdavo iš kelio. Bet niekada neleisdavo savęs žeminti. Jis, Prahos konservatorijos absolventas, įgijęs kompozitoriaus ir dirigento diplomus, nesutiko būti pajuokos objektu ir Kauno Dramos teatro scenoje vaidinti juokdario vaidmenį, jis nepasidavė ir Radiofono orkestro artistų provokacijoms, kuomet reikėjo dirigento poste švietimo ministerijos įsakymu pakeisti Balį Dvarioną. Taigi, nesistengdamas kitų nustumti į šalį

Kačinskas visada sugebėdavo išsaugoti orumą ir teisingumo jausmą. Šis jausmas buvo ypač stiprus. Kuomet kai kurie Kauno muzikos mokyklos mokytojai ėmė Kačinsko prašyti pasisakyti prieš S. Šimkų bei jo pedagoginius metodus, jis tai padaryti atsisakė. Bet kai pajuto Klaipėdoje, kad S. Šimkus simfoninio orkestro naudai aukoja svarbias pamokas, kartu su pažangiausiais mokiniais ėmė reikalauti savo kaip konservatorijos mokinio teisių. Kačinskas niekada nepasiduodavo kitų įtakai, todėl kūryboje laikėsi savo principų, o gyvenime sugebėjo turėti tvirtą nuomonę – nebijojo pasisakyti prieš okupacinę Lietuvos valdžią vokiečių laikais, neprarado vilties išvysti nepriklausomą Tėvynę, kai kitiems sovietinis jungas atrodė amžinas.

Kačinskas niekada nesivaikė materialinės naudos – visuomet gyveno labai kukliai, tačiau atjausdavo vargstančius ir ištiesdavo jiems pagalbos ranką. Kai skurde mirė kompozitorius V. Bacevičius, jis vienas pirmųjų paaukojo nemažą pinigų sumą jo laidotuvėms; kai tapo Lietuvos nacionalinės premijos laureatu, atsisakė piniginės premijos, palikęs ją Lietuvos kultūrinėms reik-mėms.

Profesorius visada buvo labai sąžiningas ir atviras žmogus. Dėl to sąžiningumo pavėlavo pakliūti į amerikiečių muzikinę visuomenę, nes prisipažino dirbantis bažnyčios vargonininko darbą, kuris nebuvo JAV aukštai kotiruojamas. O juk žymiai anksčiau galėjo tapti amerikiečių orkestro dirigentu. Tačiau svarbiausia jam buvo laikytis Dešimties Dievo įsakymų, o kūrybą, atlikėjišką veiklą bei santykius su žmonėmis grįsti dvasingumo paieškomis ir puoselėti išeivijoje tautiškumo pradus.

SULTINGOSIOS

RIMANTAS KMITA

lyg ne šių kraštų—
sugėrusios saulę ir vandenį
(ant stangrios odos rasos lašeliai),
saldžios, vos vos iki brandos,
aukojamos geriausiam vynui
nuo gracingai linguojančio kamieno

sutvirtintų kiekvieną savo sakramentais,
išsipildančios lyg sultingos pranašystės,
čia ir dabar suteikiančios pažadėtąją žemę

nuslysta žemyn gerkle
elgetai prie apdulkėjusios krautuvėlės,
kai ties akim susiūbuoja
jos,—vynuogės kekėje

DIDŽIOJO ĮVAIZDŽIO VIENUOLYNO SESĖS

likimo sesės, užsidariusios celėse, visiškai atsiduodančios
savo šeimininkui

slepia savo odą nuo saulės
akių, kad liktų tikrai baltos ir nekaltos

o varpai ryte, perpiet ir vakare, kviečiantys į pamaldas
treniruoklių salėse, kur vitaminų ekstazėje ūgteli
ir, rodos, jau dangų paremtų

skėrių dietos pagalba
pragaro liepsnose degina riebalus

kankinantys gundymai lyg dykumoj: atskrenda keptas
/ karvelis,
bulvių traškučių dubuo, nuolatiniai ledų miražo

(o kita—palaimintoji—be jokių pastangų
lyg angelo plunksna—
nežinomi JOJO keliai)

jų kūnai išberti malonės ženklais: aplink bambą saulutė,
ant nugaros kryžius, tarp krūtų berniukas drugelio
/ sparnais
ir jaunas mėnulis ant sėdmenų

veidai perkreipti širdį veriančių šypsenų—
neužsitraukia net naktį kosmetinės stigmos

štai jos, Viešpaties tarnaitės,
oru gyvos, rodos, vandeniu eitų

DIEVAS MIRĖ—TEGYVUOJA DIEVAS

gamtos stebėjimai mums sako:
jis nemiršta ir niekur nedingsta
it pernykštis sniegas,
kaip kad skelbia trumparegiai

jis tik keičia pavidalus:
ežero
akyse mirguliuoja tarsi ekranas,
išryškina reklamines fotografijas,

krinta ant vis naujesnių automobilių rasos lašeliais,
lyg migla prasisunkia į salono vidų ir sklinda
iš skaitmeninių radijo imtuvų,

pripildydamas ausis topinių mantrų,
raibuliuoja intonacijose ir gestuose,

lediniuose žvilgsniuose kiaurai
perskrodžia viską

ir liejasi ant malūnų
tuščiomis girnomis

* * *

iš grimo apie akis pamažu
atsiranda mandalos plaukai
pagal kanoną žvilgsnis į objektyvą

jų nuotraukos pasmerktos
virtualioje erdvėje amžinam švytėjimui

nenubluks, nesuplyš, nesudūlės

kaip antai senųjų meistrų darbai
iš dažų ir maldų

trūkiai, juodi tarpai
suskeldėję, išsidalinę
šventos motinos veidas ikonoj tarsi dėlionė
iš akių plyšių jau graužiasi tamsa

kiek čia tereikia—stipresnio gūsio
ir vėjas nupučia
veidą

tik žvilgsnis palieka

* * *

ko daugiau, tik paganyti akis

jos juda iš lėto tarsi tirpdamos
vaiskiuose savo kūnuose
lyg stikliniai indai pilni
tyriausio vandens
spinduliai jose lūžinėdami
žaidžia ir kiaurai krinta ant
grindinio be menkiausio šešėlio
tik vos įžiūrimos plonų rūbelių
siūlės ornamentais išmargino sau-
lėtą dieną ir raibstančias mūsų akis

tik paganyti akis,
o štai ganytojai jau nusivaro
aveles ir, varge tu mano,
nė vienos pasiklydusios

FAUSTAS SADAUSKAS gimė 1959 metais. Gyvena Melbourne, Australijoje.

Iš pirmo žvilgsnio Sadausko skulptūros, nežiūrint iškalbingo mąstelio, primena jaukų interjero kūrinį, galbūt sukurtą iš molio ar švelniai nugludinto medžio. Monumentalios formos, šiurkščiu paviršiumi, siejasi su archaišku keltų ar Azijos menu. Natūraliai palikta neapdirbta medžiaga randa sąsajas su natūraliomis gamtos formomis. Tačiau aiškiai gali jausti pusiausvyrą tarp archaikos ir modernizmo, tarp tarsi atsitiktinai neišbaigtų paviršių ir iki mažiausios detalės apgalvotai išmąstytos ir įkūnytos plastikos. Pusiausvyra ne tik atlikime, tačiau ir paties kūrinio kompozicijoje yra ryškus menininko bruožas.

Dažno kūrinio simetriškas stabilumas pabrėžia monumentalumą, būdingą skulptūros menui. Tokiu būdu dailininko kūrybinis tekstūros parinkimas kūriniui įkvėpia gyvybingumo. Statiškas kūrinys, tekstūros, spalvos ir šviesos atspindėjimo žaisme, įgauna antrą kvėpavimą.

Dailininkas, kurdamas savo darbus, naudoja įvairias medžiagas: medį, aliuminį, smiltainį, marmurą, kiekvieną sykį jautriai atskleisdamas vienos ar kitos materijos privalumus. Medis nugludintas iki spindėsio („Arka") ar medis su savo istorija, sutrūkęs, paryškintas natūraliomis rievėmis („Skaistykloje"). Marmuras sugeriantis ir atspindintis šviesą, natūralus akmens ornamentas besikeičiantis žaidime su iškaltomis faktūromis („Vėjas"). Arba smiltainis—pilkas, bespalvis savo paviršiumi, sumaniai dailininko panaudotas, sukuriant monumentalų, archaiškai modernų kūrinį („Trilitai", „Figūra").

Faustas Sadauskas, daug kuriantis menininkas, aktyviai dalyvaujantis personalinėse ir grupinėse parodose, ir savo šalyje Australijoje, ir kitur. Jis yra laimėjęs premijų, kuruoja parodas, rašo apie kitus dailininkus, dėsto, keliauja ir studijuoja kitose šalyse.

2001 m. Sadauskas laimėjo konkursą sukurti monumentaliai akmens skulptūrai prie Melbourne'o priemiesčio rotušės.

Nora Aušrienė

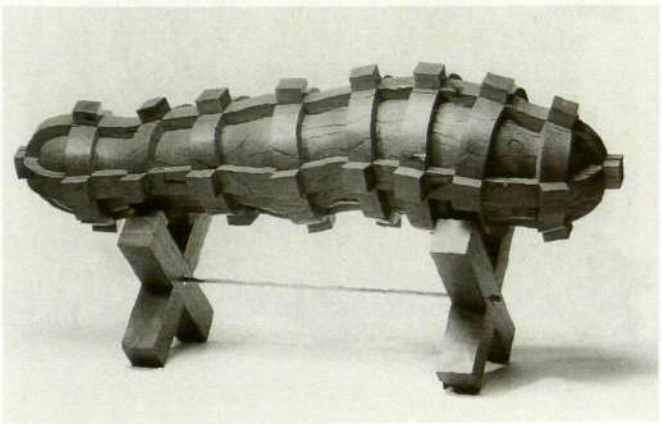

Skaistykloje, medis, aliuminis, 1998. 128x82x82 cm

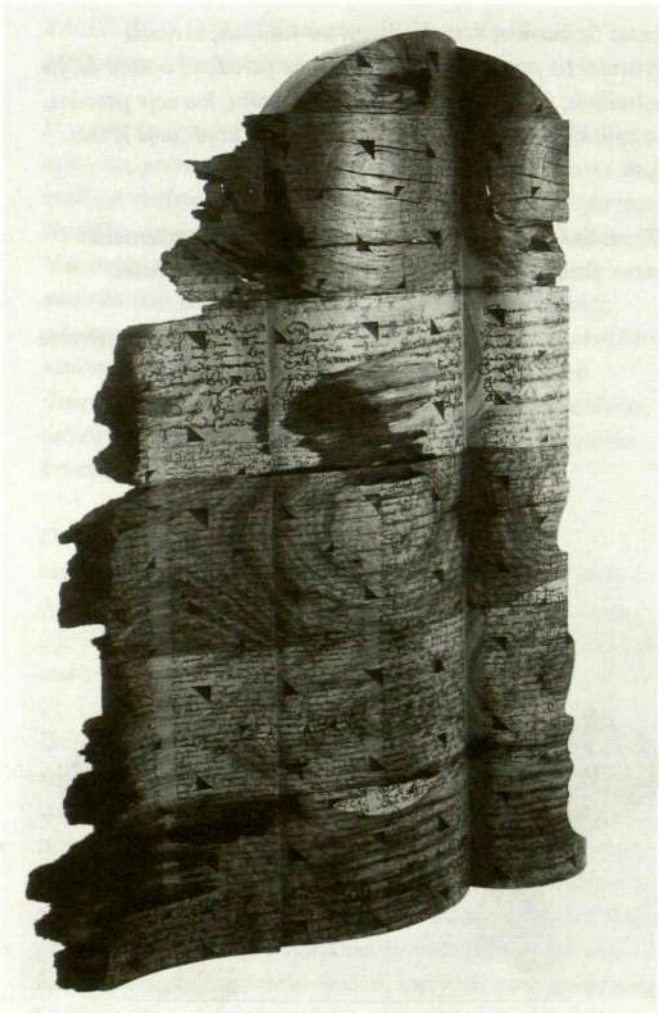

Rašto įvedimas, raudonmedis, 1995, 198x138x19 cm

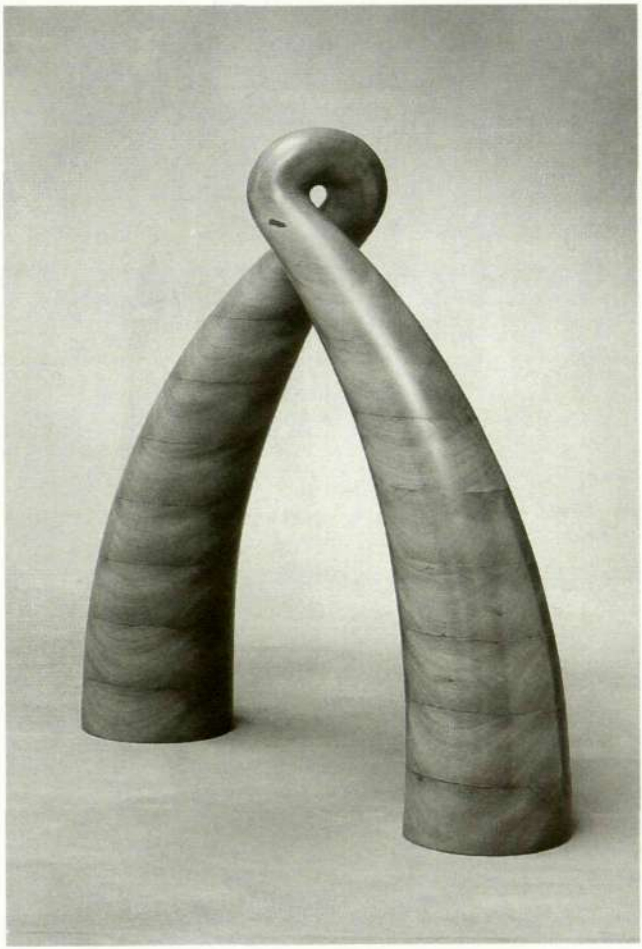

Arka, medis, 1996, 96x98x39 cm

Skaistybė, medis, aliuminis, 1998, 128x82x82 cm

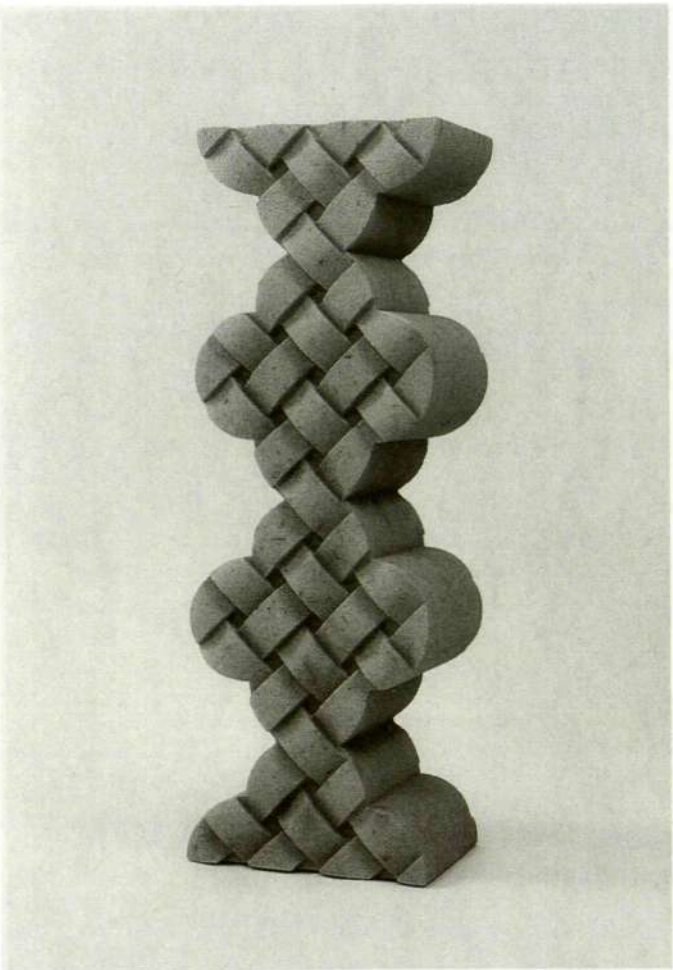

Piliastras, smiltainis, 1999, 114x39x28 cm

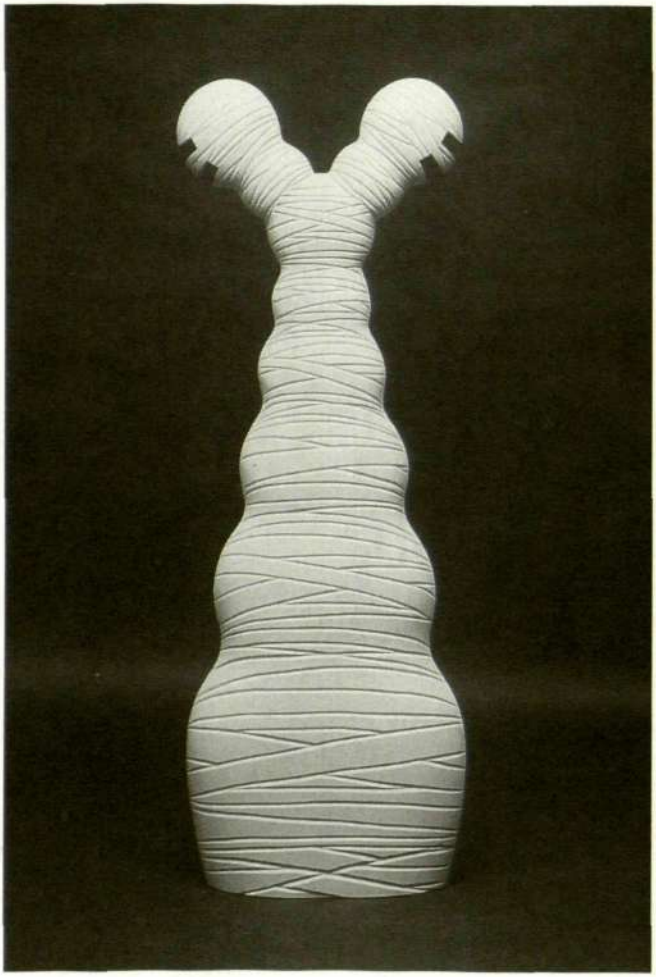

Figūra, smiltainis, 2001, 130x46x18 cm

Vėjas, marmuras, 2002, 14x30x15 cm

Trilitai, smiltainis, 2001, 3,4x2,5x2 m—konkursinis darbas.

POETINIS HENRIKO RADAUSKO ANTIPASAULIS

AUDINGA PELURITYTĖ

Apelsinai ir glicinijos,
Saulės ašaros—citrinos,
Begalybės tyros linijos,
Amžinybės dainos grynos.

Henrikas Radauskas „Graži diena"

A) Meno forma

Pirmasis Henriko Radausko rinkinys *Fontanas* (1935) pradedamas eilėraščiu „Pasaka", puikiai iliustruojančiu neoromantikų, ypač Jono Aisčio, lyrikoje iškeltas meno, kūrybos, antrinės realybės, kuriai būdingas dvigubas diskretumas[1], aktualumą. Radausko eilėraštyje „Pasaka" ši

---

1 Juri Lotmanas pabrėžia faktą, kad mitinė, istorinė kalba, diskretinis ir nediskretinis ženklinimo būdai grynuoju pavidalu šiuolaikiniame pasaulyje neegzistuoja. Tačiau tam tikros kultūros mąstymo ir ženklinimo sistemoje kuri nors kalba ir ženklinimo būdas būtinai dominuoja, slopindamas ir stimuliuodamas sau priešingą, bei „versdamas" to priešingojo būdo tiekiamą informaciją į priimtiną kalbą ir ženklinimo būdą. Diskretinis ženklinimo būdas, pasak Lotmano, yra ženklinimas konvencionaliais, sutartinais ženklais, o nediskretinis – vaizdiniais, sunkiai apibrėžiamas ženklais. „Pats konvencionalių ir ikoniškų ženklų buvimas atspindi diskretinėje ženklinimo sistemoje glūdintį dualizmą „diskretumas—nediskretumas". Tokioje esminio semiotinio kultūros dualizmo transpozicijoje žodinio tipo

struktūra formuluojama itin nuosekliai, joje galima perskaityti būsimos kūrybos programą:

Pro dūmus traukinio, pro vielas telefono,
Pro užrakintas geležies duris,
Pro šaltą žiburį, beprotiškai geltoną,
Pro karštą ašarą, kuri tuojau nukris,

Pro gervių virtinę, kuri į šiaurę lekia,
Pro gnomų požemiuose suneštus turtus—
Atskrenda Pasaka, atogrąžų karšta plaštakė,
Ir mirga margas spindulių lietus.

Septynias mylias žengia vaiko koja.
Našlaitės neliečia vilkai pikti.

ženklai [sutartiniai, konvencionalūs] susidvigubina (diskretumas atspindi diskretumą), todėl pastarieji ženklai tampa metavienetais, o vaizdiniai ženklai tampa hibridiniais dariniais (diskretumas vaizduoja nediskretumą). Šioje studijoje terminas „dvigubas diskretumas" arba „antrinis diskretumas" ir reiškia „susidvigubinusius diskretinius ženklus"—Maironio pasaulėvaizdyje vaizdinys „tėvynė" iškilo nediskretiniu mitiniu turiniu, kurį persakė visa Maironio pasaulėvaizdžio struktūra, Vinco Mykolaičio–Putino lyrikoje vaizdinys „tėvynė" įgijo „hibridinio darinio", kurį galima laikyti simboliu, pobūdį. Salomėjos Nėries pasaulėvaizdyje toks „hibridinis darinys" įgijo autorės moteriškojo *alter ego* pavidalą. Jono Aisčio kūryboje nediskretinė „tėvynės", sutampančios su amžinybe, idėja reiškiama jau be jokių „hibridinių darinių", Aisčio poezija nediskretumo idėją išreiškia dviguba erdve („scena" ir „gyvenimas") ir dvigubu tokios erdvės ženklinimo būdu: diskretiniais ženklais („metavienetais") apie diskretinius ženklus, kuriais Aisčio lyrikoje užšifruota Maironio „tėvynės" ir Putino *simbolio* turinys. Lygiai tą pačią tendenciją galima atpažinti Radausko lyrikoje. Aisčio kūryboje, kaip ir Radausko lyrikoje, nėra jokių nediskretinio ženklinimo būdų. Galbūt galima sakyti ir taip: Radausko poetinis pasaulėvaizdis yra stipriai įtakotas Aisčio poezijos.

O Eglės broliai dalgiais sukapoja
Jos vyrą Žaltį jūros pakrašty.

Voras su trupiniu į dangų kelias.
Kalba akmuo ir medis nebylys.
Ir jieško laimės, ant aklos kumelės
Per visą žemę jodamas, kvailys.

Pasaulis juokiasi, paspendęs savo tinklą
Ant žemės vieškelių, takelių ir takų.
Klausau, ką Pasaka man gieda kaip lakštingala,
Pasauliu netikiu, o Pasaka tikiu.[2]

Programos esmę sudaro realybės ir „pasakos" pasaulių sugretinimas, pirmenybę atiduodant „pasakai" („Pro gervių virtinę, kuri į šiaurę lekia, / Pro gnomų požemiuose suneštus turtus— / Atskrenda Pasaka, atogrąžų karšta plaštakė, / Ir mirga margas spindulių lietus"). Realybės pasaulis šiai programai reikalingas tik tam, kad nuo jo būtų galima atsispirti („Pasauliu netikiu, o Pasaka tikiu.") Keli realybės pasaulio brūkštelėjimai— dūmai, vielos, durys, žiburys, gervės—tik sustiprina nerealybės pojūtį (3 ir 4 posmai).

Beje, Radausko „Pasaka", įvardinta didžiąja raide, šalia mitinių „Eglės" ir „Žalčio" vardų, savotiškai personifikuoja maironiškąjį jausmo, jausenos, sutampančios su klausymosi reikšmėms[3], turinį („Klausau, ką pasaka man

---

2 Henrikas Radauskas, *Eilėraščiai*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 196.

3 Juk Maironio pasaulėvaizdyje *jautė* ir *klausėsi* vidinio plano *poeta*: „Iš lūpų skundo negirdėjau, / Tiktai jutau jos širdį baugią / Ir netikėtai pamylėjau / Našlystės mano liūdną draugę. // O ji, padavusi man lyrą, / Į tą užburtą vedė šalį, / Kur takas ašaromis byra, / Kuriuo retai kas eiti gali. // Gražybių paslaptis nurodžius, / Ji širdį man jausmingą gvildė, / Jai stebuklingus davė žodžius, / Į ausį dainomis

gieda kaip lakštingala, / Pasauliu netikiu, o Pasaka tikiu."). Tačiau šioje lyrikoje dominuoja vizualūs, vaizdiniai įvaizdžiai, šį „Pasakos" turinį dažniausiai persakantys ne jausmo, bet žvilgsnio, regėjimo formomis (nors klausomasi, „ką gieda pasaka", tačiau eilėraštis tarsi konstruojamas iš vaizdų—vieną kitą keičiančių kadrų). „Pasaką" pasakojančio žvilgsnio plotmėje „Pasakos" turinys išskaitomas pabaigos neturinčioje „pasakos" kaip ypatingos, nuo gyvenimo dėmenų nuvalytos, sterilios meno formos (=*meno forma*) epistemoje, nurodydamas tobulą jos uždarumą.

Kaip pastebi Algirdas Julius Greimas, „poetai, kurie rašo, rašys po jo, galės duoti ką nors naujo tiktai perlipdami per jį, bet neapeidami aplinkui."[4]. Ir—„Radauskas—toliausiai nuėjęs mūsų ‚klasikinės' poezijos formulavime, jos eksperimentuose ir formalinėse avantiūrose, kartu likdamas ištikimu ‚klasiškam' poezijos idealui."[5]. Turint omeny, kad esminis impulsas, kurį Maironio lyrika suteikė moderniajai lietuvių lyrikos raidai, yra laiko (amžinybės, istorijos, dabarties) jausena, galima tvirtinti, kad šiai jausenai Radausko pasaulėvaizdis suteikia

---

pripildė" („Poezija"). *Plg.*: „Tada tai jo gema pirmoji giesmė, / Liūdnesnė už girių ošimą, / Nes švieti jaunam kaip aukštybių žvaigždė / Ir šventą neši įkvėpimą." („Taip niekas tavęs nemylės")—ir—„Tada paėmęs aukso lyrą, / Pravirkdžiau stygomis aidus, / Būrys, apstojęs skausmo vyrą" / „Poeta,—nutarė,—graudus" („Poeta"), Maironis. *Raštai, t. I*, Vilnius, 1987, p. 51–52; 54–55; 56. Tačiau „poetos" figūra kartu su vaizdiniu „tėvynė" lietuvių lyrikos tradicijoje labai transformavosi, itin ryškiai tai matyti Aisčio ir Radausko kūryboje.

4 Algirdas Julius Greimas, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius 1991, 120.

5 *Ibid.*, 120.

visiškai naują pavidalą. Galbūt tai reiškia, kad Radausko *meno forma*, savitai įformindama Maironio pasaulėvaizdžio iškeltą jausmą, užbaigia pirmąjį lietuvių lyrikos raidos (tradicijos) etapą, nes būtent šioje lyrikoje pirmąkart po Maironio „Pavasario balsų" vieno pasaulėvaizdžio erdvėje susiliečia vaizdas ir atvaizdas, tiksliai sutapdami savo kraštinėmis. Bene aiškiausiai šis sutapimas yra atsiskleidęs Radausko eilėraštyje „Sapnas" (*Strėlė danguje*, 1950):

Aš sapnavau peizažą lyg El Greco:
Danguj, žalsvam stikliniam debesy,
Atsispindėjo kalnas ir šviesi
Žaibų srovė,—ir nebebuvo nieko,

Kas skirtų žemę nuo dangaus. Many
Taip pat atsimuša kalnai ir upės,
Ir supas paukštis, ant šakos nutūpęs,
Ir plaukia žydros žuvys vandeny

Manosios sielos. Vaikščioju po rojų
Ir giesmes angelo paskui kartoju.[6]

„Rojus" yra Radausko „pasakos" erdvė, kuriai būdingas be-laikis, ne-laikis ar ant-laikis, Maironio amžinybės vizijai (vaizdinys „tėvynė") opoziciškas, matmuo. Viena iš esminių Maironio pasaulėvaizdyje atsiskleidusių pasaulėžiūrinių konstantų—dangaus ir žemės priešprieša, kurianti ją patiriančio subjekto dramą, Radausko yra visiškai neutralizuojama anti-laiko jausenos—sapnuojamame peizaže „lyg El Greco": „Danguj, žalsvam stikliniam debesy, / Atsispindėjo kalnas ir šviesi / Žaibų srovė, — ir nebebuvo nieko, / Kas skirtų žemę nuo dangaus.

6 Radauskas, *op. cit.*, 128.

Many..." Anti-laiko jausena lietuvių lyrikoje plėtojamai amžinybės idėjai suteikia visiškai naują kryptį[7].

Radausko kūryboje šią jauseną tiksliausiai apibūdintų minėtoji meno formos kategorija, kurią galima laikyti „pasakos", lygios „sapnui" (kaip ir visai nerealybei), apibendrintu variantu[8]. Stokodama tos realybės dalies (ir praeities, ir dabarties), kuri Maironio pasaulėvaizdyje iškelia pačią amžinybės idėją, Radausko „pasaka" savo uždara struktūra nurodo į tai, ko stokoja, sukurdama vaizdinio „tėvynės" atvaizdą arba formą, kurią galima laikyti šio vaizdinio anti-forma. Tad skirtingai nuo Maironio, konstruoto pozityviai (kūrybingai derinant realybės ir nerealybės, dabarties ir praeities laiką), Radausko pasaulėvaizdis konstruojamas atvirkščiu keliu. Neatsiverdama nei į praeitį, nei dabartį Radausko „pasaka" yra visiškai atvira „sapnui". Sapnas, sublimuodamas bet kokią laiko jausenos patirtį, išlaisvina žvilgsnio, regėjimo galias, kurios „sapne" yra visiškai laisvos ir sukuria begalybės perspektyvą.

Štai šioje „sapno", apžvelgiamo vien žvilgsniu, perspektyvoje Radausko pasaulėvaizdis centriniais erdvės įvaizdžiais ir jų kuriamomis reikšmėmis tiesiog simetriškai atkartoja Maironio kuriamas reikšmes. Svarbiausios jų—dviejų laiko krypčių reikšmės[9], keičiamos kitokiomis

---

7 Tikra šios idėjos vertė atsiskleidžia naujos kartos poetų—Vytauto Mačernio, Kazio Bradūno, Henriko Nagio ir ypač Alfonso Nykos-Niliūno, Algimanto Mackaus poezijoje.

8 Aisčio lyrikoje „pasaka" dar nėra lygi „sapnui", nes ji nėra visai nusigręžusi nuo realybės, jai svarbi dabartis.

9 Maironio pasaulėvaizdyje galima skirti dvi laiko kryptis: ciklinis mito laikas, nediskretinių ženklų eile kuriantis istorijos erdvę bei vidinį pasaulėvaizdžio planą, ir tiesinis

be-laikėje, ne-laikėje arba ant-laikėje Radausko pasaulėvaizdžio erdvėje. Dvi emocijos—liūdesys (arba ilgesys), kurį J. Girdzijauskas yra įvardinęs reikšmingiausia Radausko lyrikos emocija[10], ir džiaugsmas, kurį kaip liūdesio opoziciją mes nesunkiai galėtume rekonstruoti Radausko pasaulėvaizdyje[11]—laikytinos struktūriniu dviejų laiko krypčių analogu Maironio pasaulėvaizdyje.

Mėginant erdviškai įsivaizduoti šio pasaulėvaizdžio —„pasakos", „rojaus", „sapno" konstruojamą modelį, liūdesio emociją galima būtų suvokti kaip pavaduojančią struktūrinę Maironio vartota vertikalę—nukreiptą žemyn iš sukurtinio „pasakos" aukščio į realių patirčių pasaulį. Maironio sukūrtoje erdvėje žvilgsnis žemyn apskritai žadino jausmus, atidengdavo laiko paslapti, praeiti, esmę. Radausko pasaulėvaizdyje liūdesiu tik užsimenama apie tokios esmės stoką, tačiau užuot peržengus „sapno" ribą, klaidžiojama nuostabiais ir begaliniais to „sapno" labirintais: „Tyliai gieda liūdėjimo rūmuos / Seno ilgesio jaunos undinės, / Ir srovena giesmės nemarumas, / Ir esu kaip žvaigždė begalinis."[12] (*Fontanas*, „Liūdesys"), arba—„Kaip vaiduoklių laivo kapitonui, / Kaip medūzai, mirštančiai ant kranto. / Man prailgsta lėtas žemės laikas. / O sena

---

istorijos laikas, diskretinių ženklų eile kuriantis išorinį planą. Maironio vertikalė sukuria įtampa tarp dviejų laiko krypčių ir dviejų pasaulėvaizdžio planų, tačiau struktūriškai ją palaiko mitinio laiko kuriamas vaizdinys „tėvynė".

10 J. Girdzijauskas, „Eilėraščio grožis ir prasmė", in Henrikas Radauskas, *Pasauliu netikiu, o pasaka tikiu*, Kaunas, 15.

11 Žodyne emocija apibrėžiama kaip dvasinė būsena, kurią sukelia pusiausvyros santykiuose su aplinka sutrikimas; smarkus jausmo išgyvenimas. (*Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius, 1985, 137).

12 Radauskas, *op. cit.*, 207.

erdvė akim ledinėm / Seka liūdintį mane."[13] (*Žiemos daina*, 1955, „Erdvė ir laikas"). Liūdesio emocija Radausko lyrikoje pakeičia numanomą, tačiau nefigūruojančią pasaulėvaizdžio ašį, primindama apie menamą pasaulėvaizdžio objektą. Maironio vizijoje šis objektas buvo įforminamas vandens įvaizdžiais—amžinybės idėją įkūnijantis „tėvynės" vaizdinys moters, mūzos ir mylimosios pavidalais pasirodydavo vandens fone (pvz., viename puikiausių Maironio eilėraščių „Poezija"). Kaip ir menamoji ašis, Radausko eilėse šie įvaizdžiai dažniausiai tegali būti rekonstruojami hipotetiniu keliu—iš juos nurodančių erdvinių reikšmių ir figūrų[14]. Praeitis, tiksliau, jos stoka šioje lyrikoje atsidengia per tokių reikšmių ir figūrų konstruojamus „pasakos" variantus.

Nors praeities plano Radausko pasaulėvaizdyje nėra, tačiau iš dominuojančių įvaizdžių reikšmių vis dėlto galima spręsti apie jos egzistavimą su minuso ženklu[15]. Naktis, tiksliau jos epogėjus, „vidunaktis", atsimušdamas į Radausko pasaulėvaizdžio vandenį, yra pakankamai patikimas numanomo, nors ir nesančio, praeities plano orientyras: „Liūdesys iš tamsos iššliaužia / Ir sukausto man plaukus ir burną, / Kaip vidunaktis degantį laužą, / Kaip žiedai sidabrinį Saturną."[16] (*Fontanas*, „Liūdesys"). O įvaizdis „širdis", kaip ir Maironio kūryboje, sutapdamas

---

13 *Ibid.*, 108.

14 Cituotuose pavyzdžiuose—„undinės", „vaiduoklių laivo kapitonas" ir „medūza, mirštanti ant kranto".

15 Martinaičio pastebėjimu, Radausko lyrikoje figūruoja nulinis tekstas kaip klasikos atmintis, nors ir su minuso ženklu. (Marcelijus Martinaitis, „Tautosaka lietuvių poezijoje", *Metmenys*, Chicago, 1986, Nr. 52, 20).

16 Radauskas, *op. cit.*, 186.

su įvaizdžio „naktis" semantika, iliustruoja juos vienijančią, bendrą kilmę: „Kokios naktys didžiulės, ir žalios, ir kvepiančios būna / Upėj spindi kaip peilis šviesa nerami ir skaudi. / Aš brendu per rasas, pagal ūžiantį, žalią malūną, / Į tą naktį, kuri nebesutelpa mano širdy."[17] (*Strėlė danguje*, „Pilnatis").

Maironio įvaizdis „širdis" yra struktūrinis ir semantinis vaizdinio „tėvynė" ekvivalentas[18]. Radausko įvaizdžių „širdis" ir „naktis" derinys leidžia perskaityti vidinį, paneigtąjį maironiškojo pasaulėvaizdžio planą, Radausko pasaulėvaizdyje atpažįstamą iš liūdesio konotacijų. „Sielos", arba „dvasios" turinys, Maironio lyrikoje reprezentuojantis „širdies", pilnos laiko jausmo, paradigmą, Radausko lyrikoje iškyla visiškai ištuštėjusios „širdies" įvaizdžiu: „Lunatikas eina iš aštuntojo aukšto / Per blizgantį, slidų stiklinį siūlą. / Jam kiaurai pro sielą skrenda peteliškės, / Ir viena, pavargusi, užmiega jo širdy."[19] O tokios ištuštėjusios „širdies" turiniu Radausko lyrikoje tampa dažnai pasikartojantis įvaizdis „šešėlis", beje, akivaizdžiai sublimuojantis jį žyminčio liūdesio emociją: „Aš brendu per rasas, per stiklinį vidunakčio vyną. / Liūdesių vaivorykštė pražysta ant mano galvos. / Skrenda mano šešėlis į naktį ugningą ir gryną, / Kaip šešėlis

---

17 *Ibid.*, 120.

18 Maironio įvaizdis „širdis" ženklino „tėvynės" vaizdinį išoriniame, dabarties plane. Tuo tarpu vidiniame plane „širdies" ekvivalentu galima įvardinti įvaizdį „dvasia". Būtent per įvaizdžio „širdis" semantinį lauką Maironio kūryboje atsiverdavo vidinis pasaulėvaizdžio planas, su visomis jam būdingomis, praeities moters, amžinybės prasmėmis.

19 Radauskas, *op. cit.*, 190.

žvaigždės, kaip šešėlis žvaigždės negyvos."[20] („Pilnatis"). Tačiau ir „šešėlis" Radausko pasaulėvaizdyje nėra vientisa ar išbaigta substancija. Ištuštėjusios „širdies" turinį šis įvaizdis tik apibrėžia savo paties reikšmine tuštuma—„Kaip šešėlis žvaigždės, kaip šešėlis žvaigždės negyvos."

Įvaizdžio „šešėlis" oponentas Radausko lyrikoje—džiaugsmo emociją žymintis garsusis „angelas". Ištuštėjusiu šiame pasaulėvaizdyje „žvaigždės negyvos" turiniu „angelas" reprezentuoja Aisčio ir Nėries lyrikoje į užribį iškeltos amžinybės paradigmą[21]. Logiška, kad Radausko lyrikoje ši iškeltoji paradigma yra įgavusi savitą „sniego" konotaciją—„angelas" čia paprastai figūruoja vandens, pakelto į hipotetinį pasaulėvaizdžio viršų („žvaigždės" aukštį), pavidalu. Įvaizdžiai „sniegas", „ledas", „šaltis" (rečiau—atvėsęs „pelenas"), bei šiais įvaizdžiais reiškiama „sielos" mirtis—neatsitiktinis „angelo" figūros fonas, interpretuotinas ne kuo kitu, o vidinio pasaulėvaizdžio plano, į kurį išorinis planas galėtų plėstis savo struktūra bei semantika, stoka: „Aš žiūriu į žiemos fotografiją, / Aš brendu į jos pusnį—gilu, / ir klausausi

---

20 *Ibid.*, 120.

21 Simbolistinio ir posimbolistinio periodo Mykolaičio-Putino kūryboje įvaizdis „širdis", perkėlęs į įvaizdžio „žvaigždė" semantinį lauką vaizdinio „tėvynė" reikšmes, joms suteikė teizmo pasaulėžiūrinį turinį. Teistinio pasaulėvaizdžio kontekste vaizdinys „tėvynė" įgijo įvaizdžių „dangus" ir „Dievas" reikšmes, o tuo pačiu—transcendentinės amžinybės pavidalą. Šias reikšmes, kartu su teistine pasaulėžiūra, perėmė Nėries ir Aisčio poezijoje, tačiau simbolio struktūra įkūnijusi amžinybę Putino poezijoje, nebefunkcionavo, teistinę pasaulėžiūrą perteikė metaforos ir metonimijos poetika.

kaip gieda parapija / Sidabrinių, šaltų angelų."[22] „Gyviesiems laikrodis skaičiuoja laiką, / Ir voras tinklą tarp žvaigždžių kabina, / O angelas, į židinį įėjęs, / Pavirsta dūmais, pelenais, žarijom."[23] Sekant konstrukcijos logika, įvaizdis „angelas" Radausko pasaulėvaizdyje galėtų būti laikomas Maironio išorinio, dabarties plano ir į pasaulėvaizdžio užribį transcendavusios amžinybės (vaizdinio „tėvynė") analogu. Tačiau kadangi nei praeities nei dabarties reikšmių Radausko pasaulėvaizdyje nėra, įvaizdis „angelas" tik įtvirtina antrinės realybės, dvigubo diskretumo dominavimą. Nurodydamas dabarties stoką „sapno" erdvėje, savo minusinėmis reikšmėmis įvaizdis „angelas" nutrina bet kokias įmanomas laiko, o tuo pačiu ir amžinybės reikšmes.

„Angelą" galima laikyti savita Radausko pasaulėvaizdyje sukurtos *meno formos* figūra—„šešėlio šešėliu", antruoju įvaizdžio „širdis" turiniu, dvigubo diskretumo sandara įkūnijančiu naują simboliškumo pakopą lietuvių lyrikoje. Šis simboliškumas tolygus siurrealizmo formuojamam teksto mechanizmui[24]. Toks siurrealistiškas simboliškumas, beje, logiškai išplaukia iš simbolizmo bei neoromantizmo tradicijoje pasaulėvaizdžio struktūrą įtakojusio pasaulėžiūrinio teizmo. Siurrealizmas, pasak M. Ray-

---

22 Henrikas Radauskas, *Pasauliu netikiu, o pasaka tikiu*, Kaunas, 1993. 121.

23 *Ibid.*, 180.

24 „Kadangi mitologinis tekstas nemitologinio mąstymo sąlygomis, kaip sakyta, gimdo metaforiškas konstrukcijas, tai mitologizavimo siekį gali realizuoti priešingas savo kryptimi procesas: metaforos realizavimas, tiesiogine jos reikšme (naikinant teksto metaforiškumą). Atitinkamas veiksmas charakterizuoja siurrealizmo meną. Taip gimsta mito imitacija nemitine sąmone." J. Lotman, *op. cit.* (I), 69.

mond, būdamas „pereinamoji romantizmo pakopa"[25], įtvirtina, M. Nadeau teigimu, naują požiūrį į paslaptį[26], kuri lietuvių lyrikos tradicijoje figūruoja amžinybės idėjos pavidalais. Šis požiūris iškyla naujai stebuklą išsėmusio simbolizmo kontekste[27]. K. Janicka'os pastebėjimu, siurrealizmo koncepcijoje slypi žmogaus nesusipriešinimo su ją supančia natūra idėja, todėl siurrealizmo ontologija yra grįsta realybės, kuria ši natūra yra, ir viršrealybės koreliacija[28]. Ši koreliacija poezijoje reiškiasi laisvos vaizdų ekvivalencijos kalboje principu[29]. Radausko „šešėlis" ir „angelas", būdami skirtingomis „širdies" įvaizdžio turinio formomis, iš principo tokį ekvivalencijos principą ir įkūnija. Ir kaip tik siurrealistiniu „angelo" įvaizdis[30] šią ekvivalenciją geriausiai atskleidžia.

---

25 H. Read, *Trumpa moderniosios tapybos istorija*, Vilnius, 1994, 55.

26 M. Nadeau, *Histoire du surrealism*, Paris, 1991, 163.

27 Siurrealistams stebuklas—nesąmoningumas, esantis žmoguje kaip gyvenimo įstatymas nedirbtiniu, natūraliu paslapties pavidalu. Simbolistams stebuklas—dirbtinis paslapties konstruktas. (*Ibid*, 163). Beje, emocijos, kurios Radausko kūryboje yra stebuklo pasireiškimo instrumentas, J. Heslowoodo teigimu, yra tipiška siurrealistinės pasaulėjautos forma (J. Heslowood, *Vakarų Europos tapybos istorija*, Vilnius, 1995).

28 K. Janicka, *Swiatopogląd surrealizmu*, Warszawa, 1985, 168–204. Verta pastebėti, kad Radausko aprašymuose dominuojantys „sapno" įvaizdžiai didele dalimi yra tipiški realybės reprezentantai: „sniegas", „pelenas", „širdis", „naktis", „šešėlis" ir kt.

29 *Ibid.*, 190.

30 Nes „šešėlio" įvaizdyje galima nesunkiai atsekti simbolizmo bei romantizmo pėdsakus.

Bene tiksliausiai įvaizdžio „angelas" reprezentuojamą pakitusį pasaulėvaizdį, sutampantį su emocine džiaugsmo konotacija (įvaizdis „šešėlis" yra konotuotas liūdesio emociją) perteikia garsiosios Radausko eilutės— „Mirties nėra. Šviesa ateis. // Ir juokas angelo." pakartojančios cituoto eilėraščio „Sapnas" mintį: „Many / Taip pat atsimuša kalnai ir upės, / Ir supas paukštis, ant šakos nutūpęs, / Ir plaukia žydros žuvys vandeny // Manosios sielos. Vaikščioju po rojų / Ir giesmes angelo paskui kartoju."[31] Juk tik „rojuje", „giesmes angelo paskui kartojant", „mirties nėra". „Mirties", kuri Maironiui įkūnijo praeities turinį, sutampantį su Birutės kalno turiniu, o „širdies" įvaizdžio semantiniame lauke atsiveriantį „sielos" įvaizdžiu. Radausko kūryboje, dvigubo diskretumo erdvėje, akivaizdu, „sielos" įvaizdis nurodo į Maironio „sielos" turinį, suteikdamas šiam neigiamą informacijos krūvį. Taigi, šios „sielos" turinį konotuojantis „šešėlis" yra būtinas minusinio „angelo" komponentas.

Taigi, įvaizdžiai „šešėlis" ir „angelas" Radauskui susiliečia kaip figūratyviniai maironiškojo vaizdo („šešėlis") ir atvaizdo („angelas") ekvivalentai, vienoje pasaulio formos plokštumoje įformindami ir praeities, ir dabarties turinį paneigtuoju amžinybės variantu. *Čia* neišvengiamai tenka atkreipti dėmesį į faktą, kad skaistaus „vidudienio" semantika, tapati maironiškojo „vidurdienio" (ir „aušros") semantikai, Radausko lyrikoje yra persipynusi su tamsaus „vidunakčio", tapataus maironiškajam „vidurnakčiui", semantika: dieviškoji saulės šviesa, derėdama tiesiog su demoniška nakties iliuminacija, Radausko pasaulėvaizdyje sukuria tą makabrišką liūdesio ir džiaugsmo derinį, kurio

31 *Ibid.*, 63.

fone įvaizdžiai „šešėlis" ir „angelas", skleisdamiesi jiems būdingomis reikšmėmis, perdengia vienas kito semantinę erdvę, Radausko pasaulėvaizdžiui suteikdami visą gamą keistai derančių reikšminių niuansų. Paneigtoji amžinybė šių niuansų fone gali būti perskaityta kaip Maironio pasaulėvaizdžio prasmės[32] antipodas—beprasmybė: „Ir nuoga, kaip Afroditė, / Sidabrinė saulė švyti, / Ties numirusia žeme / Šypso šypsena ramia."[33] arba—„Čia amžinai baigėsi, čionai sustojo laikas, / Pražydo pasakoj karališki pelėsiai. / Į pienę miegančią vos gimęs žydras vaikas / Rankas užsnūdusias pro žalsvą miglą tiesia. // Žvaigždynų soduose, kur sidabrinės lingės / Beveik nesisupa, kur pumpurai nesprogsta, / Ant svyrančių šakų linguojas žvaigždės tingios / Ir mėnesio šviesoj numirusioj prinoksta."

Radausko „pasaka" šioje lyrikoje skleidžiasi per „sapno" metonimiją kaip derančios, kontrastuojančios, bei perdengiančios vieną kitą semantinės įvaizdžių „šešėlis" ir „angelas" reikšmių kuriamos pasaulėvaizdžio plokštumos, susietos tarp savęs paneigtąja struktūrine laiko jausenos vertikale. Turbūt geriausiai tokios paneigtosios vertikalės genezė matyti pirmojo rinkinio eilėraštyje „Gelmių sukilimas", kur per „širdies" įvaizdį atsiverianti įvaizdžio „naktis" semantika iškelia ne Maironio didžiųjų vandenų („marių"—„sielos") turinį, bet Radausko lyrikoje dvigubo diskretumo kuriamą *meno formos* variantą. Šį *meno formos* variantą geriausiai apibūdina didžiuosius

32 Maironio pasaulėvaizdyje semantinę prasmę kaip tik ir kūrė dviejų laiko krypčių, dviejų pasaulėvaizdžio planų sąveika, opozicija, iškelianti centrinį vaizdinį „tėvynė".

33 Radauskas, *op. cit.*, 127.

vandenis įforminantis „stiklinės"—„vandens stiklinėje"—įvaizdis:

Aš daug turiu tokių gelmių,
Kurios su nieku nesiderina.
Jos kartais tyli,—ir ramu,
O kartais ima kelti nerimą.

Vidunaktį kur nors giliai
Prasideda tyli melodija,
Ir jos raudoni spinduliai
Visas kitas gelmes užnuodija,

Ir kitos ima rėkt ugnim,
Raketomis, gaisrų sirenomis,
Nebesiskaito su manim
Širdis, ir kraujas krenta venomis

Lyg koks akmuo. Ir taip toliau:
Prie jų prisideda arterijos,
Ir gaisras veržias vis giliau,
Ir ima degti sausos prerijos,

Kaip pas Mayne Reidą, kurs mane
Antroje ir trečioje klasėje
Svaigino,—ir ugnies tvane
Indėnai joja mano dvasioje.

Šuo suloja. Ir aušra
Staiga užgęsta. Nei isterikos
Kvailos, nei raitelių nėra,
Nei tos mainridiškos Amerikos.

Tyli ir banali naktis:
Ramiai juoduoja kampo linija,
Ant stalo guli pilnatis,
Ir blykčioja vanduo stiklinėje.[34]

---

34 *Ibid.*, 46.

Įvaizdį „gaisras" šiame eilėraštyje galima laikyti tikslia Maironio didžiųjų vandenų („marių"–„sielos") opozicija, sublimuojančią „aušros" (dienos, vidurdienio) laiko tiesę. Maironio pasaulėvaizdyje tokia laiko tiesė įformino ne tik dabarties laiko, bet ir šį laiką aukštesnės abstrakcijos forma perteikiančios istorijos diskretumą. Tačiau Radauskui šis „gaisras" yra „sapno" matmens, taigi toks pat tuščiaviduris kaip „šešėlis" ir „angelas". Radausko pasaulėvaizdį įforminantis žvilgsnis (Maironio lyrikoje jausena ir žvilgsnis buvo lygiaverčiai) per „širdies" įvaizdį skverbdamasis „sielos" gelmių link, užuot vidiniais regėjimais įsiskverbęs į mitu užšifruotą nediskretinę paslaptį[35] bei išvydęs joje mūzos pavidalu įsikūnijusią tautos amžinybę, nepramuša horizontalios „stalo lentos", tesukeldamas makabriškas, siurrealistines knyginių istorijų haliucinacijas[36]. „Stiklinė" yra ta žvilgsnio perspektyvoje atsiverianti *meno forma*, kurioje atsidūręs permatomas vanduo paneigia nediskretinę mito paslaptį— šalia „vandens stiklinėje" „ant stalo gulinti pilnatis" tenurodo, į ką paneigtoji jausenos vertikalė turėjo nurodyti, bet nenurodė, likdama horizontalės diskretumu („stiklinė"). Visgi, „pilnaties", ne tik gulinčios ant stalo, bet ir galbūt blyksinčios vandenyje, paneigtu santykiu, „vanduo stiklinėje" ir visos jį konotuojančios emocijos bei įvaizdžių reikšmės su paneigtąja paslaptimi lieka susietas. Ir su tokia paneigta paslaptimi yra susietas visas Radausko pasaulėvaizdis.

---

35 Birutės „kalnas" Maironio aprašyme.

36 Būtent Mayne Reidas ir „stalo lenta" šiame eilėraštyje ir įformina semantinę *meno formos* plokštumą.

Įvaizdis „širdis", kurį galima laikyti semantiniu ne tik įvaizdžio „siela", bet ir įvaizdžių „šešėlis" ir „angelas" derinio ekvivalentu, į šią paslaptį nurodo:

Per teatrinį dangų, blogai nutapytą,
Praskrido netikro angelo šešėlis.
Jis atsargiai mosuoja popieriniais sparnais:
Jie silpnai prisiūti, jie gali nutrūkti.

Lunatikas eina iš aštunto aukšto
Per blizgantį, slidų stiklinį siūlą.
Jam kiaurai pro sielą skrenda peteliškės,
Ir viena, pavargusi, užmiega jo širdy.[37]

Tad įvaizdis „širdis", galima daryti prielaidą, nurodo į struktūrinį-semantinį Radausko pasaulėvaizdžio centrą. Maironio lyrikoje šį centrą įformino universalus „kalno" įvaizdis, Birutės ir Gedimino „kalnų" semantika įkūnijantis šioje opozicijoje slypinčią prasmę (amžinybės idėją) iškeliančią vertikalę („širdis"–„siela"). Ši vertikalė savo ruožtu buvo pasaulėvaizdžio ašis Mykolaičio-Putino, Aisčio ir Nėries poezijoje. Radausko pasaulėvaizdyje tokio „kalno" vargu ar verta ieškoti. „Ženklų istorija"[38] šį

---

37 Radauskas, *op. cit.*, 125.

38 R. Barthes'o terminas: „Ji [literatūra] taip pat privalo pasakyti kažką kitą, negu sako jos turinys ir individuali forma, pasakyti tai, kas yra jos tikrasis tikslas, dėl ko ji ir yra Literatūra. Iš čia—kategorija nei su idėja, nei su kalba, nei su stiliumi nesusijusių ženklų, skirtų visų įmanomų išraiškos būdų tankmėje apibrėžti ritualo kalbos neliečiamybę. Ši sakrali rašytinių ženklų kategorija yra pagrindas Literatūros kaip institucijos ir aiškiai siekia ją abstrahuoti nuo Istorijos, nes nėra tikslo, kuris nebūtų grindžiamas amžinybės siekiu; tačiau būtent ten, kur Istorijos atsisakoma, ji aiškiausiai reiškiasi. Taigi galima pasekti literatūrinės kalbos istoriją, kuri nėra nei kalbos, nei stilių istorija, o tiktai Literatūros

„kalną" pavertė diskretiniu istorijos kūnu, išrašytu literatūros ženklais. Aisčio pasaulėvaizdyje „širdis" simbolizavo „scenos" ir „popieriaus" erdvę, suskaidytą griežtais rimų, ritmų bei rondo intervalais, Nėries pasaulėvaizdyje—pačią eilėraščių melodiją, pulsuojančią pasikartojančiais intonacijų obertonais. Taigi, Radausko eilėse natūralu ieškoti maironiškojo „kalno"; tokio, koks jis evoliucionavo „Ženklų istorijoje": „kalno", perteikto ir rimais, ir ritmais, ir melodija. Salomėjos Nėries lyrikoje melodija įkūnijo išgrynintas jausenos metaforas, o Aisčio lyrikoje—žvilgsnio metonimijas. Galima atspėti rimų bei ritmų ir melodijos poziciją Radausko pasaulėvaizdyje: rimai ir ritmai įformina formą (*meno forma*), o melodija—turinį. Radausko pasaulėvaizdyje melodija pavaduoja Maironio bei Salomėjos Nėries iškeltą vandens paslaptį[39]: „Vanduo apsirengė melodija kuklia..."[40] „Stiklinis vakaro trapumas, / Vandens melodija gera..."[41]. Ir Maironio, ir Radausko kūriniuose šią paslaptį įkūnyja moters–mūzos pavidalas: „Ir ėmė suktis popierinės rožės / Aplink tą muziką, kuri,— / Kaip moteris, nusilpus nuo hipnozės,—

Ženklų istorija, ir galime iš anksto nustatyti, kad ši formali istorija jai savitu, bet nemažiau akivaizdžiu būdu demonstruoja savo ryšį su gilumine Istorija." R. Bartas, *Nulinis rašymo laipsnis*. „Teksto malonumas," Vilnius, 1991, 22.

39 Ir Maironio, ir Salomėjos Nėries poemose moters temą bei amžinybės idėją nurodo vandens įvaizdžiai. Žinoma, Salomėjos Nėries pasaulėvaizdyje, transformuotame lietuvių lyrikos tradicijos, moters, amžinybės ir vandens ryšys yra pakitęs—amžinybės idėją (vaizdinį „tėvynė") dažnai perteikia kintantis autorės *alter ego* pavidalas, kurio genezėje galėtume įžvelgti moters ir vandens reikšmių sąsajas.

40 *Ibid.*, 200.

41 *Ibid.*, 103.

/ Pradėjo migti sniego sūkury."[42] Tačiau šis moters mūzos pavidalas Radausko pateikiamas taip pat su minuso ženklu, todėl, užuot kaip nors teigęs amžinybės idėją, jis ją neigia: „sniego" ir „miego" semantemos cituojamame eilėraštyje konotuoja melodijos „muziką" toli gražu ne maironiškojo „sapno", atsiveriančio į amžinybę, turiniu.

Tai, kas atsiveria Radausko „sapno sapne" (=hipnozės miegas), tėra tik neigiamas maironiškosios amžinybės komponentas—mirtis, stokojanti bet kokio tęstinumo ar kaitos galimybės: „Nuo garsų jo graudžios gitaros / Lūžta trapūs kūnai žolių, / Ir pasaulis ledinis daros, / Ir aš pats kvėpuot negaliu. // Mes išgirstam atūžiant mirtį, / O jis dedasi negirdįs, / Ir jam meta tiesiai į širdį / Skambią jietį greita mirtis."[43] Ir kam tas tęstinumas? Juk Radausko pasaulėvaizdis jau savaime yra „rojus"[44]—„Aš ieškau šypsančios mirties. / Kas rojun kelią man nuties, / Ateiti laimei įsakys, / Užmerks nustebusias akis?". Šiame „rojuje" galioja nemirtingo kultūros kūno taisyklės: „Visada, visada, visada, / Kad lietus niekuomet

---

42 *Ibid.*, 151.

43 *Ibid.*, 100.

44 P. Waldbergas yra atkreipęs dėmesį į siurrealizmui būdingą fantazmišką amžinybės vietos, kurią atstovauja nuasmeninti subjektai ir objektai, vaizdavimo būdą (kaukės, funkcijos, interjeras). P. Waldberg, *Surrealism and the Metaphysical*, in M. Carra, C. Tisdal, E. Rathke, P. Waldberg, *Metaphysical Art*, New York, Washington, 1971, 178. (K. Janickos teigimu, siurrealistinė pasaulėjauta ir vaizdavimo būdas yra ypatingi tuo, kad siurrealybė, konstruojama virš realybės, yra „metafizinis langas", pro kurį atsiveria naujai suvienytos priešybės, sukurtos naujoje tarpusavio jungtyje, keliančioje žavesį.) K. Janicka, *op. cit.*, 193–194.

nepreitų. / Kad stovėtų šita valanda, / Tartum marmuro deivė balta, / Tarp užmiegančių, giedančių fleitų" (*Strėlė danguje*, „Rudens veidas"). Kūno, kuris pats sau yra mūza, nešanti įkvėpimą: „O akmuo / paduoda vyrui stilių ir lentelę / Ir ima neskubėdamas diktuot."[45] (*Žaibai ir vėjai*, „Mūza"). Ir šis kultūros kūnas, pavaldus vien belaikiam „sapnui", neturi nieko bendra su maironiškuoju amžinybės turiniu: „Rubinų ir topazų sūkuriai / Užklojo tyliai miegantį, kuris / Laimingas guli, nugalėjęs Laiką."[46]. Laiko nebepaisantis kultūros kūnas Radausko pasaulėvaizdyje kaip tik ir iškelia šios lyrikos fenomeną—vien žvilgsniu formuluojamą ir palaikomą *meno formą*: „Čia, kur Vermeer'o paveiksle laikas pavirto į šviesą, / Spinoza aiškino tulpėms, kad Dievas tarp jų gyvena."[47] Plg.: „Mirties nėra. Šviesa ateis. // Ir juokas angelo."[48]). Laikas, pavirtęs į šviesą Vermeer'o paveiksle, tikriausiai apskritai negali pretenduoti į laiko kategoriją. Nenurodydamas net į mirtį, šis laikas iš tikrųjų greičiau yra „juokas angelo", nevaržomai pasklidęs „sapno" erdvėj.

Taigi, įvaizdis „širdis" yra centrinis Radausko *meno formos* konceptas. Rimvydo Šilbajorio pastebėjimu, meno idėja Radausko lyrikoje pavaduoja gyvenimo ir mirties idėjas leisdama pajusti gilųjį daiktų (daiktai Radausko kūryboje kaip tik ir *įkūnija pasaulio formą*) mąstymą—„Medžiai, vaisiai, žiedai, stalai, patefonai, vinys, gėlių krautuvės, mėsinės, karuselės—visi svieto margumynai Radausko eilėraščiuose bendrauja tokiu ypatingu būdu,

---

45 *Ibid.*, 195.
46 *Ibid.*, 187.
47 *Ibid.*, 232.
48 *Ibid.*, 31.

kad, išstūmę žodžius, reiškiančius jausmus ar idėjas, perima jų funkcijas, tampa daiktais–jausmais, daiktais–idėjomis. Mums kalba pats savimi likęs pasaulis, o ne į jį nusižiūrėjęs, jį suabstraktinęs poetas."[49]. Tad šį pasaulį perteikianti *meno forma* laikytina giliojo mąstymo, kuris šioje lyrikoje vyksta vaizdų pavidalu[50], forma. Ši forma Kęstučio Nastopkos įvardinta kaip „žaidimas kultūros kontekstais, karnavalinis stilistinių kaukių kaitaliojimas"[51]. Moters–mūzos, amžinybės idėjos mirtis šiai formai diktuoja savo turinį. Meno ir mirties santykis, kaip pastebi Šilbajoris, Radausko aprašymuose tampa giminystės santykiu[52], net ir tada, kai atskirame eilėraštyje šis pasaulėvaizdis iškyla vien gamtos pavidalais[53]. Todėl ir

---

49 Rimvydas Šilbajoris, „Radauskas–modernistas" in *Apie kūrybą ir save. Henrikas Radauskas atsiminimuose ir kritikoje*, Vilnius, 1994, 465.

50 „Radausko vidinė įtampa, tas jo dvasios gelmių su niekuo nesiderinąs nerimas išlieka tyras, nei mistinio polėkio, nei socialinio maišto, nei metafizinės tiesos alkio nepaliestas impulsas. Todėl jis tikrovę pakeičia tik į meninį kūrinį, ir jei šituo magišku pakeitimu tikrovė poetui giliau atsiveria, eilėraštis tiesų neskelbia, atskiru žodžiu neaiškina poeto įžvalgos ir veikia tik savo meniškąja esme. Konkretus, hermetiškas, užsisklendęs *vaizdų* plotmėje, jis žavi fantazijos žaismu, veikia plastinę vaizduotę, supurto skaitytojo žvilgsnį, kviesdamas išsivaduoti iš trafaretinio regėjimo ir į pasaulio daiktus pažvelgti kitaip." Viktorija Skrupskelytė, „Dinamiškoji Radausko poezijos samprata" in *Radauskas. Apie kūrybą ir save*, *op. cit.*,33.

51 Kęstutis Nastopka, *op. cit.*, 190.

52 Šilbajoris, *op. cit.*, 470.

53 „Gamta H. Radauskui—ne guodžiantis prieglobstis, o gyvenimo ir mirties jėgų susidūrimo laukas. Į peizažą įsirėžianti laiko riba (aušra, vidudienis, prieblanda)." Nastopka, *op. cit.*, 186.

liūdesys, pasak Girdzijausko, šioje kūryboje—„tarsi kosminė emocija, iškylanti iš pačių gamtos gilumų"[54]. O su šiuo liūdesiu, kaip tiksliai nurodo Venclova—ir siaubas, glūdintis anapus gamtos ir meno žaidimų[55].

Radausko vizijoje kaip tik įvaizdis „širdis" kiekvienam *meno formos* pavidalui („daiktui-jausmui", „daiktui-idėjai") suteikia tą patį liūdesio turinį, rodantį to objekto prasmės nebuvimą—amžinybės idėjos pabaigą[56]. Tas turinys, prasiveržiamas pro kiekvieną tokį pavidalą, mirties semantika pripildo visą Radausko pasaulėvaizdį, paversdamas jį *meno formos* pavidalų saugykla („panoptikumu"), kur šie pavidalai stūkso sustingę, tarsi ką tik nutrūkus Ženklų istorijos diktuojamiems siužetams: statula, apmirusi parke; Ofelija, princo nustumta į vandenį; Amfitritė (jūrų deivė), mirštanti laivo denyje, arlekinas, mirštantis vakaro debesy, tėvynės pasaka, gęstanti Odisėjo akyse, ir pan. O juk, Lotmano pastebėjimu, mirtis įformina siužeto baigtį: ji pripildo diskretiškai mąstomą ir formuluojamą žmogaus realybę neišvengiamo gyvenimiškojo nediskretumo[57]. Radausko *meno forma* Ženklų istorijos raidoje praradusi nediskretinę amžinybės dimen-

---

54 J. Girdzijauskas, *op. cit.*, 161.

55 Tomas Venclova, „Nenugalimoji Arkadija," in *Radauskas. Apie kūrybą ir save*, *op. cit.*, 460.

56 „Radausko poezijoje yra daug pavyzdžių, kuriuose reali tikrovė verčiama poetine pasitelkus smurto, net katastrofos vaizdinius. Patys jo eilėraščių objektai retai yra katastrofiški—smurtas dažniausiai glūdi metaforose bei kalbos figūrose, vartojamose visai paprastiems daiktams aprašyti." Šilbajoris, *op. cit.*, 471.

57 J. Lotman, „Smertj kak problema siužeta," *op. cit.*, 418.

siją, natūraliai atsiveria mirties nediskretumui[58]. Taigi tenka pripažinti, kad Radausko pasaulėvaizdį įforminanti *meno forma* yra toks tekstas, arba diskursas, kurio nediskretinę mito struktūrą pavaduoja mirties *anti*-struktūra, nebeprilyginama Maironio amžinybės versijai. Išlaisvinta iš įprastinės gyvenimo ir žmogaus realybės, Radausko *meno forma* tampa laisva nuo visų įprastinių, iš anksto žinomų gyvenimo realybės reikšmių.

Įvaizdis „chaosas" Radausko lyrikoje bene tiksliausiai įvardina mito struktūrą, šiame pasaulėvaizdyje pavaduojamą mirties *anti*-struktūra. Įvaizdžio „chaosas" semantika Radauskui tiksliausiai nurodo tokios anti-struktūros ekspansijos pobūdį—neprognozuojamą, tačiau nuostabų, elegantišką ir rafinuotą beprasmybės išsiliejimą tekste: „Raganos, gyvenančios žemės viduriuos, / Atsargiai ąžuolo šaknimis kyla, / Liejasi liemeniu, medžio šakom, / (žievė nuo karščio pradeda svilti), / Iš medžio viršūnės nušoka žemėn, / Drauge nušoka linksmas chaosas, / Ir štai prasideda juokingas pavasaris, / Nepranašautas jokių pranašų..."[59] Beprasmybės, kuri Radausko *meno formos* ribose įkūnija netramdomą mirties beribiškumą:

> Maža gyvatė miegojo, tėvų netekus našlaitė,
> Pranašo plonas liežuvis džiaugsmą tarp lapų sėjo,
> Vakaras griuvo po liepa, viltį artojų palaistęs,
> Chloras, anglis ir deguonis stikliniam karste ilsėjos.

---

58 J. Lotmano kultūros semiotikos teorija teigia, kad kultūros ir literatūros tekstas, Algirdo Juliaus Greimo terminu, diskursas, būtinai yra sudarytas iš dviejų kalbų—nediskretinės mito ir diskretinės istorijos. J. Lotman, *op. cit. (I)*, 36–38.

59 Radauskas, *op.cit.*, 242.

Maža gyvatė pabudo, riksmas nubėgo per rinką,
Sprogimas ranką raudoną ant kontinento padėjo,
Žvejai ištraukė sireną, klykiančią, girtą, laimingą,
Deguonis ir vandenilis didelį darbą pradėjo.[60]

Žaibai ir vėjai, „Karo pradžia"

Mirties beribiškumas Radausko meno formą daro beribę—beribę visų jos keliamų objektų („daiktų–jausmų", „daiktų–idėjų") atžvilgiu. Objektų, kurie nediskretinės juos iškėlusios anti-struktūros fone gali būti skaitomi kaip atskiri tekstai–faktai. Juk tai, kokį vaidmenį šiuose tekstuose formuluojamų siužetų atžvilgiu atliko „chaosu" įvardinta mirtis, nerasime jokiuose kultūros ar literatūros tekstų aprašymuose. Ir tai ne atsitiktinumas, nes mirtis, kaip ir „chaosas", struktūros negali turėti. Tuo tarpu Radausko lyrikoje ši mirtis, bent jau prasmės neigimu, yra išlaikiusi neigimo struktūrą. Ją galima išskaityti ir *meno formos* pavidalų sustingusiose pozose, ir toje numanomoje pasaulėvaizdžio vertikalėje, kurią turi įveikti „chaosas" iki pasiekdamas „rojaus" plotą[61]. Sekant kultūros ir literatūros siužetų logika, šią struktūrą tegalima sieti su subjekto veikla—su šią veiklą inspiravu-

---

60 *Ibid.*, 211. Šio eilėraščio siužetą, įsidėmėtina, Šilbajoris yra prilyginęs Mieganèiosios Gražuolės siužetui (Šilbajoris, „Poetinis tekstas ir žmogiškieji jausmai Gunaro Salinio ir Henriko Radausko kūryboje." *Radauskas, op. cit.*, 497.

61 Venclova yra atkreipęs dėmesį į Radausko kūryboje svarbią mitologinę vertikalę (pasaulio medį), iš principo įkūnijanti Radausko kūryboje funkcionuojančios laiko vertikalės atmintį (su šios mitinės vertikalės raiška Radausko kūryboje būtų galima sieti teksto metaforiškumo visumą—siurrealistinę pasaulėvaizdžio sandarą). Venclova, „Nenugalimoji...", *Radauskas, op. cit.*, 459.

siomis subjekto intencijomis[62], tačiau juk mirtis yra ta gyvenimo realybės jėga, kurioje subjekto nelieka. Tad meno formos erdvė Radausko lyrikoje laikytina erdve, kurioje be subjekto valios tarpsta vieni objektai[63].

Labai iškalbi yra Vytauto Kavolio pastaba apie Radausko pasaulėvaizdį, kaip apie „siurrealistinės civilizacijos iliuminaciją gamtos reiškiniais", kuria „bylodamas aukščiausias civilizacijos produktas—mitas", kalba su savo paties sąmoningumu[64]. Beje, jeigu *Fontano* eilėraščiuose gana ryškus „aš esu" (kurį Kavolis traktuoja kaip *nebe-aš* variantą[65]) motyvas, nurodantis tokio „aš" sąsają su visais pasaulio formos pavidalais, tai rinkinyje *Eilėraščiai* neįmanoma nepastebėti nebeįvardijamos „aš nebesu", arba „manęs nebėra" tendencijos, reiškiančios „aš esu" susiliejimą su nediskretine mirties dimensija: „Esu visur: ir baimėj fakelo, / Ir augalų žaliose nekaltybėse. /Aš žvaigždę krentančią kaip vaiką pakeliu / Beribėse platybėse."[66]. Palyginti: „Oras užsidegė, ežeras ėmė liepsnoti, / Ir žmogus ir miškas į ugnį pavirto. / Vėjas nusi-

---

62 J. Lotman, *op. cit. (I)*, 390–391.

63 Dalia Satkauskytė nurodo, kad Radausko subjektas yra ypatingas tuo, kad pasakodamas savo poezijoje istorijas, pats jose nedalyvauja, o tik stebi savo surežisuotą vaizdų ir žodžių spektaklį. Satkauskytė, *Radauskas, op. cit.*, 39.

64 Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius, 1994, 215–216.

65 „(...) dabar yra atsiradęs Radausko *nebe-aš*: auksakalio amatas ir ištirpimas panoptikumo gaisre. *Aš—sakinys, kuriuo civilizacija kalba su savo pačios sąmoningumu.*" (Kavolio „Aš—sakinys" yra taip pat tiksli nuoroda į siurrealistiškai konstruojamą tekstą.) Vytautas Kavolis, *op. cit.*, 216.

66 Radauskas, *op. cit.*, 42.

nešė pelenus, ir beliko / Žemėje—žemė, vanduo, ir ugnis, ir oras."[67]

Tokiu būdu Radausko *meno forma*, su visais ją sudarančiais pavidalais ir džiugiomis „rojaus" emocijomis, kurios transliuoja vieną ir tą pačią mirties siaubo semantiką[68], struktūriškai įformina ne ką kitą, o Ženklų istorijos raidoje iš mitinio centro į istorijos periferiją perkeltą maironiškąjį centrą. Lotmano manymu, centro kėlimasis vis toliau į periferiją, šią, savo ruožtu, verčiant nauju kultūros centru, įkūnija patį kūrybinį kultūros principą[69], kurio dėka kultūros arba literatūros tekstas įgyja naują plėtros galimybę—periferijai tampant centru, tokį tekstą maitinančios informacijos srautas įgyja naują kokybę[70].

J. Derrida'os pastebėjimu, centras (kuris yra statiškas), vieningam *žaidimui* (kuris yra dinamiškas) aprėpęs visą struktūrą, įkūnija paradoksą, nes toks centras tampa pačia struktūra, kuri, savo ruožtu vėl ieško naujo centro naujo *žaidimo* pradžiai. Dėl tos priežasties, Derrida teigia, istorijos eigoje centras nuolat priima naujas formas ir naujus vardus, plėtodamas naujus diskursus. Centras *žaidžiančioje* struktūroje, arba diskurse, būtinai yra susijęs su struktūrai transcendentišku, bet ją laikančiu, todėl neišvengiamai jos viduje esančiu signifakatu, tad minėtoji kultūros ar literatūros diskursų (pagal Lotmaną—tekstų)

---

67 *Ibid.*, 225.

68 „Audringo smurto ir džiaugsmo sambūvis daugelį Radausko eilėraščių suartina su fantastišku karnavalu, kur mirtis iš tikrųjų šoka kaip išprotėjęs klounas." Šilbajoris, „Radauskas—modernistas...", *op. cit.*, 474.

69 J. Lotman, *op. cit. (I)*, 16.

70 Tekstas virsta metatekstu. *Ibid.*, 17.

plėtra tampa begalinė, vadinasi, begalinė tampa ir Barthes'o nurodyta Ženklų istorija.

Todėl Radausko pasaulėvaizdyje mirtis, nurodydama Maironio amžnybės idėjos (kurią įkūnijo lietuvių lyrikos tradicija) pabaigą, Ženklų istorijos raidoje težymi naują pasaulėvaizdžio evoliucijos etapą,—juk *meno forma* šioje lyrikoje vartojama paties autoriaus, ir yra sietina su chaotiškosiomis gamtos metamorfozėmis kultūros erdvėje—„Kaip pamoką kasmet gamta kartoja / Žalumą. Juokiasi žalia prasmė / Aštriais daigais, ir išmeta artoją / Į karštą dangų vyturio giesmė."[71]. Įdomu, kad Radausko sukuriamos gamtos metamorfozių fonas—Maironio–Aisčio pasaulėvaizdžiuose figūravusio įvaizdžio „dangus" semantika—yra išryškintas ligi kraštutinumo[72], todėl „chaoso" reikšmių ši prasmė yra tiesiog išsprogdinama: „Nuo žaibo žūna pragaro idėja / Tarp integralų vystanti šaknis, / Iš tos šaknies pražysta orchidėja / Ir nušviečia pasaulį kaip ugnis."[73] Tačiau net ir ši nauja Radausko kuriama prasmė „atsimena" ją iškėlusią tradicinę struktūrą—pasaulėvaizdžio ašį, kurią minusiniu variantu pakartoja naujojo teksto, arba diskurso forma. Forma, kurioje neigiant gyvybingą gamtos „sapną", iš principo, yra teigiamas „pasakos" pasakojimas: „Iš pat šaknų pakyla mitas, / Pavasario prasmė, / Ir lašas džiaugdamasis ritas, / Ir skleidžiasi giesmė."[74] Todėl mirtis Radauskui (skirtingai nuo beveik dviem kartom jaunesnio Algimanto Mackaus) galutine realybe yra tik Maironio–Aisčio pasau-

---

71 Radauskas, *op. cit.*, 231.

72 *Čia* jau nebe „žvaigždė", „aušra" ar „saulė", bet „ugnis".

73 Radauskas, *op. cit.*, 221.

74 *Ibid*, 245.

lėvaizdžių modelių kontekste: „O poetai plunksnas pasidažė / Į upelį, kurs per dangų bėgo, / Ir sidabro rašalu parašė / Šnerančią poemą apie miegą."[75] Paties Radausko pasaulėvaizdyje toks modelis „pasaką" pasakojančiu „žodžiu" kaip tik ir yra perkeliamas į naują informacijos lygmenį—„Žaliam pasauly žodis ganos / Ir juokiasi ožys, / Ir naują šokį šoka Panas, / Spygliuotas kaipo ežys."[76]

B) žodžio genezė

Šiame perkėlime įvyksta ypatinga Radausko pasaulėvaizdžio transformacija, lemianti ryškų posūkį visoje tolesnėje lietuvių lyrikos pasaulėvaizdžio konstrukcijoje. Būtent: „žodis", kaip nauja pasaulėvaizdžio ir teksto išraiškos kategorija (=*žodis*), perima ašies vaidmenį, naujos prasmės erdvėje išlaisvindamas *meno formoje* dvigubo diskretumo raktu užrakintą nediskretumą:

Jie kirviu sukapojo žodį,
Užrakino vario raktu,
O jis mūro akmenį skrodė
Nemirtingo žingsnio taku.

Prieš jį puolė javai ant kelių
Ir nutilo paukščiai, kada
Jis aidėjo aklų trobelių
Sidabrinės dainos gaida.

Jį už ančio nešėsi vaikas
Vakarų aušros ramume,

75 Radauskas, *op. cit.*, 160.
76 *Ibid.*, 245.

Jį augino didelis Laikas
Šaknimis po gruodžio žeme.

Saulė pramušė plutą švino,
Sultys ėmė ūžt kaip kadais,
Šakomis padangę užtvino
Ir užpylė žemę žiedais.[77]

Ir šis *žodis*, žvelgiant į jį iš visos lietuvių lyrikos raidos perspektyvos, nuo Maironio iki Radausko, savo raiška ir reikšmėmis stebėtinai tiksliai atspindi istorinio diskretumo raišką ir reikšmes lietuvių lyrikos pasaulėvaizdyje: „kirviu sukapotas ir vario raktu mūro akmeny užrakintas *žodis* yra tikslus struktūrinis Maironio „tėvynės", Birutės kalne paslapties raktu užrakintos, ekvivalentas. Šį žodžio ekvivalentiškumą „tėvynei" patvirtina ir „nemirtingo žingsnio taktas", kuriuo iš nediskretinio matmens „iš „mūro akmens", kur „Jį augino didelis Laikas / Šaknimis po gruodžio žeme." Šis *žodis* žengia į diskretinį matmenį—į jo paties nediskretine atmintimi („Jis aidėjo aklų trobelių / Sidabarinės dainos gaida."[78]) kuriamą dvigubo diskretumo realybę („Saulė pramušė plutą švino, / Sultys ėmė ūžt kaip kadais, / Šakomis padangę užtvino, / Ir užpylė žemę žiedais.").

Įdomu, kad būtent tokioje pasaulėvaizdžio raidos perspektyvoje Radausko *žodis* atsiskleidžia dviem Maironio lyrikoje veikusio subjekto formomis (=*didžiavyris* ir

---

77 *Ibid.*, 161.

78 Plg.: su Maironio eilėraščiu „Poezija": „Gražybių paslaptis nurodžius, / Ji širdį man jausmingą gvildė, / Jai stebuklingus davė žodžius / Ir ausį dainomis pripildė." Maironis, *Raštai...*, 54.

poeta) bei visa šias formas palaikančių įvaizdžių eile[79]. Pagrindiniai iš jų sietini su įvaizdžių „šešėlis" ir „angelas" reikšmėmis, bei šias reikšmes konotuojančių liūdesio ir džiaugsmo emocijomis: Maironio lyrikoje figūravusi „lyra", „arfa", „smuikas"[80]—su „šešėlio", o „fleita", „dūdelė", „švilpynė", „klarnetas" ar „trimitas"[81]—su „angelo" reikšmėmis.

Logika, kuria šie įvaizdžiai išsidėsto Radausko pasaulėvaizdyje, užimdami savąją reikšmių vietą bendrojoje pasaulio formos struktūroje—neįprastai tiksli. Tai reiškia, kad šios logikos Radausko pasaulio formą valdantis „chaosas" niekada nepažeidžia. „Lyra", „arfa" ar „smuikas" visada žymi meno formos reprezentuojamą mirties semantiką[82]: „Per pievą eina bronzinis Orfėjus, / Jis skambina bestyge lyra. / Jis sušaukė pavasarius ir vėjus, / Jo graudžios raudos į upelį byra."[83] Arba—„Naktis prabilo debesio balsu, / Ir lyra kaip sirena uždainavo: / Ruduo ateina oru ir žeme, / Rubinų ir topazų sūkuriai / Užkloja tyliai mieganti, kuris / Laimingas guli, nugalėjęs Laiką."[84] O „fleita", „dūdelė", „švilpynė", „klarnetas" ar „trimitas"—„žodžio" įkūnijimą naujos gyvybės kūrybą: „Kaip blyksi rytmečio akmuo / Kaip laikas teka šakomis / Tai nepažįstamas piemuo /

---

79 Henrikas Nagys, savo ruožtu, skiria du kaukių tipus Radausko kūryboje: tragedijos ir komedijos. Nagys, „Henriko Radausko ‚Žiemos daina'". *Radauskas...*, 422.

80 Būtinai styginiai instrumentai.

81 Būtinai pučiamieji instrumentai.

82 Kaip tik dėl tos priežasties „lyra" arba „arfa" Radausko lyrikoje kartais gali būti ir bestygė-begarsė.

83 Radauskas, *op. cit.*, 61.

84 *Ibid.*, 187.

Švilpynėm kalba su mumis"[85] ir—„Jūroj sudegė pusė dangaus, / Tuoj delfinai žvaigždes pamatys, / Ir atsargūs trimitai sugaus, / Ir išeis iš tamsos praeitis."[86] Suprantama, tokia styginių (bet be stygų) ir pučiamųjų instrumentų, figūruojančių Radausko pasaulėvaizdyje, opozicija nėra atsitiktinė.

Ieškant šią opoziciją eksplikuojančių reikšmių, tenka kliautis ne tik Radausko pasaulėvaizdžiu, bet ir lietuvių lyrikos tradicija. Todėl įvaizdžių „lyra", „arfa" ir „smuikas" reikšmės šioje lyrikoje sietinos su Maironio bei Mykolaičio-Putino pasaulėvaizdžiuose figūravusiomis „lyros" ir „arfos" reikšmėmis. Radausko Orfėjus itin tiksliai perteikia Maironio „poetos" semantines funkcijas:

Kiek buvo skirta man, nuėjęs
Tarp žemės klonių ir kalnų,
Aš, nusiminęs kaip Orfėjus,
Žemyn į pragarą einu.

Į juodą upę užmiršimo
Brendu su tūkstančiais vėlių.
Jos atsigėrė ir nurimo,
O aš nurimti negaliu.[87]

Beje, bendrakultūrinė „lyros" bei „arfos" tendencija rišti žemę su dangumi bei „lyros" ir „arfos" kaip atminties, ilgesio, dvasios reikšmės[88] irgi kiek motyvuoja Radausko pasirinktą įvaizdžių dermės logiką. Tas pats pasakytina ir apie įvaizdžius „fleita" bei „trimitas", kurie siejami su dangaus sferos, Dievo veiklos, šviesos reikš-

85 *Ibid.*, 133.
86 *Ibid.*, 266.
87 Radauskas, *op. cit.*, 79.
88 W. Kopalinski, *Slownik symboli*, Warszawa, 1990, 201. U. Becker, *Simbolių žodynas*, Vilnius, 1995, 140; 22.

mėmis: „fleita" traktuojama kaip angelų, kaip sielos, trokštančios grįžti į dangų, instrumentas[89], o „trimitas"— kaip apokaliptinis angelų, Dievų balsas[90], ir netgi kaip vyriškumo simbolis[91]. „Lyra", savo ruožtu, traktuojama kaip moteriškumo simbolis[92]. Be to, loginiu paradoksu Radausko lyrikoje galima laikyti ir svarbų bestygės „lyros" ar „arfos" ir „trimito" reikšmių sutapimą su „lanko", neįvardinto, bet neabejotinai svarbaus įvaizdžio Radausko pasaulėvaizdyje[93], bei „rago", kuris laikytinas simboliniu „lanko" ekvivalentu, reikšmėmis[94]. Reikšmėmis, asociatyviai, bet neatsitiktinai, papildančiomis visų Radausko figūruojančių įvaizdžių ryšį: „Aš jauno mėnesio nulaužiu ragą, / Ir jis per naktį žemėj mėtosi, / O žmonės mano, kad stebuklas dega / Nepaprastose vietose."[95] —ir:

Balti malūnai mala laiką,
Ir laikas byra ant kalnų,
Ir gruodžio šaltos rankos laiko
Bažnyčios bokštus už sparnų.

Ir jie paskristi nebegali,
Ir aš paeiti negaliu.
Ir kas dabar pasieks tą šalį,
Kur faunas miega tarp gėlių
Ir mėnuo groja rageliu?[96]

---

89 Becker, *op. cit.*, 74.
90 *Ibid.*, 284.
91 Kopalinski, *op. cit.*, 360.
92 *Ibid.*, 206.
93 Rinkinio *Strėlė danguje* programinis eilėraštis „Strėlė danguje".
94 Becker, *op. cit.*, 284; 270. Kopalinski, *op. cit.*, 201.
95 Radauskas, *op. cit.*, 42.
96 *Ibid.*, 224.

Įvaizdžiai „fleita", „dūdelė", „švilpynė", „klarnetas" ar „trimitas" yra originalūs—jų vartosena iki Radausko niekam nebuvo aktuali.

Radausko „ragelis", kaip ir cituotame eilėraštyje „faunas", bei itin dažnai pasitaikantys „piemenėliai" ir „panai" reprezentuoja aukščiau nurodytų įvaizdžių tarpusavio dermę. Juk antikiniai „faunas" (*gr.*) ir „panas" (*rom.*) įkūnija ne ką kitą, o kūrybinę dionisiškąją gamtos jėgą[97], kurią perėmęs *žodis* atsiskleidžia kaip dvigubą diskretumą perėmusio „piemens" figūra. Beje, „piemens" figūra turbūt tipiškiausiai įkūnija dieviškojo dangaus turinį[98], kuris „fauno" ir „pano" formomis motyvuoja pučiamojo instrumento motyvą Radausko pasaulėvaizdyje. Motyvą, kurį apibendrinę patį pučiamųjų instrumentų pobūdį, galbūt galėtume susieti ir poetinio įkvėpimo, ir su tiesiog įkvėpimo gyventi, taigi ir Ženklų istorijos, dėsningai (siurrealistiškai) transformuotos maironiškojo *didžiavyrio* figūros, idėjomis: jau citotos eilutės—„Kaip blyksi rytmečio akmuo / Kaip laikas teka šakomis / Taip nepažįstamas piemuo / Švilpynėm kalba su mumis."[99]

Iš pat šaknų pakyla mitas,
Pavasario prasmė,
Ir lašas džiaugdamasis ritas,
Ir skleidžiasi giesmė.

Žaliam pasauly žodis ganos
Ir juokiasi ožys,
Ir naują šokį šoka Panas,
Spygliuotas kaip ežys.[100]

---

97 *Mify narodov mira*, t. 2 (cosc. S. Tokariov), Moskva, 1992, 279.
98 *Ibid.*, 291.
99 Radauskas, *op. cit.*, 133.
100 *Ibid.*, 245.

arba—

Girdi: paukštis metalinis gieda
Stiklo medy, vario vaisiai rieda,
Virpa priešmirtiniam svaiguly.

Į auksinę seno fauno pėdą
Plaukia muzika tyli.[101]

Turint omeny, kad įkvėpimas kūrybai dvigubo diskretumo horizontalėje neabejotinai yra tapatus įkvėpimui gyventi, „pano", „fauno" ir „piemens" pavidaluose dera atpažinti žodžio personifikuotą *meno formos* vertikalę. Žinoma, „panas", „faunas" ir „piemuo" šią vertikalę įformina horizontaliomis reikšmėmis, tačiau kiekvienos šių reikšmių funkcijoje pasaulėvaizdžio erdvės atžvilgiu visada galima atpažinti (žvilgsniu) jiems bendrą „chaoso" šaknį[102]. Ši „chaoso" šaknis Radausko *meno formoj* kaip tik ir reprezentuoja „hierofanijos chronotopą"—plyšį, pro kurį veržiasi dionisiškoji, *ant*-istorinė, dinamiška jėga: „Naktį laužės vynuogės pro langą, / Kalnas Dioniso augalų."[103] (*Žaibai ir vėjai*, „Italija"). Ši jėga dvigubą diskretumą įkūnijančios „pano", „fauno" arba „piemens" figūra yra sutramdoma—įgyja „pasakos" formą: „Mes satyrai ožio kojom, / Gundom nimfą sėst šalia..." ir: „Noksta saulėj vynuogynai. / Skina rožę mergina. / Seka pasakas merginai / Jauno piemenio daina."[104]

---

101 *Ibid.*, 186.

102 „Ožio kojas", „spyglius" kaip ežio, semantiškai numanomus gaurus.

103 Radauskas, *op. cit.*, 213.

104 *Ibid.*, 91. (Plg. J. Derrida'os dionisiškosios ir apoloniškosios teksto sandaros idėją).

Taigi žodis šių figūrų veiklos lauke visada apibendrina Orfėjaus veiklą. Ir šis dėsningumas Radausko lyrikoje yra labai akivaizdus: Orfėjų tapatindamas su įvaizdžio „šešėlis" aplinka bei emocine liūdesio konotacija („Kelionė į pragarą"), o „paną", „fauną" ir „piemenį" su įvaizdžio „angelas" aplinka ir emocine džaugsmo konotacija, Radauskas sujungia šiuos pavidalus (abidvi siurrealistines „širdies įvaizdžio—„šešėlį" ir „angelą"—puses) į vieną „velnio" figūrą. Ši figūra savo semantiniu turiniu įkūnija baltiškosios antikos (pagonybės) pragarą[105], o Radausko pasaulėvaizdyje—pasaulėvaizdžio „rojų" („pasakos" pasaulį): „Širdis gali nustoti plakus / Anksčiau, negu mokėsiu rast // Tą angelą, kuris dainuoja / Balsu vos girdimu, tyliu. / Ir velnią—tą, kuris ožio kojom / Bėga pasaulio takeliu."[106] Todėl būtent „velnias" laikytinas Radausko diskursą laikančių pasaulio formos ir žodžio pusiausvyros centru. Galima sakyti ir taip: tobulo veidrodiškojo Maironio pasaulio vaizdo atspindy Radausko „velnio" figūra perima visas *meno formos* vertikalės prasmes:

Jis sėdėjo prie pat bedugnės.
Ties jo galva kabėjo sniegas.
Ant juodos uolos pasirėmęs,
Velnias skaitė didelę knygą.

Kas toj knygoje parašyta,
Matė vien tik ožiai ir vėjai,
Vien tik eglės ir sniego griūtys
Ir nuo kalno lekiantis ledas.

---

105 N. Vėlius, *Chtoniškasis...*, 162–200; A. J. Greimas, *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones*, Vilnius–Čikaga, 1990, 399–421.

106 Radauskas, *op. cit.*, 110.

Paukščiai gėrė iš jo kepurės,
Dievas saugojo nuo lavinų,
Ir žaibai, mušdami į uolą,
Niekuomet į jį nepataikė.

Jis žiūrėjo į tuščią, juodą
Akmeninį sprogusį lapą,
Ir plyšiai senovinėj knygoj
Panešėjo į raidę aleph.

Velnias skaitė tūkstanti metų,
Nors norėjo juoktis kaip medis,
Nors norėjo žengti kaip vėjas,
Kaip upelis pult į bedugnę.[107]

„Velnias" ant „kalno", „prie pat bedugnės" su „knyga"—tuščiu, juodu, akmeniniu sprogusiu „lapu", kurioje tai, kas parašyta mato „vien tik ožiai ir vėjai", yra ne kas kita, o *meno formos* teigiamoje mirty sustingusio laiko ekvivalentas („Velnias skaitė tūkstantį metų, / Nors norėjo juoktis kaip medis, / Nors norėjo žengti kaip vėjas, / Kaip upelis pult į bedugnę."). Laiko, kurį tik menamuoju, nuo gamtos gyvybės atsiplėšusiu, todėl kultūros formomis sustingusiu, pavidalu „fleitomis" atkartoja *žodžio* gyvenimas[108]. Tačiau atkartoja ne bet kaipo, o apoloniškosios *kaukės* pavidalu,—skirtingai nuo Mykolaičio-Putino ir Aisčio *kaukių*, kurių dionisiškojo turinio jėgą galima buvo prognozuoti ir struktūrinti, atsižvelgiant į bendrąją pasaulėvaizdžio logiką, Radausko *kaukės* turinys yra tiek pat nestruktūriškas, kaip ir „chaosas", todėl jos, kaip ir

---

107 Radauskas, *op. cit.*, 230.

108 *Strėlė danguje*, „Rudens veidas": „Visada, visada, visada, / Kad lietus niekuomet nepraeitų. / Kad stovėtų šita valanda, / Tartum marmuro deivė balta, / Tarp užmiegančių, giedančių fleitų." *Ibid.*, 100.

meno formos, turinys teksto lygmenyje įformina mirties reikšmes:

> Jo profilis skaudus ir plonas
> Kaip kardo ašmens. Neseniai
> Čionai praėjo Apolonas,
> Ir pasiliko amžinai
>
> Stiklinis jojo lyros aidas
> Erdvėj baimingų kambarių
> Ir šaltas marmurinis veidas
> Žiaurioj nakty, ir aš turiu
> Dainuot pavargusias, senas
> Numirusių žmonių dainas.[109]

Ši apoloniškoji Radausko *kaukė*, siejant ją su „velnio" figūra apibendrinamu *meno formos* ir *žodžio* diskursu, laikytina tiesiog aukštesniu šio diskurso abstrakcijos laipsniu: *kauke* galima laikyti kiekvieną dionisiškąjį turinį nešančio *žodžio* formą, kuri kiekviename eilėraštyje yra vis kitoks *pasaulio formos* variantas. Ir ši *kaukė* siurrealistiškai apibendrina Radausko pasaulėvaizdžio „sapną", suteikdama šiam svarbų antropomorfiškumo matmenį (svarbų bet kokiam pasaulėvaizdžio modeliui). Beje, šios dalies epigrafu pasirinktos Radausko rinkinio „Žaibai ir vėjai" eilėraščio „Graži diena" eilutės—„Apelsinai ir glicinijos, / Saulės ašaros—citrinos. / Begalybės tyros linijos. / Amžinybės dainos grynos."[110]—tikrai tiksliai perteikia apoloniškąją šios *kaukės* struktūrą: „amžinybės dainos" turinys šiame eilėraštyje yra akivaizdžiai ištirpęs „begalybės linijų" formose. O argi šios „linijos" nesusiliečia su Maironio amžinybės idėją reprezentuojančiame

---

109 *Ibid.*, 69.

110 Radauskas, *op. cit.*, 201.

eilėraštyje „Vakaro mintys"[111] išryškėjusiomis „mėlynų skliautų" linijomis? Tolesnės Radausko eilėraščio „Graži diena" eilutės— „Senas molis miega plytose, / Geria vandenį mirties, / Ir per linksmą žolę ritasi / Dievo didelė širdis."[112]—apibendrina tokių „linijų" vaidmenį poeto kūrinyje: šiomis „linijomis" kalba pasaulėvaizdis, nes „linijose" kartu su „amžinybės dainomis" yra ištirpęs ir *žodžio* turinys[113]. Vadinasi, *žodžio* turinys yra tiesiog ištirpęs visame *meno forma* egzistuojančiame Radausko pasaulėvaizdyje[114]. Todėl, užuot *žodžiu* bylojęs, kaip tai yra buvę Maironio, Mykolaičio-Putino, Aisčio, Nėries poezijoje *apie* pasaulėvaizdį, Radausko kūryboje *žodis* byloja jame, maironiškojo pasaulėvaizdžio išskleistas diskretumo ir nediskretumo grandines sukabindamas į nesiskaidantį vaizdais ir žodžiais vienetą. Vienetą, kuriame į didžiąją (simbolinę) „Pasakos" raidę Mykolaičio-Putino išskaidyti signifikantas su signifikatu, uždaro pirmąjį lietuvių poetinio pasaulėvaizdžio raidos ratą.

---

111 Dalies „Poetinis Maironio pasaulis" epigrafas: „Tai vienas jis, nežinomas, nematomas, galingas, / Prieš amžius laikrodžio užsuko tuos ratus; / O tu prieš jį, marus ir nuodėmingas, / Nustebęs garbini tik mėlynus skliautus." *Maironis, op. cit.*, 243.

112 Radauskas, *op. cit.*, 201.

113 Toks Radausko *žodis* iliustruoja plačiai žinomą siurrealistinės poezijos kalbos doktriną (iš pasąmonės gelmių išlaisvinta kalba perteikia pasaulio prasmę), nors ir iliustruoja ją savaip—preciziška poetine forma.

114 O tai, paisant K. Janicka'os siurrealizmo apibrėžimo, yra būdingas siurrealizmo bruožas. K. Janicka, *op. cit.*, 64–65; 190.

LEONO LĖTO LAIŠKAI ŽIBUNTUI MIKŠIUI

PIRMAS LAIŠKAS

Vasario 10, 1963

Mielas Žibuntai!

Galėčiau prirašyti puslapius, bet vis dar [esu] pusiau teišpakuotas čia, Stamforde: žmona dirba New Yorke, aš čia pasigavau laikinai tokį darbą Stamforde, kuris, sudėjus pinigus—jos ir mano—krūvon, duoda porą dolerių daugiau net nei Kalifornijoje.

Kalifornijoje jie pritrūko darbų visiems, tad pradėjo vežti atgal į Stamfordą ir atleisti iš darbo: tad ir su manimi tas pats galų gale pasidarė. (Smulkiau išaiškinsiu prie progos [niekad to nepadarė]).

Vaikų mokykla, be abjo, kenčia: kenčia ir vaikai. Bet mes jau buvome galvoję, kad „pasiliksime Kalifornijoje for good"—nes šeimai ten baisiai patiko (man—pusiau /pusiau, nes apart šilumos ir gamtos, reikia ir kultūros bei kultūringųjų, o ten daugiausia durni turtingi seniai—retired money bags—ir jų tarnai). Bet šiaip: turint gerą darbą, ten gyventi galima.

Mes vis dar nepardavėme savo namų Erie, Pa [Pensilvanijoje]—tad čia $800 skylė metams. Bet nepajėgiam susitvarkyti, deja, nes Erie yra Viešpaties užmirštas, bedarbių prigrūstas provincijos miesteliokas—ir „that's all".

Rašau tau, kad nepagalvotum, kad į ponus aš išėjau ar kad neturėčiau kuo su patimi pasirašinėti.

Parašyki, kaip pačiam ten tame Paryžiuje einasi: ar kas tave nustebino, ar tu ką nustebinai mirtinai iki šiolei?

Adolfo filmą broliukai [Mekai] dabar susuko [„Hallelujah, the Hills"], dalyvaus Cannes festivalyje vasarą: galėsi, jei norėsi, tad ten nusibrauti ir žvilgterėti, jei ūpo yra. (Dar nieko iš šito [filmo] nemačiau kaip „preview").

Mačiau [Almaus] Šalčiaus [1925–2000] „Raportą iš Lietuvos"—cukrus ir svogūnai, ir skystimėlis. Viena tik matyti: kaip toli m e s nuo Laisvės alėjos ir pašto rūmų [Kaune]—ir nuo Šiluvos atlaidų.

Tėvas Lietuvoje prieš Kalėdas gavo pirmą mano siuntinį ir baisiai dėkingas. Bet dar net ir jam nespėjau po Kalifornijos persikraustymo parašyti (lygiai ir broliukui [Valentinui Adamkevičiui (1925–1976), tenorui] Vilniuje, ne!).

Lankiau po v i e n ą [pabraukta tris sykius] kartą [Vitalį ir Mariją] Žukauskus ir [Albiną ir Ann] Bielskius [Elskus]: viskas tenai vis tas pats!

Esu moraliniai ir fiziniai išsunktas po visų pastangų iki šiolei nuo pat pirmos iš Vokietijos dienos—ir turėčiau nežinau ką daryti, kad atsigaučiau pilnai: ar kad nežinau kokia akla laimė nusišypsotų ir papūstų auksines svajų išsipildymo gijeles manęspi. Ir kad tatai įvyktų kuo greičiau.

Nes jau—keturiasdešimt [metų amžiaus]!

Leonas A.

[Ant voko:] L. Adams, 54 W. North St., Apt. 422, Stamford, Conn.

ANTRAS LAIŠKAS

Liepos 1, 1963
STAMFORD, CONN.

Mielas Žibuntai!

Pas mus nūnai tiek mažai vietos čia, Stamfordo bute, kad kai aš laiks nuo laiko išsidėlioju visokias mano „bezabrazctvas" [betvarkę], žmona už savaitės-kitos liepia man būtinai vėl viską sutvarkyti—esą, žmonės šitokie, žmonės anokie čia ateina ir t.t., ir t.t., ir t.t. Ir kartais aš tiesiog viską tik sugriebiu ir dėžesna sumetu (o turiu [dėžių] dabar turbūt, apart knygų, kokias šešeta CARE [Cooperative for American Remittances to Europe] pakietų dydžio) ir paskui tad nebepajėgiu kartais anei me-e-e, anei be-e-e surasti! Ir taip lygiai ir tavo antrašo, anava. Bet galų gale šiandien bent rašau ir, kai tik tavo adresą atknisiu, tuoj išsiųsiu!

Tavo mergužėliniai klajojimai [buvau nuvykęs į Muencheną] man vis daugiau knygom ir popieriais nei aktualia galia dvelkia, bet jei kaip kitaip—laikykis kuo tvirčiausiai!—Visokių gi gandų gandelių iš Radauskų /Sandros Čipkienės padangės prieš dvi—ar mažiau—savaites girdėjau pas Puzinauskus (už Baltimorės, SILVER-SPRING, atrodo, vietovė toji vardu!) apie mergužėles—turistes ir Žibuntuolį-grakštuolį girdėjau; bei iš Žukauskienės viena-kita. Elskus gi, atrodo, nieko nežino? (Beje, jo bosas [George Durhan] anądien nuo CANCER pasimirė, tad dabar [vitražų] dirbtuvė kaip ant ledo lyties plausto tik tik virš vandens laikosi ir kas jam—ir firmai—nutiks, neaišku—praeitą ketvirtadienį New Yorke kalbėjomės).

Adolfas Mekas, atrodo, labai gražiai CANNES festivalyje prieš maždaug mėnesį praėjo ir pardavė, atrodo, demonstravimui tą filmutę Anglijai ir Prancūzijai? Ar ką pats ten vietoje tada girdėjai? Man rodė kelias prancūziškas ir angliškas recenzijas nusiskutę ir muilu išsiprausę broliukai. Manhattane vokiečių „beer-hallėje" sūrį ir juodą alų betriuškendami ir netgi (Dievuliau, žegnojuosi!) Jonas picked up the tab [sumokėjo sąskaitą] (virš trijų dolerių).—Viešpatie, argi jau iš tikrųjų iš dangaus mana pradės mums visiems akliems kristi?!

Kad kiek, būčiau ir Blekaitį Jurgį sutikęs, bet prasilenkėme su Niliūnais ir „crabsais" jie užsigundino, kaip minėjau, ...[neišskaitomas trumpas žodis]—Baltimorėje—ir, ką tu pasakysi?!, vėl mano mielą prietelių GIRNIŲ J. [uozą] (iš SCHWAEBISCH GMUEND'o dar) netikėtai užtikome—ir visi čiaukštelėjome iš tuščiais šoviniais užtaisytų patrankų, nes ir alaus, ir vynelio, ir šnapsiuko netrūko. Bet po 6 v.[alandos] vakaro (nes su sūnumi buvau!) teko išsidanginti: dūmų truputį kaip smilkaluose miros sau pačiam visų pirma betgi prisišlaksčiusiam?!

Nyka sako: siųski poezijos, „AIDUOSE" atspausdinsime. Irgi sako: 64 puslapiukus konkursui nusiųst: tūkstantėlį gausi/išsipaišysi. (Ir t.t.).

O aš juosna nusitrenkiau ir tau gromatėlę paleisiu, kadgi rugsėjo pat pradžioje visuomenei nemokamą MANO vakarą padarysiu—Manhattane salę už apytikriai 70–90 dolerių Jonas [Mekas] žadėjo išnuomuoti/sumeškerioti: kaip kad kadaise tau panašiai 393 South 3rd street [Brooklyne, kur 1960–1961 metais gyvenau. Ž.M.] kalbėjau, suruošiu. O man kas? Ir botagu papliaukšti ir birbyne paraliuoti netgi piemenims tėviškėlės arimuose

valia ir leista buvo: kodėl gi ne man saulėlaidiniai ružavoje senatvėje nesusigundyti?!

Patėkšti patėkšiu, o ar kas valgyti užsigeis ko, ar vidurius po to tuoj pat kuomi kuoskubiausiai prasiplauti kur-nor-link lėks, jo ir Viešpaties valia, mano negalia tebus tik! Amen!

Tad, kaip matai, vis dar kulnus kulnuosna kartais, pasišokėdamas nuo žemelės, kaukšteliu ir vėl sau gražus, kaip nekaltas, vaikštau!

Beje, Jonas suka, protarpiais užsišokdamas tik, vis „THE SECRET LIFE OF SALVADOR DALI" (įsivaizduoji? Pastarasis jį tam „užsisamdė"!). Ir po to: Jonas apie rugpjūčio mėnesį žada /nori gabalėlį filmo apie mane kaip Leoną Lėtą/, PRASMĖS TEORIJOS „teoretiką", susukti; ir, kaip jis minėjo, ar vienu, ar kitu būdu, bet full length feature „like"?! Bet apie tai smulkiau (jei ką iš viso) kitame laiške pilstelsiu [nieko nebuvo].

Laikykis kuo tvirčiausiai žalvariniame Paryžiaus nuotaikos mauzoliejuje, Seine pakrantėse ir kur kitur tik bebūtum, prieteliau! Visada tavo

leonas lėtas

TREČIAS LAIŠKAS

[ant siauro ir labai plataus 6x129 cm lapo abieju pusių]

Gruodžio 19, 1966/ W. REDDING, CT.

Mielas Žibuntai! Man beveik jau ir nebepatogu kartoti vis tą patį pasiteisinimą, bet ką gi kitą aš galėčiau tau to vietoje? Kad ir kaip nepatikimai tatai galėtų skambėti,

iš pašalės besiklausant: jeigu kas kame kur pasistatytų kokioje turgavietėje dvirātį parduotuvintuką, pardavinėdamas LAIKĄ kaip dryžuotas baltai ir raudonai saldainines lazdeles, pasipirkdinčiau jų už visą litą ir kišenes prisigrūsčiau kimštinai, ir kepurėn susižerčiau atliekas, ir dar ir to nepakaktų!—akys, kaip plaštakės, ugnin juosna vis muštųsi. (O! Kodėl niekas iš debesų kartu su snaigėmis, kurios dabar, vakare, už lango paklodėmis krenta!—kalėdoms: laiko KRISTALŲ nepasniegdina?!). (Atėjęs namuosna tavo atviruką radau belaukiantį!). Visi šitokie 66-tieji metai buvo mano pastanga atsigulti ant juodos žemės, užversti akis, įvyniotas į lūpų šypsnį, kažkur į tolimą tolimą tašką horizonte, braukti su ranka per smilgų galveles ir žiūrėti kaip aukšto vidudienio saulė taškosi lapų kunkuliavime: kokie neišpasakoti brangakmeniai?! O laukiau užvis 67-tųjų, nes po sausio pirmos mano dienos turėtų patapti pienių pūkas: neprirakintos nieku prie nieko, visos pareigų sąskaitos išmokėtos ir ant vinies užnertos; ir netgi finansiniai nebesibaikštinantis, manding, esu patapęs! (Smulkmenas parašysiu tolesniuose laiškutėlaičiuose). Pavyzdžiui, šeima žino, kad aš esu pasiryžęs, jei „šumas" užeitų, bet kuriuo metu palikti viską metams/kitiems, pasiimti o kokią dešimt tūkstančių ir pereiti pasaulį, darydamas ką beišsigalvočiau arba ir net nieko nedarydamas, o vien tik besirąžydamas—„betinginiaudamas": nes niekuo nebegalės skruostai raudonuoti kaip obuoliai, dar tebekabą prieš pirmąjį sodo šaltį; nes dalia jau įrėmuota ir kataloginiai užrašai beveik suformuluoti; ir ašaros vien tik nuo prieš-prieša beatsiridenančios saulės aštrumo kartais—ir niekad nebe iš vidaus beišsilieja; ir iš daugio smulkmeninių

trupmenų ir valgytos duonos trupinių prisirinkau pintinę ir su žuvim, kurią pirmame upokšnyje pasigausiu, tevalgysiu—! O, pavyzdžiui, jei net ir to nedarysiu: svaja, kaip voratinklis čia, vis ištempta bus, ir vaivorykštinis voras—avū!—kada jon įsivels: laumės man tai aną vakarą delne iššžiūrėjo! (Idėjos? Kada aš jų neturėjau! Bet kaip juokingai dabar pasaulis sumažėjo?! Ir aš pajėgiu, va, atsisėsti ant paties krašto—ir vis tik nenukrentu! Ir vis tik, kaip pirminiai Afrikos negrai ritualiniame šokyje: darausi HOMO LUDENS!). Suformuluoti tau tai keliais rinktiniais žodžiais dar anksti, nes pas mane apie „TATAĪ" upės žodžių, o ne: vandens kranto tekėjimas! Ir daugiau, nei poros užuominų šitoje minčių tekėjimo juostoje čia nėra—bet ranka, mojuodama iš tolo, sako: „sveikas!" ir atidaro duris. Be abejo, viskas prasidėjo su mano „Abhandlung über die Sprechphysik" [Traktatas apie kalbėjimo fiziką] [19]48-tais Vokietijoje ir „A TREATISE ON A STATISTICAL WORD VALUE or A THEORY OF MEANING" čia [J.A.V.]. [Toliau seka suplanuoti scenarijai penkiems filmams:] „Gesammelte Werke"—„Filme" [vokiškai: rinktiniai raštai—filmai]: [jie] iš karto „surašyti", bet jei statyti, apytikriai užtektų keturių su puse milijonų dolerių „à gogo" [gausiai, pilnai] : [Pirmas scenarijus:] „A TWIST OF LEMON": abu nudistai: tėvas ir dukra (110 minučių), jis „commercial photographer", ji „fashion design student", bet taip pat „išeinanti su savo meile į jos likimą: tapti mokiniu" ir t.t.? Labiausiai gi jų abiejų „raw fights with words, deeds even, and ‚outside' actions: While they try to prove each to the other their differentiating points-of-attitude head-on-till-realization-that-there-is-place-for-both-but—‚transcribed'—existences", etc.? Kitas [filmas; antras

scenarijus:] maždaug dviejų ir ketvirčio milijonų [dolerių]—„SEA OF EYE" (90 minučių, spalvotas) apie cirko artistą tėvą—„clown" su sūnumi, su kuriuo jis—našlys—susitinka tik mokslo metų trumpų atostogų gabalais ir iki paryčių kas kartą tada šneka apie gyvenimo esmę ir prasmę, arba teisiau: apie stoką esmės ir prasmės, žiūrint iš augančio žmogaus taško ir t.t. (jis studijuoja astronomiją) ir jie abu, pavyzdžiui, vienu metu stovi ir šneka apsnigtoje GRAND CANYON mėnesienoje; ir vėl, pavyzdžiui, prie teleskopo (didžiulėje observatorijoje, „as a favor and privilege") ir t.t. [Trečias scenarijus] „L.S.D.", apie milijono ir 800 tūkstančių [dolerių], spalvotas, bet irgi juoda ir balta bei dalimis paišytas [filmas], „dar pripaišytas", Afrikoje, kur stengiamasi parodyti, kad ne „drugs", bet „human erudition" makes all the excitement and enlightenment in human lives ir t.t. (kur, pavyzdžiui, kambarys yra pilnas „sukabintų" iškarpų, aibės communication-of-information-bits-primordial-soup burbuliavimų, kur kadangi jis vartoja tuos „drugs", jo samprata „išsitaško kaip Crabs nebula [ūkas] erdvės vandenyne" ir t.t. [Ketvirtas scenarijus] „T.A.E." („Thomas Alva Edison") biografija (milijonas ir 800 tūkstančių [dolerių]), bet įsimylėjusios porelės lankymosi jo muziejuje N[ew] J[ersey] „proga", „flashbacks" ir jų OUTING, PLUS SOME MEASURE OF UNDERSTANDING GAINED ABOUT T.A.E., etc.; [Penktas scenarijus] „PINK CHAMPAGNE AND RASPBERRY SHERBET" [rusvas šampanas ir aviečių šerbetas] apie virėją / užsimojusį mėgėją, kuris gyvena tam, kad virtų, bet neverda gyvenimui: esmėje betgi (ir to niekam nesakyk!) à la Virginia Woolf „story" alegorijoje! bei aibės muzikos, specialiai „aplėtuotos", etc., (maždaug 6 mili-

jonai [dolerių], nes reikėtų nemažai pasidarbuoti besistengiant padaryti „smashing" įspūdį paletei-gomuriui, netgi su 4-rių matavimų „SCREEN", kur ekranas pasidaro „ekraninė skulptūra", atitinkamai „menu" pareikalavimams ir t.t.). Ir jei to negana, pasakysiu dar, kad, pavyzdžiui, pirmame „A gogo" filme „įterpti būtų" 6–8 „skelbimai"—taip, „ADVERTISING"—nes jei TV tą daro, kodėl „neparuošti tam iš anksto?" filmus ir t.t.?!—pavyzdžiui, IBM; CORNING GLASS; CANNON TOWELS; SEVENTEEN MAGAZINE ir t.t.? (che-che, ne?). O viską reikėtų pradėti su 2-4 tūkstančių dolerių „L. LĖTAS, MY FRIEND" gabalu, juoda/balta bei spalvoti Picasso linijų pavidalo įbrėžimai ant [dukart pabraukta] to ir t.t.: neva tai per Jono Meko (pavyzdžiui, bet bent iliustruoti tau!): šeši „aiškinimai" [visi „aiškinimai", išskyrus f) su mažais piešinėliais]: a) ĄSOČIO ir indų, b) žmogaus gyvenimo „KORTA", „CHART" [diagrama, lentelė]: à la medžio kamieno skerspjūvis c) ritmas muzikoje, nauju būdu užrašytas: „partitūra keturiuose matavimuose" ir t.t.?, d) prasmės teorija: žodžių esmės „išsišakojimas" ir t.t.? e) THOUGHT PANELS ir t.t.?, f) aukščiau minėto skulptūrinio ekrano (à la Calder's „MOBILE", pavyzdžiui, buvo „naujiena" kadaise?) bei apie 12 „skelbimų"—arba mano „įterpimų" ir esoterijų apie jų „funkciją" kasdienybės neišvengiamume ir t.t.? Laimingų švenčių!!!! Leonas Lėtas

KETVIRTAS LAIŠKAS

Liepos 4, 1967

Mielas Žibuntai,

ačiū už tavo kad ir tvirtai kritišką laišką—bet, be abejo, dėl to ir esame visada tvirtų nuomonių ir žodžių į drožles neviniojame, kadangi tik grynai iš nusistatymų, bet ne iš plevėsavimų vėjuje esame išsinarstę savo gyvenimų kilimus—ir, kad ir ne suvis dar jie nubaigti, bendra kompozicija ir spalvų (ir ritmų) harmonijos jau nustatytos lemiamu nebepakeitimu; ir tad gal žiūrint iš nuošalio, aš galiu atrodyti begaliniai buržuaziniu kepsniu—tik kad iš mano žvelgimo ir žvalgymosi taško tatai neatrodo tiksliu nusprendimu, dievaži, aiman!

O dabar šiek tiek ir vilgymo vynu, ir ne vien tik duona ir druska: kaip skirtingai „auklėjimas" atrodo po to, kai ir mano paaugliai [vaikai] virš dvidešimties—kiekvienas—skaičiuoja. Ir su tėvu—kas ir sveika—vis mažiau ir mažiau bėra bereikalaujami „besiskaičiuoti ar aklai vertinti, ar aklai sekti, ar palenkta galva palaiminimų kas žingsnį—į priekį ar atgal—vis ‚reikalaujami' atsiekti?!"

Žibuntai—jie jau nebe „mano", jie jau jų „pačių"!

Štai, pavyzdžiui, ką mano sūnus—ir žmona—nori daryti rugpjūčio gale—rugsėjo pradžioje: trys savaitės viso labo vien: kelionei a) į Alaską, b) Alaskoje ir c) kelionė atgal į West Redding; visas kelias automobiliu, jam ir man pamainomis vairuojant.

Kiek daug—ir ko—galima iš šitokio „lėkimo" parsivežti? Mes taip jau 46 ir 47 valstijas—iš 50—čia,

Amerikoje, pervažiavome ir k e t u r i o s e gyvenome! Ir visi esame tuo turtingesni, ne vargingesni, patikėk iš tikrųjų: nes ir viena diena Stockholme, pavyzdžiui, yra geriau, nei nė vienos dienos Stockholme, ir viena diena Sydney, Australijoje, irgi geriau, nei nė vienos dienos tenai. O kad žmogus neturi išteklių du mėnesius tenai ar kur kitur, kur patinka, visose vietose išbūti—tai irgi nėra pakankamas pretekstas eiti į laukus tarp rugiagėlių ir kaip Lermontovo didvyriui „nusišaudenti"?

Kad mes visi jaučiame, kad tu mums daug asmeniškai padėjai ir padedi, leisdamas [jų dukteriai Rasai] tavo butu—ir buvimu—Paryžiuje naudotis, bet pats skaitai tatai „minimaliu bet kam teiktinu" gabalėliu, vien tai, tatai mus neverčia būti nė kiek mažiau dėkingais, net [kai] mes „pasirenkame". O.K.?

Dabar: trupinių ir smulkmenų iš mano „kasdienybės" galėčiau daug pribarstyti, bet tatai šiaip pakankamai vien prozaiškos smulkmenos apie duonos kąsnio namosna velkančios skruzdėlės kasdienybę, tik ir dar pakankamai „tinginio panties" tipo skruzdėlioko. Ir su vaikais vis „kariaudavau", kad „tuo" jie t u r i b ū t i ir „tuo" jie n e t u r i būti ir t.t.; o dabar va ir tatai baigiasi, ir mano sūnus (už vis aršiausiai, aršiau net nei žmona—galų gale!—ir kur [kas] aršiau nei Rasa) pradeda m a n sakyti, kuo aš turėčiau būti ir kuo aš neturėčiau užsiiminėti. Ir tatai, jei ne išprovokuoti mano šypsnį, tai tikrai bent drumsti mano „užsiganėdinimą", atsiektą „lygsvara" šitame taip vadinamame „hostile environment" čia, amerikoniškose „pelių lenktynėse", kur netgi ir 18–20 tūkstančių metams uždarbis (kurį žmona ir aš šiaip taip sugramdome iš „great society" petelnės), nieko

daug daugiau, atrodo, nepajėgia žmogų įgalinti atsiekti ko kito, nei mes turime—šiaip taip susipylę mūsų smėlio pilelėn namą? ir gabalą krūmų? ir baldų, ir paveikslų, ir knygų? ir muzikos visuose kampuose? Ir išauginome šeimą, galų gale?

O dabar—laikas ledams ir šampanui, ir pasivaikščiojimams po rugiagėlėmis nusėtus laukus, ir žvaigždėmis šašuotomis naktimis po liepų lūpomis ir šalia valties dugnan atsimušančių vandenų šiušenimų—laikas skleistis kaip rūkams pievų užuobražuose [užgramdymuose] drėgnu virpėjimu. Kai užmerktomis akimis staiga prisimenu—laikas nubėgo kaip aidai šermukšniuose ir agrastuose—ir berželių spąstuose įklimpo į sentimentalizmo molynę. Bet ką daugiau, nei užmirštas—pirmas—sidabaro lūpas iš gyvenimo išsinešame?

Leonas

[ant voko]:
L.V. Adams
R.D.3
West Redding, Conn. 06896

EUROPOS PILIETYBĖ: IDENTIFIKACIJOS SKERSPJŪVIAI

AUŠRA GRAŽELYTĖ

Nagrinėdami modernios valstybės koncepciją, turėtume nepamiršti, jog tarptautinių santykių arena yra ne tik teritorinų valstybių organizacija, bet ir susijusių ir atsiribojusių pilietijų sistema. Europos pilietybės problemą sąlygoja naujai susiklosčiusi tarptautinė ir Europos Sąjungos (ES) situacija, tai yra tautinės valstybės vaidmens pokyčiai, ES regioninės integracijos fenomenas, žmogaus teisių, Europos visuomenės fundamento, plėtra, ES piliečių ir ne ES piliečių problema.

XX amžiuje tautinės valstybės, užtikrinančios piliečių teises, vaidmuo tampa vis labiau ginčytinas. Praėjusio amžiaus pabaigos paradigmos pabrėžia nacionalinės autonomijos eroziją ir transnacionalinių jėgų svarbą bei kokybiškai naujo pobūdžio santykį tarp valstybės, teritorijos ir jos žmonių.

Viena iš pagrindinių paradigmų—globalizacija—gerokai susilpnino saitus tarp valstybės ir jos piliečių. Augantis regioninės integracijos fenomenas Europoje yra taip pat globalizacijos dalis, ir sienos bei skirtumai tarp kaimyninių valstybių tampa daug mažiau pastebimi nei jų tarpusavio ryšiai ir panašumai.

Viena vertus, iškyla grėsmė tarifams ir muitams, o kita vertus, teisinei valstybės vidaus sistemai, sienų kont-

rolei ir kitiems centriniams tautinės valstybės prerogatyvų aspektams.

Pastarasis fenomenas—globalizacija, tarptautinių žmogaus teisių normų plėtra, regioninė integracija—akivaizdžiai rodo tradicinės pilietybės rekonfigūraciją ir kai kuriais atvejais tautinės valstybės autonomijos sumažinimą, kuris leidžia modeliuoti ES pilietybės konceptualizaciją.

Tačiau reikia pabrėžti, kad atgimstantis dėmesys pilietybės kriterijų permąstymui Europos Sąjungoje, remiantis gimimo, gimiringumo ar natūralizacijos metodais, sąlygoja pilietybės aktualizaciją ir būtinybę ją konceptualizuoti.

Projektuojant Europos pilietybės koncepciją migracijos eskalavimo, tarpautinių ryšių, dvigubos priklausomybės ir regioninių ryšių kontekste, pagrindinę problemą sudaro kokybiškai naujo santykio tarp tautinės valstybės ir piliečių nustatymas, tai yra tas, kas įeina ir kas lieka už ES pilietybės ribų.

Priklausomai nuo ES narių valstybių susitarimo yra neišvengiama, kad kai kurios tautinės pilietybės privilegijos turi būti išplėstos, taikomos visų ES valstybių piliečiams. Tautinės valstybės pilietybės aprėptis iškylant naujoms tarptautinės integracijos paradigmoms turi būti papildytas supranacionalinėmis struktūromis.

Kaip empiriniai faktai rodo, ES aiškiai nustatė naują politinę, ekonominę ir teisinę tvarką. Ji susiduria su valstybės/narės ir individualių piliečių santykiu, kuris įtvirtintas 1993 metų lapkričio 1 d., įsigaliojus Mastrichto sutarčiai, sukūrusiai Europos pilietybę.

ES pilietybės įtvirtinimą ryškiausiai parodo ES judėjimo laisvės įsipareigojimas, išaugęs nuo pradinio ekonomiškai motyvuotos judėjimo laisvės (darbo jėgos, paslaugų tiekėjų ir jų vartotojų) iki visų ES piliečių judėjimo laisvės. Analizuojant ES pilietybės identifikacijos lūžius, galime remtis dviem prielaidom, kurios sąlygojo tradicinės pilietybės transformaciją.

Pirma, ES siekimas sukurti „europinį identitetą", kuris pakiltų virš praktinės naudos, siejamos su ES vystymu. Kitaip tariant, sukurti „nepriklausomybės jausmą" naujai, demokratinei ir paisančiai žmogaus teisių politikai. Šis Europos Sąjungos siekis, pirmą kartą pasireiškęs pokarinės ES architektų pranešime, buvo konkretizuotas tokiais valstybingumo simboliais kaip ES vėliava, bendras ES pasas ir pan.

Antra, Europos pilietybės idėja susijusi su ES valdymo „demokratiniu deficitu"—populiariu ES traktavimu, kad ji nutolusi nuo žmonių, neatodairiška, biurokratiškai valdoma. Šitoks ES interpretavimas, sukėlęs teisinę krizę, varginęs ES visą devintą dešimtmetį, atvedė prie Mastrichto sutarties sudarymo, institucionalizavusio Europos pilietybės koncepciją. Tačiau viena vertus, integracijos procesai suponuoja politinių teisių įtraukimo poreikį, kilus neišvengiamam ekonominės integracijos plėtimui. Kita vertus, pilietybė yra giliai įsišaknijusi individualių tautinių valstybių istorijoje. Priklausymas tam tikrai tautinei valstybei buvo istoriškai esminis pilietybės koncepcijos elementas.

Galima teigti, jog istorinių pilietybės tradicijų tęstinumas išlieka. Net dabartinėje ES kurios nors valstybės narės pilietybės turėjimas yra būtina sąlyga pilie-

tinių, politinių ir socialinių pilietybės teisių įgijimui ES aplinkoje.

Aišku, kad Europos pilietybės sukūrimas pats savaime neišsprendė visų problemų, tačiau suteikė pakankamai medžiagos probleminių Europos pilietybės identifikacijos skerspjūvių interpretacijai ir analizei.

Analizuojant Europos pilietybės koncepciją ir jos raidos galimybes, pagrindinis tikslas yra ne tik globalizacijos ir internacionalizacijos impulsų įtakos tarptautiniame lygmenyje analizė, bet ir atidesnė nacionalinio suvereniteto bei nacionalinio identiteto suderinamumo su supranacionalinėmis pilietybės apraiškomis žvelgiant per nacionalizmo istorinę prizmę.

Teisiškai ir politiškai pilietybė apibūdina santykį tarp individo ir valstybės taip, kaip tai reglamentuoja šalies teisė, suteikianti atitinkamas teises ir pareigas.

Kitas Europos pilietybės identifikacijos skerspjūvių analizės tikslas yra nustayti Europos integracijos poreikių ir prioritetų sąlygotą nacionaliteto, peraugusio iš tautinio valstybinio statuso į viršnacionalinį būvį, komplikacijas ir modifijkacijas nacionalinio suvereniteto bei etninių elementų santykyje su valstybe, ir tuo pačiu Europos Sąjungos modulinės pilietybės su pilietinėmis, politinėmis ir socialinėmis teisėmis formavimosi aplinkybes. Vis dėlto ES pilietybės tendencijų analizė iškelia daugiau klausimų nei atsakymų į juos. Reikia pažymėti, kad ES buvo ir yra kuriama iš viršaus į apačią, o ne atvirkščiai, o tai gali būti lemiamas ES silpnumo faktorius. Todėl pirmiausia reikėtų suprasti, kiek šalys narės yra pasiruošusios perduoti dalį savo nacionalinio suvereniteto viršnacionalinėms institucijoms ir priimti bendros pilietybės pareigas ir teises.

Analizuojant Europos pilietybės identifikacijos pokyčius, kylančios problemos neišvengiamai sąlygojamos klausimų, apie nacionalinių politikų derinimo procesą ir besivystančių bendrų Europos teisių procesų įtaką nacionalinio suvereniteto transformacijai bei bendro Europos identiteto raidos tendencijas. Be to, aiškinantis ES pilietybės perspektyvumą, kyla klausimas, ar besiformuojanti ES teisė papildo ar pakeičia nacionalines teises.

1992 metais Mastrichto sutartis pradėjo kokybiškai naują Europos integracijos etapą, kuris iš esmės pakeitė santykius tarp narės valstybės ir ES viršnacionalinės santvarkos. Akivaizdu, jog toli siekiantys nutarimai dėl vidaus rinkos sukūrimo vieningos valiutos įvedimu ir ekonomine integracija yra daug spartesni negu politinė integracija. Bet ar ES sugebės sukurti Europos pilietybę, kuri savo pobūdžiu būtų ekvivalentiška vidinės rinkos restruktūrizacijos dydžiui bei kokiais kriterijais remiasi šis procesas?

Šiuolaikiniai politiniai procesai reikalauja tradicinių pilietybės koncepcijų permąstymo, todėl mūsų uždavinys yra išsiaiškinti, kiek bendras Europos identitetas gali papildyti nacionalinį valstybių identitetą ir taip prisidėti prie ES pilietybės evoliucijos. Be to, svarbu apžvelgti ES pilietybės rekonceptualizacijos procesą, kurio politinę svarbą sudaro dvi dimensijos, padedančios adekvačiau suvokti dabartinės Europos pilietybės identifikacijos lūžius.

Pirma, Europos pilietybė nesiremia Europos identitetu tokiais pat pagrindais kaip nacionalinė pilietybė yra pagrįsta bendro tautinio identiteto suvokimu. Antra, politinių teisių apimtis ir turinys, kylantys iš bendros pilietybės, dar nėra aiškiai įvardinti. Pavyzdžiui, Europos pi-

lietybę sudaro balsavimo teisių garantijos Europos Sąjungoje, tačiau tik bendruomeniniame lygyje. Šių apribotų teisių suteikimas visiems ES piliečiams parodo, jog valstybės suvereniteto struktūra pakito, išplėtus esmines pilietybės teises į europinį lygmenį.

Autorių įdirbis šia tema leidžia manyti, kad nepaisant to, jog Europos pilietybė yra kol kas labiau teoriška, negu praktiška, jos modelis skiriasi nuo nacionalinės pilietybės, paremtos tautiniu identitetu. Europos pilietybė, išeinanti už ES kompetencijos ribų ir visiškai priklausanti nuo narių valstybių integracijos didinimo ir tarpusavio susitarimų stiprumo, remiasi bendru europiniu identitetu, papildytu Vakarų Europos valstybių pilietybės istorinio formavimosi elementais, vedančiais į federacinės regioninės struktūros kūrimą ir jos stabilumo išlaikymą.

Nors Europos pilietybė moduliuojama atsižvelgiant į Europos valstybių tradicijas, ypatingai į didžiausią svorį turinčias ES valstybes—Vokietiją ir Prancūziją. Norint nustatyti naujo europinio identiteto ypatybes pagal analogus kontinentinėj Europos istorijoje, nebepakanka nacionalinio suvereniteto ir tradicinės nacionalinės pilietybės aspektų, nes pastarieji nebeužtikrina pageidaujamos gyvenimo kokybės ir „gyvenimo šansų" savo piliečiams.

Pilietybės sąvokos istorinė raida ir Europos pilietybė

Tautinių valstybių iškilimas XVIII–XIX amžiuje buvo susijęs su pilietybės institucija. Pilietybė buvo apibrėžiama kaip individo narystė politikoje. Vystantis modernioms demokratinėms valstybėms, pilietybės statusas buvo iš-

plėstas politikos narių skaičiumi, nepaisant klasinių, rasinių, lyties skirtumų.

Pasak T.H. Marshall, pilietybė įtraukė kiekvieno individo dalyvavimą civilizuotos visuomenės ištekliuose[1]. Marshall aprašė tris kompleksiškos pilietybės istorinio formavimosi etapus, pradedant nuo pilietinių teisių suteikimo individams XVIII amžiuje iki politinių teisių suteikimo XIX amžiuje. Socialinių teisių suteikimas XX amžiuje užbaigė šį procesą[2]. Remiantis šia Marshall koncepcija *pilietybė yra lygybės ir universalių teisių principas moderniose socialinėse valstybėse.*

Ši idealios pilietybės sąvoka, suformuota T.H. Marshall ir kitų liberalių teoretikų, suformavo dabartinę modernios pilietybės sąvoką. R. Brubaker ir kiti analitikai parodė, kad Vakarų Europos valstybėse per ilgą laiką išsivysčiusios pilietybės koncepcijos buvo suformuotos dėl tam tikrų susidariusių aplinkybių, kylant demokratinėms tautinėms valstybėms.

Kiekviena moderni valstybė identifikuoja ypatingą asmenų grupę savo piliečiais ir išskiria likusius kaip ne piliečius ar svetimšalius. Tam tikra prasme pilietybė gali būti apibūdinta kaip socialinė užtvara. Naudodamas M. Weber išskirta distancija tarp atvirų ir uždarų santykių, R. Brubaker teigia, kad pilietybė nėra tik paprasta teisinė formulė; tai vis labiau išryškėjantis socialinis ir kultūrinis faktas bei „galingas visuomeninės aptvaros instrumen-

---

1 Christine Lemke, „Citizenship and European Integration", *World Affairs*, Washington, Spring 1998, p. 3.

2 Ibid., p. 4.

tas".[3] Be to, istoriškai pilietybė vystėsi ne vien tik išplėsdama teises, bendruomenės narystės samprata aprėpė ir atsiribojimo nuo ne piliečių procesus. Pilietybe besiremianti visuomeninė aptvara yra reguliuojama pagal aiškiai suformuluotas taisykles, taikomas specializuotų agentų. Teritorinę aptvarą, tarkime, tvarko imigracijos įstatymai ir atitinkami administraciniai potvarkiai. Juos įgyvendina tokie specializuoti agentai kaip pasienio sargybos karininkai ir valdininkai prie įėjimo punktų, kurie taiko formalius atpažinimo kriterijus, pasiremdami tokiomis specializuotomis priemonėmis kaip pasai, vizos ir kompiuterių bylos.

Prancūzijoje pilietija dėl savo požiūrio migrantų atžvilgiu apibrėžiama ekspansyviai kaip teritorinė bendruomenė, vokiečių pilietija—išskyrus specifinius etninių vokiečių migrantų atvejus—apibrėžiama suvaržančiai kaip bendros kilmės individų bendruomenė.

Natūralizacijos politika Prancūzijoje yra liberalesnė negu Vokietijoje, o natūralizacijos koeficientas yra 4–5 kartus didesnis. Visuotinis piliečių inkorporacijos koeficientas Prancūzijoje yra 10 kartų didesnis negu Vokietijoje[4]. Šių dviejų pilietinio inkorporacijos modelių skirtingumas ir pilietinės savivokos formų skirtumai padeda geriau suvokti europinės saviidentifikacijos turinį ir prasmę ES kontekste.

---

3 John Crowley, „Some Thoughts on Theorizing European Citizenship", *Innovation: The European Journal of Social Sciences*, December 1999, Vol. 12, Issue 4, p. 3.

4 Rogers Brubaker, *Pilietybė ir Tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje* (Vilnius, Pradai, 1998) p. 13.

Skirtingus pilietybės apibrėžimus suformavo ir padėjo išsaugoti savitas bei gilias istorines šaknis turintis tautiškumo supratimas. Vokiškasis tautiškumo supratimas orientavosi į etnokultūrą ir „susiskaidymą", o prancūziškasis—į valstybę ir asimiliaciją. Anot R. Brubaker, nacionalinė pilietybė susiformavo ir funkcionuoja kaip „išimtinai modernus institutas, kurio padedama kiekviena valstybė susikuria ir nepaliaujamai atsinaujina kaip piliečių bendrija, viešai pripažįsta grupę asmenų savo nariais, o bet kurį kitą žmogų kvalifikuoja kaip ne pilietį, svetimšalį"[5].

Ekspansyvus, pro-asimiliacinis Prancūzijos pilietybės įstatymas, automatiškai suteikiantis antros kartos imigrantams pilietybę, atspindi į valstybę orientuotą politiką. O Vokietijos pilietybė apibūdinama kaip bendros kilmės individų visuomenė, kuri yra sunkiai prieinama imigrantams ne vokiečiams, bet nepaprastai atvira etniniams vokiečiams iš Rytų Europos ir buvusios Sovietų Sąjungos, atspindi ryškų etnokultūrinį vokiečių savivokos pobūdį. Visiškai priešingi pilietijos apibrėžimai Prancūzijoje ir Vokietijoje susiformavo gerokai prieš Pirmąjį Pasaulinį karą, atitinkamai 1889 ir 1913 metais.

Galime teigti, kad pilietybė yra tarptautinio paskirstymo sistema, asmenų išdėstymo valstybėse mechanizmas. Ir nors globaliai pilietybė saisto, lokaliai ji išskiria. Kiekviena valstybė riboja pilietybės įgijimą. Ji riboja asmenų, kuriems pilietybė priskiriama nuo gimimo, grupę ir patikslina terminus bei sąlygas, kuriomis kiti gali ją įsigyti. Egzistuoja du pagrindiniai pilietybės įgijimo būdai, priskyrimas ir natūralizacija. Kiekviena valstybė

---

5 Ibid.

skiria pilietybę tam tikriems asmenims nuo gimimo. Dauguma asmenų gauna pilietybę būtent šiuo būdu. Tradicinės imigracijos šalys, įskaitant JAV, Kanadą ir daugybę Lotynų Amerikos šalių paprastai skiria pilietybę visiems savo teritorijoje gimusiems asmenims. Stebėtina, bet Prancūzija taip pat skiria pilietybę, nors tik brandos amžiuje, daugeliui savo šalies teritorijoje gimusių ir čia tebegyvenančių asmenų. Kai kurios šalys, įskaitant Vokietiją ir Šveicariją, specialiai nesirūpina pilietybės teikimu antros ar netgi trečios kartos migrantams, nes jų pilietybės įstatymas paremtas išimtinai kilme.

Asmenys, kuriems valstybės pilietybė neskiriama nuo gimimo, gali įgyti ją natūralizacijos būdu. Natūralizacijos būdu pilietybė gaunama dviem būdais. Pirmu atveju, natūralizacija yra išskirtinai valstybės nuožiūra priimamas sprendimas. Antru atveju, visi tam tikras aiškiai apibrėžtas sąlygas tenkinantys kandidatai yra natūralizuojami. JAV, Kanadoje, Švedijoje, galiojančios natūralizacijos sistemos beveik atitinka pastarąjį atvejį, o Šveicarijoje ir Vokietijoje galiojančios sistemos atitinka pirmąjį.

Norint geriau suprasti pilietybės įstatymų variacijas bendros Europos pilietybės kontekste, neišvengiamai reikėtų paminėti politinę ir kultūrinę *jus soli* ir *jus sanguinis* principų reikšmę ES pilietybei ir teisinį šių principų veikimo mechanizmą. Jus soli *apibrėžia pilietiją kaip teritorinę bendruomenę*, jus sanguinis—*kaip bendros kilmės individų bendruomenę. Jus soli* ir klasikinių imigracijos šalių savivoka yra artimos. Artima yra ir *jus sanguinis* kontinentinei Europos tautinių valstybių savivokai, tačiau šis

artumas yra kompleksiškas, besiskiriantis nuo nacionalvalstybinės ir etnonacionalinės[6] savivokos būdų.

Pagrindinės priežastys, lėmusios skirtingų nacionalinių pilietybių koncepciją susidarymą, pasireiškia ir Europos pilietybės sampratoje. Prancūzijos pilietybės kaip visuotinės narystės samprata atsirado dėl centralizuojančios, racionalizuojančios teritorinės monarchijos kovos su feodalinių ponų ir jų korporacijų laisvėmis, imunitetais ir privilegijomis. Absoliutinės monarchijos, siekdamos tvarkyti reikalus visoje teritorijoje vienodai ir, bendriau kalbant, monopolizuoti valdymo instrumentus ir galias, pakeitė įstatymo reikšmę.

Modernios nacionalinės pilietybės koncepcijos raida yra artimai susijusi su modernios tautinės valstybės vystymusi. Didžioji Prancūzijos revoliucija tapo lūžio momentu. Revoliucija apibrėžė nacionalinę pilietybę keliais naujais aspektais. Ji ne tik įvedė visuotinį narystės statusą, paremtą visų lygybe prieš įstatymus, bet ir atgaivino aktyvios politinės pilietybės klasikinę sampratą. Kaip nacionalinė revoliucija, ji užaštrino ribas ir prieštaravimus tarp skirtingų tautinių valstybių narių. Ir kaip valstybę stiprinančioji revoliucija, ji „įtiesiogino" ir kodifikavo narystę valstybėje. Taigi, nacionalinė pilietybė turi visų šių procesų pėdsakų.

Prancūzijos pilietybės didelis atvirumas imigrantams remiasi ne tiek liberaliu natūralizacijos kursu ir praktika,

---

6 Nacionalvalstybinė savivoka—tokia savivoka, kurioje tauta yra įsitvirtinusi neatskiriamai nuo institucinių ir teritorinių valstybės rėmų. Etnonacionalinė savivoka—tokia savivoka, kai tauta suvokiama kaip etninė ir etnokultūrinė bendruomenė, nepriklausomai nuo institucinių ir teritorinių valstybės rėmų.

kiek *jus soli* sistema, automatiškai transformuojančia antros ir trečios kartos imigrantus į piliečius. Problema, kurią vyriausybė sprendė, įvesdama ir išplėsdama *jus soli*, buvo ideologinė ir politinė, o ne demografinė ar karinė, kuriai impulsą davė 1889 metais kilęs socialinis pasipiktinimas dėl privilegijuotos įsikūrusių imigrantų padėties karinės tarnybos atžvilgiu, ypač stiprėjant Šiaurės Vokietijos federacijai. Tačiau nereikėtų pervertinti karinės gyvosios jėgos poreikio XIX amžiaus devintame dešimtmetyje, nes didžiulę itaką *jus soli* principo įsigalėjimui turėjo ir specifiniai politiniai ir ideologiniai interesai paversti ilgam įsikūrusius užsieniečius prancūzais. Ši tradicija atsispindi ir dabartinėje Prancūzijos pilietybės koncepcijoje, kur tebevyrauja atviresnis ir palyginti su Vokietija labiau nukreiptas į asimiliaciją tautiškumo supratimas. Dėl to imigrantų įpilietinimas veikiant *jus soli*, Prancūzijoje ir toliau tęsiasi, o tuo tarpu Vokietijoje dominuoja *jus sanguinis* sistema.

Istoriškai vokiečių pilietybės samprata buvo susijusi su vokiškų žemių apjungimo problemomis ir klausimu, ką reiškia būti „vokiečiu". Vėlyvas valstybės susikūrimas ir regioninė fragmentacija iki pat 1871 m. Vokietijos tautinės valstybės susivienijimo sąlygojo intensyvios įtampos teisinei ir kultūrinei pilietybės koncepcijoms susidarymą. Etnoso pabrėžimas „volkische"[7] sąvoka, reiškiančia būvimą Vokietijos piliečiu, atspindi siekį identifikuoti vokietį pilietį, nesuvienijant visos valstybės gyventojų. Reaguojant į tarptautinės sistemos pokyčius ir į nacionalinį susiskaldymą, teisiniai pilietybės nuostatai

7 Volkische (vok.)—etnokultūrinis (pažodžiui—tautiškas arba liaudiškas).

Vokietijoje buvo pagrįsti etniškumo principais, o ne T.H. Marshall suformuluotais idealaus tipo liberaliais pilietybės principais. Dėl etnokultūrinės koncepcijos Vokietijos pilietybės priklausomybės ribos apėmė vokiečius gyvenančius užsienyje, bet atsiribojo nuo ne vokiečių gyvenančių Vokietijos teritorijoje.

Vokietijos pilietybės tradicijos evoliucijos svarbiausi etapai buvo Wilhelmo era, 1945 m. prasidėjęs pokarinis Vokietijos atstatymas ir Vokietijų susivienijimas 1990 m. Kiekvienas iš šių periodų „vokietiškumas" laikytas prioritetu apibrėžiant pilietybę. Šių procesų kontekste liberali pilietybės koncepcija kirtosi su realybe. 1913 m. imperinės valstybės realijos sąlygojo neįprastai griežtą ir nuoseklią Vokietijos pilietybės politiką, nukreiptą į bendros kilmės individų bendruomenę. Pokario laikotarpiu ir po suskaldymo į Vakarų ir Rytų Vokietiją etninė pilietybės samprata apėmė ir Rytų Vokietijos vokiečius, negyvenančius Vakarų Vokietijos teritorijoje. Taip buvo rodoma, jog nepripažįstama Vokietijos suskaldymo legitimumo.

Kiekvienu periodu pilietybės koncepcija, pagrįsta etniniu *jus sanguinis* principu, buvo teisiškai atnaujinama. Net 1990 metais, tarptautinių susitarimų dėka išsprendus teritorinio susijungimo problemą, Rytų Vokietiją integruojant į Federacinę Respubliką, nacionalinis solidarumas buvo išplėstas etninių vokiečių Rytų Europoje atžvilgiu.

Skirtingos nacionaliteto tradicijos visoje kontinentinėje Europoje lėmė pilietybės priskyrimą piliečių vaikams remiantis *jus sanguinis* teise. *Reikia pabrėžti, kad pripažįstančiose tą patį pagrindinį* jus sanguinis *principą Vokietijoje ir Prancūzijoje, jis labai skirtingu mastu papildomas* jus soli *elementais.* Nors pilietybės politika imigrantų

atžvilgiu Prancūzijoje ir Vokietijoje yra formaliai panaši, tačiau labai skiriasi savo turiniu. Abiem atvejais jos centras yra tautinė savivoka, o ne valstybiniai ar grupiniai interesai. Bet šiose šalyse elito savivoka yra labai skirtinga. Prancūzai supranta savo tautą kaip valstybės kūrinį, o vokiečiai—kaip savo valstybės pagrindą. Būtų galima tvirtinti, kad prancūzų ir vokiečių pilietybės apibrėžimai yra atsparūs esminei modifikacijai ne todėl, kad derinasi su politinėmis ir kultūrinėmis tradicijomis, bet tiesiog dėl to, kad tai yra teisinės tradicijos.

Ekspansyvi prancūziška *jus sanguinis* ir *jus soli* kombinacija nusistovėjo prieš 100 metų, jos ištakos siekia Revoliuciją ir netgi senojo režimo laikus. O vokiečių valstybės—Prūsija ir kitos valstybės prieš suvienijimą, imperinė Vokietija, Veimaro respublika, Trečiasis Reichas ir abi Vokietijos valstybės po 1949 m.—rėmėsi išimtinai *jus sanguinis* principu nuo pat XIX amžiaus pradžios, kai pirmą kartą buvo kodifikuotas pilietybės įstatymas. Bet tradicijos negalima sutapatinti su trukme. Vien tik praktikos ilgaamžiškumas nesukuria kokybės. *Nors* jus soli *Prancūzijoje ir* jus sanguinis *Vokietijoje yra konstruojamos ir ginamos kaip tradicijos, taip daroma ne vien dėl jų tęstinumo, bet ir dėl to, kad jos įkūnija ir išreiškia giliai įsiškanijusius tautinės savivokos įpročius.*

Išvestinio (teisinio) Europos pilietybės modelio prigimtis ir turinys

Šiandieninė Europa išeina už tautinės valstybės ribų. Netgi jei vokiečių ir prancūzų pilietybės apibrėžimai griežtai opoziciški, nacionalinė pilietybė praras reikšmę

kartu su pačia tautine valstybe. Nacionalinę pilietybę gali sugriauti atsiradusios nepagrįstos tautiškumu ar tauta pilietybės formos.

Ateities potautinėje Europoje neginčijamais priklausymo pavyzdžiais ir neginčijamomis pilietybės ribomis galėtų būti, viena vertus, Europa kaip visuma ir, kita vertus, individualūs regionai ir municipalitetai. Etninis heterogeniškumas, nulemtas imigracijos bei suvereniteto suvaržymų, kuriuos iššaukia valstybių narystė ES, rodo, kad Vakarų Europos šalys nebegali būti laikomos tautinėmis valstybėmis. Tačiau šiuo atveju klystama dėl tautinės valstybės prigimties, kuri nėra vien tik etnodemografinis fenomenas ar institucinių kombinacijų derinys. Tai iš esmės yra galvojimo apie politinę ir visuomeninę narystę ir jos įvertinimo būdas[8]. Kadangi šis galvojimo būdas vis dar išlieka aktualus, diskusijos dėl imigrantų pilietinio statuso daugiausiai yra debatai apie tautiškumą—apie tai, ką reiškia ir ką turėtų reikšti priklausomybė tautinei valstybei.

Kalbant apie besivystančio išvestinės pilietybės modelio prigimtį ir turinį, pirmiausia reikėtų atsižvelgti į pilietybės koncepcijos bendresnį kontekstą. Ji yra kebli, nes pilietybė naudojama teisiškai skirtingais būdais ir įvairiuose kontekstuose, įvairiems tikslams. Naudinga išskirti bent tris analizės lygius.

- Pilietybė dažnai vartojama kaip tautybės sinonimas (nationalité, Staatsangehörighkeit...).

---

8 Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge University Press, 1996), p. 380–383.

- Pilietybė kaip politinė filosofinė koncepcija naudojama kalbant apie tikrą narystę demokratinėje valstybėje.
- Pilietybė gali būti sociologine koncepcija, naudojama pažymėti tikrą narystę visiškai egalitarinėje visuomenėje. Šios sampratos ištakas galime aptikti T.H. Marshall esė „Pilietybė ir socialinė klasė" (1950). Prancūzai jos beveik nenaudoja, bet vokiečiai (C.Offe, J. Habermas ir kiti) skyrė pakankamai dėmesio jos analizei[9].

Visas šias pilietybės sampratas vienija formalus principas, pažymintis piliečio santykį su piliečių bendruomene. Būti piliečiu reiškia būti lygiu su kiekvienu piliečiu. Numanomas pilietybės turinys apibrėžiamas įvairiai, tačiau remiantis išskirtomis pilietybės perspektyvomis, galime teigti, kad jį sudaro teisinė narystė, politinis ir socialinis statusas.

Nereikėtų pamiršti, kad pilietybės koncepcija nesivystė izoliuotai, postnacionalinė pilietybės samprata yra vienas iš transformacijos procesų Europoje elementų. Vienas iš esminių pokyčių, sąlygojusių postnacionalinės pilietybės modelio evoliuciją, buvo demokratinės revoliucijos Rytų ir Rytų Centrinėje Europoje 1989–1990 metais, metusios iššūkį Vakarų Europos integracijos ateičiai. Nacionalizmo iškilimas pokomunistinėse valstybėse dar labiau atskyrė Rytus nuo Vakarų, Europos Sąjungą nuo ne ES teritorijos Europoje.

Ekonominės integracijos procesas ES sąlygojo didelius nacionalinės politikos organizavimo pokyčius, tačiau nesuteikė daugiau galimybių piliečiams aktyviau dalyvauti juos įtakojančiuose sprendimuose. Pavyzdžiui, buvusioje

9 Crowley, op. cit., p. 18.

Federacinėje Vokietijos Respublikoje daugiau nei 60% visų parlamento priimtų įstatymų neatitiko Europos Sąjungos taisyklių ir reikalavimų.

Politinis dalyvavimas europiniame lygmenyje tapo lemiama dimensija, kadangi tokie ginčytini klausimai kaip vieningos valiutos įvedimas, socialinė politika, kova su nedarbu peržengė valstybių nacionalines ribas.

Šių problemų sprendimu ir derinimu užsiima politinis elitas ir ekonomikos politikos formuotojai, o jų rezultatai yra jaučiami daugumos Europos valstybių narių piliečių. Europos politinio proceso legitimacija tapo pagrindiniu piliečių ginčo objektu, nes pradedame suvokti, kad nepakanka įtakoti vien tik nacionalinę politiką.

Plėtodami Europos pilietybę kaip teisę tapti lygiaverčiais viršnacionalinės politikos dalyviais, ES tokiu būdu sustiprintų šių diskutuotinų klausimų legitimaciją bei potencialiai pradėtų „dalyvaujančią revoliuciją"[10]. *Taigi, universali ir lygių teisių pilietybė, įtraukianti politines, pilietines ir socialines teises kaip narystės politinėje visuomenėje pagrindą yra vis labiau ryškėjantis Europos politinės ateities bruožas.*

Čia iškyla dilema, kokį pilietybės modelį pasirinks Europa. Tradicinės pilietybės koncepcijos yra susijusios su skirtingais Europos valstybių susiformavimo būdais. Tuo tarpu kylanti dabartinė Europa negali būti suprantama tradiciniais nacionalinių valstybių terminais.

Pilietybės modeliai, išsivystę modernioje valstybėje, suyra patalpinti į naujos Europos kompleksinį, daugiasluoksnį pasaulį. Postnacionalinėje eroje politinį identitetą suteikia ne etniškai pagrįsta narystė tautoje, o pritarimas pliuralistinės demokratijos liberalizmo ir civilizuotos visuomenės vertybėms.

---

10 Lemke, op. cit., p. 8.

Respublikiniai modeliai—ypatingai *jus soli* koncepcijos—galėtų būti panaudoti Europos pilietybės fundamentui, tačiau ir šie principai turi būti pritaikyti prie naujos kompleksiškos, multikultūrinės Europos situacijos. Įvairių narių grupių kutūrinis identitetas bei regioninės tradicijos turės būti išsaugoti.

Politika, sudariusi palankesnes sąlygas natūralizacijos procesui, kurią vykdo kai kurios Vakarų Europos valstybės, pavyzdžiui, Švedija, atveria galimybes nediskriminacinėms pilietybės praktikoms Europoje. Kitos šalys, pvz. Nyderlandai, išplėtė balsavimo teises imigrantų atžvilgiu, liudydamos apie bendrą pilietinę kultūrą Vakarų Europoje. Tokios sėkmingai vykdomos ir įgyvendinamos reformos atspindi ES pilietybės modelių variacijas.

Europos Parlamentas galėtų, pavyzdžiui, abstrahuoti visą Europos Sąjungą apimančius universalius pilietybės modelius, pagrįstus šalių liberalia politika, atsižvelgiant į daugelio Vakarų Europos šalių multietninę, daugiakultūrinę terpę.

Nuo Mastrichto sutarties pasirašymo 1992 metais Europos pilietybės statusas įgavo institucinę išraišką. Pirmą kartą įvardinta Romos sutarties 8 straipsnyje, modifikuota Mastrichto sutarties C paragrafe ir pakartota Amsterdamo sutartyje (17–22 straipsniai naujoje redakcijoje), Europos Sąjungos pilietybė yra suteikiama visiems valstybės narės piliečiams ir, kaip Mastrichto sutarties deklaracija pabrėžė, ji kyla iš šių šalių tautybės turėjimo.

Tautybės priskyrimas nepriklauso ES kompetencijai, ir ES teisė negali riboti narių valstybių teisės nustatyti tautybės

principus taip kaip jos pačios suvokia. Tai akivaizdu, kad tokios pilietybės pagrindas yra už ES kompetencijos ribų.

Šiuo atžvilgiu teisinė Europos pilietybė yra grynai *išvestinis dydis*. Nors, kita vertus, pastebima Europos pilietybės kūrimosi didėjanti priklausomybė nuo viršnacionalinių institutų valios.

Viršnacionaliniame lygyje Mastrichto sutartis padarė užuomazgą Europos pilietybei, suteikdama valstybėms/narėms tam tikrus įpareigojimus, nukreiptus į judėjimo laisvę, balsavimo teisę municipaliniuose ir Europos rinkimuose, diplomatinę apsaugą, teisę paduoti peticiją ir galimybę naudotis Europos tarpininkavimu. Tačiau išvestinė Europos pilietybės prigimtis yra suformuluota remiantis reikalavimu, kad bet koks Europos pilietybės teisių papildymas turi būti vienbalsiai patvirtintas Europos Tarybos.

Analizuojant Europos pilietybės modelį, iškyla esminė jo turinio problema—įvairių pilietiškumo tradicijų patalpinimas ir suderinamumas. Komunizmas žlugo tuo metu, kai Europa intensyviai dėjo visas pastangas narių valstybių integracijai stiprinti. Bandymai iš naujo apibrėžti pilietybę po Vokietijos suvienijimo iškėlė ypatingą dilemą integracijos proceso pagrindiniams dalyviams. Europos pilietybė, peržiūrėta Mastrichto sutartyje, reikalavo atsiskyrimo nuo tradicinių pilietybės koncepcijų. 1990 metais susidariusi kokybiškai nauja padėtis Vokietijoje išryškino sunkumus, iškilusius nacionalinių identitetų rekonfigūracijos procese.

Pilietybės samprata, pabrėžianti etnolingvistinių ir kultūrinių bendruomenių įtraukimą, o likusių—eliminavimą, iš tikrųjų prieštarauja universalios Europos pilietybės idėjai.

Kai pilietybės statusas modernioje valstybėje tapo tampriai susijęs su individų, gyvenančių toje teritorijoje, tautybe, moderni valstybė atskyrė savo piliečių teises, pareigas ir privilegijas nuo tų individų teisių, kurie gyvena laikinai ar pastoviai kaip užsieniečiai valstybės teritorijoje. Laikinas ar pastovus užsienio piliečio ar pabėgėlio statusas sąlygoja ribotas pilietines, politines ir socialines teises.

Kai kurios šalys apriboja jų raiškos laisves, pavyzdžiui, nesuteikdamos šiems individams teisės dalyvauti politinėse demonstracijose. Daugelis šalių nesuteikia politinių teisių pvz., balsavimo teisės svetimšaliams, neretai jų socialinės teisės pvz., laisvas naudojimasis darbo rinka, yra apribotas. Tokia situacija vyrauja Vokietijoje, kur pabėgėliams ir politinio prieglobsčio siekiantiems individams yra neleidžiama naudotis gerai apmokamo darbo privalumais. Tautybė tapo pagrindiniu faktoriumi atskiriant universalias teises nuo specifinių.

Pavojus Europos Sąjungai slypi tokiose problemose kaip santykis tarp tautybės ir pilietybės. Dėl Europos teritorijos multietninių ir multikultūrinių variacijų bei būtinybės iš naujo pritaikyti vieningumo ir lojalumo kriterijus Europos lygiu, būtinybė pakilti virš nacionalinių pilietybių koncepcijų, kad vieningos rinkos kūrimas būtų papildytas efektyviu bendros politikos derinimu ir koordinavimu. Naujų susiskaldžiusių ir pasižyminčių daugiasluoksniais identitetais narių priėmimas į ES daro dar didesnį spaudimą šios problemiškos dilemos sprendimų paieškai. Tradicinis dėmesio sutelkimas į bendrą nacionalinę kultūrą yra nebepakankamas Europos piliečiams siekiant didesnės integracijos. Identiteto formavimasis yra

spartėjantis procesas, į kurį įtraukiami regioniniai ir viršnacionaliniai procesai.

Vis labiau ES pilietybė perauga į viršnacionalinį būvį, kai integracijos procese dalyvaujančios suverenios valstybės dalį savo kompetencijos perduoda bendroms viršvalstybinėms institucijoms, kurios nėra tiesiogiai pavaldžios atskirų valstybių vyriausybėms.

Tokiose institucijose bendri sprendimai gali būti priimami ne tik dalyvaujančių valstybių atstovų bendru sutarimu, bet ir jų balsų dauguma. Šių institucijų sistemai gali priklausyti tiesioginei valstybių narių kontrolei nepavaldžios vykdomosios, atstovaujamosios ir teisinės valdžios institucijos.

Atitinkamai tokius įgaliojimus gavusios institucijos tampa *viršnacionalinėmis*, tai yra, pagal suteiktus įgaliojimus jos gali priimti įvairius teisės aktus ir sprendimus, kurie tampa teisiškai privalomi visose Europos Sąjungos valstybėse. Šie viršnacionalinių institucijų priimti aktai tiesiogiai galioja valstybių narių teritorijose ir turi viršenybę nacionalinės teisės atžvilgiu.

Europos pilietybės peraugimas iš tautinės valstybinės į viršnacionalinę suponavo pilietybės santykio su nacionaliniu suverenitetu ir nacionaliniu identitetu problemą. Turime pripažinti, jog pilietybė yra ypatingas dalykas, kadangi jos prerogatyvų pripažinimas tarptautinėje teisėje išlieka išimtinai valstybės nuožiūroje. Narystės reikalavimas yra esminis suvereniteto atributas. Valstybės laisvės teikti pilietybę principas yra tarptautinės teisės tvirtai nustatytas. Bet teoriškai suverenią valstybių kompetenciją šiose srityse apardė daugybė dvišalių ir daugiašalių susitarimų, sutarčių ir konvencijų. Prancūzijos ir

Vokietijos atveju narystės Europos Sąjungoje kontekste pilietybė yra paskutinis nacinalinio suvereniteto bastionas; veiksmų laisve šioje srityje valstybės tebesimėgauja, o kitose srityse ją vis labiau praranda.

Nors suvereni pilietybės pripažinimo kontrolė išlieka, Europos pilietybės vystymosi tendencijoms impulsą teikia ne tik pilietybės įstatymu suteikiamos politinės teisės, bet taip pat suteikimas besąlygiškos teisės įvažiuoti į šalį ir joje gyventi, visiškai naudotis darbo rinka bei ištisu spektru valstybinių šalpų. Paaulyje, kurį vis labiau skaido valstybių nelygybė darbo ir vartojimo rinkų srityse, pilietybės teikiamos teisės iš esmės lemia gyvenimo kokybę[11].

Galima daryti išvadas, jog modernaus valstybingumo transformacijos procesas akivaizdžiai išryškėja XX amžiuje tautiečių valstybių atžvilgiu, joms praradus funkcionalumą ir dėl to prasidėjus Vakarų Europos integracijai. Kad geriau suvoktume ES pilietybės lemiamą reikšmę tolesnei naujosios Europos ateičiai, reikėtų atidžiau panagrinėti *kolektyvinių identitetų* atsiradimą. Sugebėjimas veikti tarptautinėje arenoje suponuoja adekvačios kolektyvinio identiteto savimonės poreikį. *Tačiau šie identitetai nėra statiški, jie yra nuolatinės transformacijos, įtakotos vidinės ir tarptautinės aplinkos dinamiškumo būsenoje.* Tautinių valstybių formavimosi procese svarbiausia buvo bendras etninis pagrindas, bendros kultūrinės tradicijos ir bendra tautos patirtis. Nacijos koncepcija dažnai buvo su-

---

11 W. Safran, „Citizenship and Nationality in Democratic Systems. Approaches to Defining and Acquiring Membership in the Political Community", *International Political Science Review*, 1999, No. 18, p. 109.

vokiama ideologijos ir civilizacijos terminais. Nacija dažnai buvo laikoma valios bendruomene, susivienijusia vardan bendro socialinio projekto. Tuo pat metu ji buvo suvokiama kaip solidari bendruomenė, kurioje turimos teisės atitiko įgyjamas pareigas. Modernios visuomenės funkcinės diferenciacijos procese nacionalinis identitetas sugebėjo kompensuoti partikuliaristinių identiteto ryšių išnykimą.

Dėl galimybinių jėgų vystymosi didėjanti internacionalizacija[12] *įtakojo tautinių valstybių (ypač Europoje) efektyvumo ir tuo pačiu formuojančios galios praradimą. Tautinės valstybės negalėjo toliau garantuoti savo piliečiams saugumo.*

Tradicinės valstybės tapo per daug ribotos gamybos racionalizavimui. Jos prarado galią ir prestižą augant tarptautinio patyrimo svoriui ir komunikacijoms. Tai naikino nacionalinį identitetą: nacijos ir tautinės valstybės neteko lojalumo, nes žmones tuo metu supo aplinka, kur vis mažiau liko nacionalinių bruožų.

Europos Sąjungos istorija puikiai parodo, jog ES visų pirma, yra sąlygota internacionalizacijos pastanga išlaikyti ir išplėsti modernios tautinės valstybės pasiekimus, kuri remiasi Europos tautų bendrų ir savitų interesų suvokimu ir bendrų vertybių bei tradicijų pripažiniu.

---

12 Internacionalizacija—būtų klaidinga suprasti internacionalizaciją ta prasme, kad tautos vis labiau „nutausta" ir išsižada savo individualybės. Tarsi gyvendamas dabar S. Šalkauskis tvirtina: „Dabartinis internacionalizacijos vyksmas reiškia, visų pirma, vis įvairesnių santykių užmezgimą tarp atskirų tautų, vis intensyvesnį ekonominį ir kultūrinį bendravimą ir vis didesnį tarptautinio organizavimosi stiprėjimą". Todėl internacionalizacijos nereikėtų visiškai sutapatinti su globalizacija, kurią iš esmės sudaro ekonominiai procesai, peržengiantys valstybių sienas.

Valstybės koordinavimas regioniniame ir europiniame lygmenyje išryškina tendenciją, kad tautinės valstybės funkcijos turi būti pertvarkytos. Taps būtina nacionalinį identitetą suderinti su priklausomybės regioninei ir Europos bendruomenei jausmu. Nacionalinis identitetas ko gero ir toliau išliks aktualus ES integracijos proceso faktoriumi, ir nereikėtų jo galutinai atsisakyti, nes *Europos identitetas nepakeis tautinės tapatybės.*

Tačiau reikėtų turėti omenyje, kaip pastebėjo R. Jasiulevičienė, jog politiniu lygmeniu europietiškasis identitetas dar neegzistuoja. Politiniu aspektu europietiškasis identitetas gali būti suvokiamas kaip atrama amerikietiškajam (JAV) identitetui, tačiau buvusioms Rytų bloko valstybėms amerikiečių įsigalėjimas neatrodo labai pavojingas. Tai geriausiai iliustruoja jų noras priklausyti NATO[13].

Pastebėtos identiteto tendencijos leidžia tikėtis, kad besiformuojančio Europos identiteto turinys bus vertingai papildytas pertvarkymo, prisitaikiusio prie regioninės ir Europos bendruomenės priklausomybės jausmo nacionalinio identiškumo elementais.

Nacionalinio identiteto „deficitas" Europos Sąjungai tikrai negresia ir, kaip parodė Sorošo finansuojamų nacionalinių švietimo ir kultūros programų efektyvus įgyvendinimas Vakarų Europoje bei Centrinėje Vidurio Europoje, nacionalinių valstybių piliečiai sugeba ir siekia išlaikyti savo nacionalinį tapatumą ir nacionalitetą, kuris nesudaro priešpriešos Europos identitetui, o yra vertingas

---

13 Regina Jasiulevičienė, „Europietiškasis identitetas ir bendruomeninis konfliktas (problemos identifikacija)", *Europa ir Lietuva* (Šiauliai, Šiaulių Universitetas, 1998), p. 26.

jo papildymas. Tačiau turint omenyje įvairuojančius bendruomenių poreikius ir skirtingus savimonės lygmenis, pasiekti šį tautinio ir Europos identitetų suderinamumą nebus lengva.

Vis dėlto atsiradę debatai ir diskusijos padeda kelti Europos identiteto savimonę ir darosi vis labiau tikėtina, jog europiečiai išmoks socialiai agreguoti ir artikuliuoti savuosius interesus europinės bendruomenės lygmenyje. Tokią išvadą galime daryti remdamiesi dviem prielaidom. Pirma, internacionalizacija neiškelia jokios kitos alternatyvos; antra, į Europos tradiciją iš tikro neįeina daug stimulų formuojančių kolektyvinį Europos identitetą. *Tad akivaizdu, kad ateities Europoje žmonės turės daugiasluoksnį identitetą, kurį sudarys regioniniai, nacionaliniai ir europiniai elementai.*

Europa, kurioje vis auga populiacijos mobilumas ir imigracija, nebėra nei etniškai, nei kultūriškai homogeniška. Vietoj to pastebime, kad europiečiai, tiksliau, visi Vakarų Europos žmonės, turi daug individualių ir kolektyvinių identitetų, kurie yra *koncentriniai, ne konfliktiniai,* ir ES kolektyvinis identitetas gali būti apibrėžtas naudojant vieną iš Europos Sąjungos moto: „vienybė per įvairovę".

Plečiantis bendro dalyvavimo reikalaujančių uždavinių spektrui ir Europos politikos demokratizacijai, bendros europiečių ypatybės neabejotinai ims reikštis daug aiškiau, ypač praktiškai įgyvendinant Europos pilietybę.

Mastrichto sutartis praplėtė Europos pilietybės sferą, įtraukdama laisvo judėjimo teisę ir teisę valstybės narės piliečiams gyventi bet kurios iš ES šalių teritorijoje, teisę

balsuoti ir būti išrinktam į Europos Parlamentą, teisę balsuoti ir būti išrinktam vietiniuose rinkimuose gyvenamojoje ES teritorijoje, teisę kreiptis į Bendriją kaip į arbitrą dėl kilusio konflikto išsprendimo. Šie nutarimai, įtvirtinantys Europos pilietybę, nukreipti į atstumo tarp piliečių ir Bendrijos institucijų mažinimą.

Ispanijos siūlymu įtvirtinta Europos pilietybės samprata 1990 metų Sąjungos įkūrimo sutartyje buvo palankiai įvertinta visuomenės. Net 60% visų ES piliečių Europos pilietybės įvardijimą Mastrichto sutartyje vertino pozityviai. Pirmoje vietoje buvo ispanai (78%), nedaug atsiliko graikai, italai ir portugalai, toliau airiai ir prancūzai (62%). Belgai, olandai ir vokiečiai mažiau vertino europinę pilietybę, o anglai ir Liuksemburgo gyventojai mažiausiai vertino ES pilietybę, ir vieninteliai danai pareiškė šiuo klausimu neigiamą požiūrį (54% vertino neigiamai, tik 28% teigiamai)[14].

Vakarų Europos valstybių vyriausybės, nusprendusios realizuoti ekonominę ir valiutų sąjungą, suteikė Europos institucijoms, ypač Europos Komisijai, svarbius įgaliojimus vadovauti ir vystyti Europos ekonomiką. Tai dideli įgaliojimai, kurių atidavimas Briuselio biurokratijai, atrodo, labai neišbaigtas ir ne visiškai tikslingas. Todėl reikalavimas toliau vystyti federacinius elementus tokiomis sąlygomis virsta į „nuolatinio kurso vystymo" reikalavimą iš Sąjungos piliečių pusės. Europos Parlamentas turi sąlyginai silpnus įgaliojimus, nes jo pastangos labiausiai priklauso nuo partijų aktyvumo, ir

---

14 T. Fadeeva, „Razvitie idei federalizma v istorii čelovečestva: koncepcii i praktika", *Mirovaja ekonomika i meždunarodnie atnošenija*, 2000, No. 6, p. 31.

atitinkamai—nuo Europos Sąjungos piliečių. Trumpiau tariant, pati politinė dinamika yra nukreipta į *federacinės* sistemos vystymą.

Remiantis Mastrichto sutartimi, „kiekvienas ES valstybių pilietybę turintis asmuo kartu yra ir Sąjungos pilietis"[15]. *Tokiu būdu Europos pilietybė papildo nacionalinę pilietybę ir tampa realios ir efektyvios postnacionalinės politinės visuomenės atributu. Tai leidžia teigti, jog tokiu būdu Europos pilietybė nusako ne visuomenės postnacionalinį statusą, bet „ikikosmopolitinį", kol kitos tautos į ją neįeina.*

Europos pilietybės formavimasis—vienas esminių naujosios Europos konstrukcijos klausimų, tiesiogiai įtakojantis kiekvieną visuomenės narį. Ši problema liečia pačią Europos demokratijos prigimtį, tai yra, politinių ir socialinių teisių spektrą ir politinio dalyvavimo apimtį. *Be to, Europos bendrijos rėmuose atsirandančios Europos pilietybės tendencijos yra ypatingo pobūdžio, nes ji išlaisvina nuo „nacionalinių saitų".*

Tačiau reikia pažymėti, jog Europos pilietybė dar nėra įgyvendinta. Dabartinėje ES ji darosi vis aktualesnė ir vis labiau stiprėja išoriniai bei vidiniai impulsai jos formavimuisi. Vis dėlto, Europos pilietybės prerogatyvos išlieka neatsiejamos nuo to, koks yra ar gali būti bendro susitarimo pagrindas. Kitaip tariant, koks lygybės principas galėtų pagrįsti ES pilietybę, orientuotą į šiuolaikinę valstybę.

Akademinėje literatūroje vyrauja du skirtingi požiūriai į šią problemą. Pirma, Europos integracijos šalininkai dažnai pabrėžia Europos bendrą palikimą kaip

---

15 Europos Sąjunga. *Enciklopedinis žinynas* (Vilnius, 1999), p. 200.

bendrumo ir skirtingumo nuo savo kaimynų Rytuose ir Pietuose pagrindinį faktorių. Tačiau sutikti su šiuo argumentu yra pakankamai sunku, nes ilga Europos istorija yra labiau problema negu jos sprendimas. Be to, tokia Europos pilietybės prielaida atrodo nemaloniai etnocentriška, net ksenofobiška.

Antra, euroskeptikų hiptezė siūlo ne ką geresnį sprendimą dėl europinio valstybingumo perspektyvų ir Europos pilietybės vietos naujojoje Europoje. Jei tautinės valstybės principas—Europos pilietybės ir nacionalinio identiteto susiliejimas tampa problema, tada darosi nebeaišku, kokį sprendimą galėtų pasiūlyti Europa.

Jei šis principas nesuponuoja tokios problemos, tada nebeaišku, dėl ko vykdoma Europos integracija, nebent kaip iš anksto pasmerkta pastanga išgelbėti demokratijos likučius nuo numanomų didėjančių ekonominės globalizacijos saitų. *Kitaip tariant, postnacionalizmo teorizavimui trūksta „priežasties", įvardijimo, kuris galėtų būti artikuliuojamas sąryšyje su politiniu vystymusi.* Tam tikrais atvejais, europietiškasis idealas yra visiškai apolitiškas. Tačiau Europos pilietybė nėra statiška koncepcija, ir Europos politinės integracijos tendencijos leidžia projektuoti tradicinės pilietybės rekonceptualizaciją viršnacionaline linkme.

Reikia pastebėti, kad dabartinė Europos pilietybės koncepcija neatitinka nei vienos tradicinės pilietybės sampratos ir praranda bet kokius nacionalizmo bruožus. Tai nebėra santykis tarp asmens ir tautos ar valstybės, ar politinės bendruomenės. *Tai teisių komplektas, papildantis egzistuojančių valstybių teisinę narystę, bet išplitęs už jų teritorinės jurisdikcijos ribų, besiremaintis jų tarpusavio sąveika.*

Europos pilietybės įtraukimo į Mastrichto sutartį priežastis buvo noras padaryti politinę integraciją tolygią ekonominei, kuri buvo sukūrta suvienijus rinką. Tuo tarpu politinė integracija ir toliau lieka neaiški[16]. Pagrindinė problema išlieka piliečių nesėkminga identifikacija su Europa. Neseniai tai parodė 1999 metų liepos mėnesio Europos parlamento rinkimai. Europos pilietybė galėtų būti suvokiama kaip identifikavimasis su patriotiniais simboliais (vėliava, himnas), politiniu dalyvavimu, didesne demokratine atsiskaitomybe ir vieninga valiuta. Europos pilietybės koncepciją komplikuoja ir tai, kad „Europa" yra neapibrėžta, nes identifikacijos subjektas ir prigimtis kiekvienu atveju yra skirtingi.

Mažiausiai, Europa reiškia ambicingą idėją, atsižvelgiant į jos istorinį, kultūrinį ir ideologinį plotį, institucijų sistemą, valstybių sambūvį ir žmonių grupę. Atrodo, jog dauguma europiečių neįsisąmonino naujo statuso ir teikia jam per mažai reikšmės, todėl Europos pilietybė yra labiau teorinė. *Europos pilietybė taptų daug svarbesnė ir įtakingesnė, jei ES įsipareigotų laikytis arba bent būtų šališka tam tikrai ateities politinio vystymosi perspektyvai.*

Europos pilietybė nėra anksčiau egzistavusių teisių, pareigų ir privilegijų rinkinys, mechaniškai perduotas individualioms narėms valstybėms. Ji taip pat nerealizuoja Europos bendruomenės teisių politiškai, sukurdama bendrą Europos „valstybę" ir identitetą. Europos pilietybė, kaip pastebėjo E. Meehan, yra naujos rūšies pilietybė, kuri „nėra nei nacionalinė, nei kosmopolitinė, bet ji yra sudėtinė todėl, kad identitetai, teisės ir pareigos, asocijuojamos su pilietybe, yra išreikštos per bendrą bendruomenės institucijų, vals-

16 Crowley, op. cit., 149–160.

tybių, nacionalinių ir transnacionalinių savanoriškų asociacijų, regionų ir regionų sąjungų dinamišką ir sudėtingą konfigūraciją"[17].

Šio modelio konceptualizacija remiasi istoriniais Vakarų Europos valstybių pilietybės elementais bei viršnacionalinėmis ES integracijos tendencijomis. Galime teigti, kad modifikuoti nacionalinio suvereniteto ir nacionalinio identiteto elementai vertingai papildo ES pilietybės modelį ir pozityviai įtakoja ES politinę integraciją.

Virštautiškumas kaip valstybių suvereniteto vidinių ir išorinių aspektų išdava

Nacionalinės pilietybės istorinė ir lyginamoji perspektyvos padeda geriau suprasti Naujosios Europos pilietybės prigimtį bei jos projektuojamą modelį. Kitaip tariant, valstybių narių pilietybės yra tarpusavyje tampriai surakintos ir sąveikauja. Tai ryšiai, sujungiantys tautines mažumas su valstybėmis, kuriose jos gyvena, ir išorines tautines „tėvynes" kurioms jos priklauso pagal etnokultūrinį giminiškumą, bet ne pagal teisinį pilietybės statusą[18].

Daugelį amžių Vakarų Europoje vyravę kruvini karai, religiniai konfliktai, supervalstybių nesutarimai pasitraukia užmarštin, tačiau dar ir šiandien ekonominiai ir politiniai prieštaravimai neprarado aktualumo, nors paskutiniaisiais dešimtmečiais jie nebetenka savo turinio,

---

17 Elizabeth Meehan, *Citizenship and the European Community* (London: Sage Publication Press, 1993), p. 1.

18 Brubaker, op. cit., 4.

o įcentrinės tendencijos ima dominuoti išcentrinių Vakarų Europos jėgų atžvilgiu.

Skirtingai nuo dezintegracijos, kuri gali vykti stichiškai, integraciniai procesai, siekiant jų efektyvumo, neišvengiamai reikalauja tiek nacionalinių vyriausybių, tiek ir viršnacionalinių institucijų, kurios atlieka koordinuojančias funkcijas ir turi tam atitinkamus įgaliojimus organizuotų tikslingų veiksmų. Būtent sėkminga ES integracijos raida lėmė prielaidos Europos pilietybei atsirasti.

Europos pilietybę labiausiasi įtakoja ne atgimstantis tradicinis nacionalizmas, o transformuotas nacionalizmas, ne nacionalizmo apimtis, o jo kokybė, ne jo intensyvumas, o jį charakterizuojanti struktūra ir nacionalinės politikos pobūdis. Būtent ši dinamika ir šių pokyčių pasekmės sąlygoja intensyvėjančią supranacionalizmo įtaką Europos pilietybės išraiškai.

Realią išraišką Europos pilietybė įgavo ES valstybėms pasirašius Mastrichto sutartį. Europos Sąjungos sutartis įsigaliojo 1993 metų lapkričio 1 dieną, kai ją ratifikavo visos valstybės–narės[19]. Tačiau jos pasirašymui buvo iškilę daug sunkumų, dėl tautinių valstybių neryžtingumo (pirmojo Danijos referendumo nesėkmė; prancūzų visuomenės ribotas palaikymas referendume— 34.36% „už" prieš 33.07% susilaikiusius; euroskepticizmas Didžioje Britanijoje)[20]. Sutarties ratifikavimas įvairiose valstybėse iškėlė precedento neturinčius debatus. Ten, kur žmonėms buvo suteikta galimybė išreikšti savo nuomonę referendumuose, tik labai nedidele persvara buvo pareikšta pozityvi nuomonė šiuo klausimu. Tačiau reikia turėti omenyje, kad dalis opozicijos susidarė, nes sutartis

---

19 Fadeeva, op. cit., p. 24.

20 Ibid., p. 25.

buvo gana ribota, ypač dėl demokratijos didinimo Europoje[21]. *Akivaizdu, jog neegzistavo bendra Europos žmonių valia dėl naujos federacinės politikos.*

Susidaro bendras įspūdis, kad Europa yra kuriama nacionalinių elitų klikos, atskirtos nuo nacionalinių politinių kontekstų. Būtent tai ir yra vienas iš pagrindinių ES silpnumo faktorių, nes atrodo, jog ji kuriama tik iš „viršaus" ir dar neturi pakankamai palaikymo iš „apačios", tai yra iš eilinių Europos Sąjungos piliečių pusės.

Europos Sąjunga iškėlė tokius tikslus: ekonominės ir socialinės raidos plėtra vystant vidaus rinką; mainų laisvės užtikrinimas (žmonių, idėjų, prekių ir paslaugų); vieningos valiutos įvedimas; identiškumo patvirtinimas tarptautinėje arenoje bendros vidaus ir gynybos politikos derinimu; intensyvesnis bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų sferose bei Europos pilietybės įvedimas.

Nepaisant to, politinės ES dimensijos, apibrėžtos Mastrichto sutartyje, buvo daug mažiau apgalvotos nei ekonominės ir valiutų sąjungos[22]. Komisija, veikdama kaip „provokuojantis oportunistas", sekdama paskui entuziastingai integracijos atžvilgiu nusiteikusias valstybių vyriausybes, mėgino pasinaudoti šiuo entuziazmu, kad pasiektų balansą tarp valiutų sąjungos pasiūlymų ir didesnių galių suteikimo Europos Parlamentui. Politinė sąjunga buvo iš dalies inicijuota naujų tarptautinių santykių aplinkybių, pasibaigus Šaltajam karui. Be to, vidinė Bendrijos sėkmė reiškė, kad „Europa" devintojo dešimt-

---

21 Daniel Wincott, „Federalism and the European Union: The Scope and Limits of the Treaty of Mastricht", *International Political Science Review*, 1996, Vol. 17, No. 4, p. 413.

22 Ibid., p. 406.

mečio pabaigoje buvo vis labiau laikoma globalinės politikos dalyvė. Realiai, Europos Bendrija neturėjo nei galios, nei įtakos.

Kai pasikeitė tarptautinė situacija, palikdama vakuumą Rytų Europoje, valstybės suvokė Europos Bendriją kaip alternatyvią įtakos struktūrą santykių tarp valstybių valdymui. Be to, dauguma Rytų Europos valstybių vertino priėmimą į EB kaip įėjimą į Vakarų kapitalistinę bendruomenę.

Mastrichto sutartis suteikė naują pobūdį Sąjungos raidai, kuris nebūtinai turi sąlygoti greitą transformaciją, tačiau Europos Komisijai ir Teisingumo rūmams atsirado proga išnaudoti susidariusias galimybes. *Todėl ES pilietybės ateitis priklausys nuo to, kiek Europos sąmonė peraugs į savimonę.*

Kai kurios pilietybės teisės, išvardintos 8 paragrafe, jau kurį laiką efektyviai egzistavo remiantis Bendrijos teise, joms tebuvo suteikta nauja forma.

Esminę įtaką Europos pilietybei turėjo tai, jog buvo pajudėta į priekį nuo klasikinės Romos sutarties formuluotės, kuri teigė, kad sąjungą sudaro Europos *žmonės*, ir buvo *pripažinta bendro politinio elemento svarba Europos Sąjungos struktūrai.* Tai pateisina federalizmo koncepcijos naudojimą Europos Sąjungos analizei, nes individai dabar turi pilietybės teises nacionaliniame ir viršnacionaliniame lygmenyse. Tai ryškiausiai pastebima teisinėje sferoje[23].

Reziumuojant ponacionalinės pilietybės raidą, verta paminėti, kad Mastrichto sutartis, kaip ir visos sutartys, formavusios ir keituvios Europos Sąjungą, buvo politinis kompromisas. Jį sudaro skirtingų, kartais tarpusavyje konfliktuojančių

---

[23] Ibid., p. 409.

projektų elementai, kurie iliustruoja Europos politinės bendruomenės sąmonės peraugimą į savivokos ir savimonės stadiją.

Teisės yra esminis pilietybės elementas, kadangi jos suteikia priėjimą prie politinio proceso. Nuo pat Europos integracijos pradžios politinis procesas didžiausią dėmesį skyrė teisių, kurios būtų įtrauktos į europinį lygmenį nustatymui. Pilietinės, politinės ir socialinės teisės buvo tik fragmentiškai plėtojamos europiniame lygyje. Iki Mastrichto sutarties pasirašymo socialinės teisės buvo labiausiai diskutuotinas klausimas. Sukūrus ES vidaus rinką, iškilo ginčijamas politinių teisių klausimas.

Analizuojant pilietybės teisių evoliuciją, Anje Wiener ir kiti įtikinamai parodė, kad Europos pilietybės struktūros istorija siekia integracijos proceso pradžią[24]. Pirmą kartą Europos pilietybės sąvoka atsirado 8 dešimtmečio viduryje, tačiau ji buvo ribota ir suvedama į tokius teisinius klausimus kaip bendro paso kūrimas. Ir tik 1990 metų pradžioje įvyko Europos pilietybės institucionalizacija. Europos pilietybės užtikrinimas buvo, kaip anksčiau minėjau, ekonominės integracijos pasekmė, tačiau jos suteikimas Europos Sąjungos piliečiams stimuliavo institucinius ir politinius pokyčius.

Nors Mastrichto sutartis suteikė piliečiams politines teises tik bendruomenės, o ne nacionaliniame lygyje, jos ryškiai išplėtė vieną iš pagrindinių nacionalinės valdžios kompetencijų sferų, tai yra, balsavimo teises.

1997 m. Amsterdamo konferencijos metu Europos Sąjunga patvirtino politinius ir institucinius pokyčius, priimtus Mastrichto sutartimi (balsavimo teisės ir judėjimo laisvė ES ribose, teisė gyventi ir įkurti verslą bet kurioje

---

24 Lemke, op. cit., p. 5.

ES valstybėje). Tačiau iki 1980 metų vidurio laisvo judėjimo teisė buvo svarbus, bet ne pakankamai suderintas klausimas. Kadangi Vieningos Europos Aktas (1985) sąlygojo laisvą kapitalo, prekių ir darbo jėgos judėjimą Europos Bendrijos viduje, EB narės pasiekė tarpvyriausybinį susitarimą dėl judėjimo laisvės ir dėl sienų su ne EB narėmis kontrolės.

Šengeno susitarimas (1985) formaliai pradėjo koordinuojamos politikos vystymą dėl imigracijos. Prancūzija, Vokietija ir Beneliukso šalys buvo pirmosios sutikusios panaikinti sienų kontrolę. Po 1990 m. prie jų prisijungė likusios ES narės. Dublino susitarimas (1990) papildė šį susitarimą detalia konvencija dėl visų sienų panaikinimo Šengeno teritorijoje. Nusikalstamumo kontrolė ir narkotikų prevencija tapo naujais tikslais, be to, konvencija detaliai apibūdino priemones policijos bendradarbiavimui ir naujos informacinės sistemos vystymui.

Nepaisant problemų, iškilusių dėl nepageidaujamų imigrantų antplūdžio grėsmės, Šengeno susitarimo įtraukimas į ES sutartį tapo pirmuoju žingsniu vykdant integruotą politiką ES valstybių individų pilietybės teisių atžvilgiu.

Plečiantis pilietybės teisėms Europos lygmenyje, ES piliečiams iškilo dviprasmiška problema. Kaip E. Meehan teisingai pastebėjo, Šengeno ir Dublino susitarimai suteikė daugiau laisvės ES piliečiams, bet „siekdama neutralizuoti kai kurių vyriausybių teigimus, jog atviros sienos riboja galimybę kontroliuoti narkotikų prekybą, terorizmą bei nelegalią imigraciją, ši laisvė tikėtinai sąlygos platesnį policijos bendradarbiavimą, dažnesnį atsitiktinį patikrinimą pasienio teritorijoje, atidesnę Bendrijos piliečių ir na-

cionalinių imigracijos įstatymų priežiūrą, o tai atviriausias valstybes/nares padarys labiausiai apribotomis[25]".

Vienas ryškiausių faktorių, nulėmusių modulinės Europos pilietybės konstrukcijos turinį, yra ES integracijos turinys, kuris apima ne tik naują ekonominės plėtros ryšių ir poreikių kokybę (tarptautinis darbo pasiskirstymas, tarptautiniai mainai, tarifai, muitai, darbo jėgos cirkuliacija ir kt.), bet taip pat ir nacionalinių interesų suaugimą su bendraeuropiniu interesu[26]. Akivaizdu, jog lygiagrečiai nacionalinių interesų transformacijai vyko ir nacionalinių identitetų evoliucijos procesas, skatinantis bendro Europos identiteto plėtrą. Kolektyviniai identitetai yra pastovios transformacijos būsenoje. Realybės modeliai, kurie formuoja jų struktūrą, padeda optimaliau juos suvokti ir sutvarkyti, sumažina jų kompleksiškumą ir padeda nustatyti jų orientaciją. Nacionalinis identitetas yra priverstas dalintis su mažesniais dariniais, tai yra regionais, savo ilgalaikiu vaidmeniu apsaugant piliečius nuo nenuosaikių internacionalizacijos proceso reikalavimų[27]. *Remiantis tokia prielaida, galime daryti išvadas, jog nacionalinių identitetų adaptacija prie naujai susidariusios ES vidinės ir išorinės aplinkos vyksta lygiagrečiai su regioninių identitetų atgimimu.* Regioniniai identitetai nepakeis tautinių ar europinio identiteto, tačiau jų svoris darant sprendimus ir formuojant ES savimonę pastoviai auga.

---

25 Ibid., p. 6.

26 Kęstutis Šerpetis, „Europolitikos samprata: turinys ir tendencijos", *Europa ir Lietuva* (Šiaulių Universitetas, Šiauliai, 1998), p. 86.

27 Wilfried Loth, „Identity and Statehood in the Process of European Integration", *History of European Integration*, 1999, Vol. 1, p. 24.

Nepaisant to, regionai politiškai gali reikštis tik bendruomenės lygyje ir tai priklauso nuo vidinio narių valstybių federalizmo, vystymosi spartos, tai yra, nuo to kiek regioniniai judėjimai sugeba sukurti atitinkamas korporacines formas ir funkcijas. Europiniame lygyje tai kas apibūdina tautines valstybes ir pateikiama kaip betarpiška regioninė substruktūra, bus reprezentuojama tik regioniškai. *Taigi, Europos pilietybės pagrindą greičiausiai sudarys regioninio, nacionalinio ir europinio identitetų kompozicija.*

Europos vertybių prioritetas ir didėjantis gyvenimo būdo tarptautiškumas rodo, kad kartu su bendrų uždavinių plėtra ir Europos pilietybės demokratizacija, bendri europiečių bruožai, pasireiškiantys daugiasluoksniu identitetu, neabejotinai ims reikštis daug intensyviau, o dėl federalizmo raidos Europos pilietybė turėtų įgauti realią galią. Tai mums leidžia teigti, jog tautinė valstybė, spaudžiama nacionalinių valstybės regionų iš apačios ir Europos institucijų iš viršaus, nepakankamai tenkina savo piliečių poreikius ir viltis. Tai atspindi ir naujosios Europos kūrimosi istorijoje: jei Romos sutartyje (1959) buvo paminėtas tik nacionalinis lygmuo, tai Mastrichto sutartyje (1993) buvo žengtas ryžtingas žingsnis—sukūrtas regionų komiteto—instituciškai pripažįstant autonominius darinius. Amsterdamo sutartimi (1997) pasiektų laimėjimų, aišku, negalime įvardinti kaip kokybinio postūmio ES federalizmo link. Vis dėlto „Regionų Europa" realiai neegzistuoja, ir daugelis politologų abejoja dėl jos greito susikūrimo. Prancūzų politologai Ž. Verder ir S. Beru mano, jog nereikėtų siekti ir skatinti lokalinių ir regioninių identitetų atgaivinimo bet kokia kaina,

neatsižvelgiant ir neanalizuojant tų formų, kurias jie įgauna viename ar kitame kontekste[28]. Ar galime be išlygų teigti, kad politinis regionų iškėlimas, jų „regioninio identiteto" kūrimasis vieningos Europos rėmuose yra demokratijos pasiekimas? Ž. Verder ir S. Beru nelaiko šios situacijos „tokia idealia": subvalstybinės valdžios įtvirtinimas gali praplėsti politinį tiesioginį dalyvavimą, bet taipogi gali sąlygoti ir uždaros pilietybės koncepcijas[29]. Tai gali sukelti grėsmę kalbinių ir etninių mažumų egzistavimui naujos regioninės valdžios, kuriai būdingas nepakantumas ir reakcingumas, sąlygomis. Kita vertus— kokio identiteto kūrimasis turėtų būti skatinamas? Kiek identiteto pripažinimas gali padėti įtvirtinti visuomeninius interesus virš asmeninių interesų ir ambicijų? Prancūzų politologai aiškina, kad panašūs klausimai nekvestionuoja regioninių ir lokalinių struktūrų vienijimosi proceso, bet leidžia pažvelgti į jį iš įvairių pusių.

Reziumuojant regionalizmo impulsų įtaką ir virštautiškumo plėtotę ES pilietybės kontekste, akivaizdu, jog naujasis europinis federalizmas atveria daug platesnes perspektyvas pilietybės įtvirtinimui. Optimalus būdas tai įgyvendinti, siekiant dinamiškos pusiausvyros tarp atskirų ES dalių vieningumo ir skirtumo, būtų ES regioninių centrų potencialo stiprinimas ir tuo pat metu europinio federalizmo tikslinga plėtra. O ES pilietybė, apimanti šiuos priešingus vektorius, padėtų surasti taip reikalingą pusiausvyrą tarp fragmentuojančių ir vienijančių jėgų.

Nacionalizmas buvo ir priežastis, ir pasekmė didžiulės politinės erdvės reorganizacijai, nulėmusiai

---

28 Fadeeva, op. cit., p. 24.

29 Ibid., p. 26.

naujosios Europos pobūdį, ir nurodžiusiai bendrąsias tendencijas tolesnei ES raidai bei ES pilietybės koncepcijos plėtotei. Tačiau nacionalizmo formos, atsiradusios dėl politinės erdvės sutautinimo, yra sunkiau apčiuopiamos bei skiriasi nuo tų formų, kurios sąlygojo tautinės politinės erdvės transformaciją.

Naujoji ES pilietybės konfigūracija leidžia daryti prielaidą, jog optimalus jos įvedimas į multikultūrinę ES terpę reikalauja kompleksinės prieigos, atsižvelgiant *į diasporos, nacionalinių mažumų ir tautiškųjų valstybių priešpriešos derinimą.*

Nacionalizmo atgimimas Centrinėje ir Vidurio Europoje pasibaigus Šaltajam karui atrodo nesuderinamos su paraleliu ES pilietybės vystymusi Europos Sąjungos kontekste. Bet jis kartu ir parodo nacionalinių identitetų transformacijos pradžią, iškilusią susidarius poreikiui ieškoti naujo tarptautinių santykių pavidalo. *Identitetai, teisės ir politinis dalyvavimas yra pagrindinės pilietybės konceptualizacijos proceso dimensijos.* Bendros ES pilietybės raida priklauso nuo to, kiek tolimesnis Europos Sąjungos integracijos procesas sugebės veikti kaip katalizatorius, integruojant šias tris esmines dimensijas.

Nustatant išvestinės ES pilietybės saviidentifikacijos lūžius, svarbiausiu klausimu išlieka, kokio tipo ir kokias ribas ES suteiks teisiniam pilietybės statusui, nuo to, ar europinė pilietybė bus suteikiama individualiai, ar bus tarpinė, sąlygota etninės ar nacionalinės narystės, priklausys nuo santykių suderinimo tarp nacionalinių mažumų, valstybių ir diasporos bei tolesnio valstybių narių apsisprendimo dėl integracijos apimties.

Europinės pilietybės interpretacija pasaulinės pilietybės kontekste

Remiantis tiek normatyvine, tiek empirine perspektyvomis galime daryti išvadą, kad formalia prasme narystė yra neatskiriamai susijusi su socialinėmis priklausomybės konstrukcijomis, kurios suteikia jai prasmę. Dabartiniame kompleksiniame, ypač interaktyviame pasaulyje ribų išlaikymas yra gyvybiškai svarbus žmonėms, nes įtakoja ne tik individo savivoką, bet taipogi ir materialinius išteklius. Pasaulis be sienų ir be priklausomybės atrodo nelabai pageidaujamas tol, kol diferenciniai poreikiai yra įgyvendinami naudojant diferencijuotas teises.

Europinio valstybingumo perspektyvos, o tuo pačiu ir ES pilietybės ateitis neatsiejama nuo intensyvėjančių globalizacijos poreikių ir reikalavimų, pasaulinės multikultūrinės terpės impulsų bei pasaulio piliečių lavinimo, kuris remtųsi moraliniu kosmopolitizmu.

Antikinės Graikijos filosofas, stocizmo pradininkas Diogenas pirmasis pavartojo pasaulinės pilietybės metaforą kaip pasaulio unifikacijos idealą[30]. Šis idealas neprarado aktualumo, tik pakito pasaulinės pilietybės tikslai. Kaip pažymi M. Nussbaum savo knygoje *Žmonijos lavinimas: liberalios švietimo reformos klasikinė gynyba*, pasaulinę pilietybę pagrindžiantis kosmopolitizmas nėra politinis ar teisinis kosmopolitizmas, ir žmonių lojalumas neturėtų priklausyti kokiai nors vyriausybės formai. Visų pirma, tai yra moralinis kosmopolitizmas, nes visi

---

30 Marilyn Friedman, „Educating for World Citizenship", *Ethics*, April 2000, Vol. 110, Issue 3, p. 587.

pasaulio žmonės yra moraliai lygūs ir verti vienodo moralinio dėmesio, nepriklausomai nuo gimimo vietos, rasės, lyties ar panašiai. P. Kleingold tai įvardino kaip „kultūrinį" ir „romantinį" kosmopolitizmą, nenuvertindamas nacionaliteto reikšmės, kuris praturtina žmonių būtį ir reguliuoja pagrindines kasdieninio gyvenimo sąlygas.

Taigi, internacionalizacijos ir pasaulinės pilietybės kontekste Europos pilietybės viršnacionalinio turinio pobūdį nulėmė nacionalinio suvereniteto ir nacionalinio identiteto transformacija. Pastaroji buvo sąlygota tautinės valstybės vidinių ir išorinių impulsų, reakcijos į nacionalinės valstybės išsisėmimą ir poreikį papildyti jos funkcijas supranacionalinėmis struktūromis.

Nacionaliteto tradicijų derinimo problematika, iškilusi dėl nacionalinės pilietybės transformacijos į supranacionalinį būvį, suponuoja nacionalinio suvereniteto ir nacionalinio identiteto išsisėmimą ir naujų jo formų paieškos problemas, siekiant efektyviau patenkinti savo piliečių ir tarptautinės sistemos poreikius.

Galima daryti išvadą, kad nacionalinis identitetas tampa vertingu europinio identiteto papildymu, nes kiekvienas Europos Sąjungos pilietis pirmiausia suvokia save kaip vokietį, prancūzą ar italą, ir tik po to kaip Europos pilietį.

Dėl visų šių transformacinių procesų ES pilietybė, kuri apima regioninius, nacionalinius ir europinį identitetus, tampa išvestine ES integracijos dimensija, užimančią išskirtinę vietą kaip politinės ES integracijos rodiklis. Taigi ES valstybių narių piliečių saviidentifikacijos analizė atskleidžia, kad ES priaugo iki būtinybės realizuoti

Europos pilietybę, įtraukiant politines, pilietines ir socialines teises, užtikrinant ES politinę ir ekonominę evoliuciją.

Nors ES politinės ir ekonominės integracijos didinimas vis dar yra labiau nulemtas narių valstybių elito, o ne pačių piliečių iniciatyvos, europinio valstybingumo tendencijos rodo, kad augantis ES piliečių dėmesys Europos pilietybei skatina jos institucionalizaciją.

Dėl internacionalizacijos ir globalizacijos ES pilietybės modelis negali remtis tokiais pat tradiciniais pagrindais kaip nacionalinė pilietybė remiasi etniška priklausomybe tautai. Tačiau Europos pilietybė visų pirma kyla iš valstybių narių tautybės turėjimo. Darosi akivaizdu, kad Europos pilietybės ribų apibrėžimas neįeina į ES kompetenciją, ir visiškai priklauso nuo valstybių narių pasiryžimo gilinti integraciją.

Postnacionalinėje eroje Europos pilietybės modelį pagrindžia bendras europietiškas identitetas, kurio pagrindą sudaro Europos žmonių pritarimas pliuralistinės demokratijos, liberalizmo ir civilizuotos visuomenės vertybėms bei pakitusio nacionalinio identiteto elementai.

Ar ES sugebės sukurti Europos pilietybę, kuri savo pobūdžiu būtų ekvivalentiška vidinės rinkos restruktūlizacijai? Klausimas lieka atviras, tačiau darosi vis aiškiau, kad tradicinių pilietybės koncepcijų mechaniškas pritaikymas ES valstybinei santvarkai nebeatitinka dabartinių integracijos poreikių ypač spartėjančiame globalizacijos kontekste.

Europos pilietybės institucionalizacija Mastrichto sutartimi įgavo didžiulę simbolinę reikšmę, nes tai parodo Vakarų Europos valstybių pasiryžimą ir pastangas vystyti

tolesnę politinę integraciją. Intensyvėjanti regioninio identiteto impulsų įtaka federacinei Europos pilietybės formai, kuri vystosi proporcingai ES integracijos didėjimui, sąlygoja kokybiškai naujos ES federacinės struktūros raidą, kurioje Europos pilietybė tampa vienijančiu politiniu pagrindu.

Taigi, galiausiai reikia pasakyti, kad išvestinės europinės pilietybės konceptualizacija remiasi trimis pagrindinėmis dimensijomis: identitetais, teise ir politiniu dalyvavimu. Galime teigti, kad Europos pilietybės perspektyvos ir ateitis yra neatsiejama nuo to, kiek ir kaip ES tolimesnės integracijos procesas bei valstybių narių savimonės raida sugebės inkorporuoti ir suderinti šias pagrindines pilietybės dimensijas multietninėje ir multidiskursyvinėje ES aplinkoje.

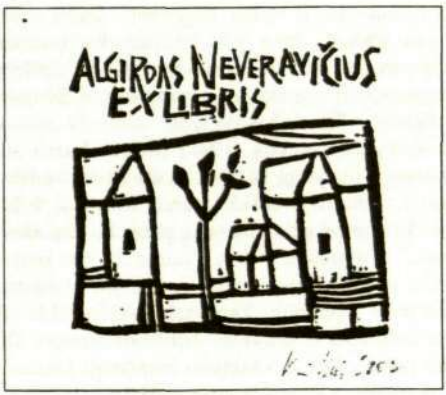

DZEN/ CAGE / MEKAS

EGLĖ RACEVIČIŪTĖ

Dzen ir Mekas, arba Wabi arbatos ceremonija „Mėlyname kambaryje"***

Dzen'e pakanka jausti arba jaustis paukščiu: „Apie ką galvoja paukščiai skraidydami? Jie tiesiog skrenda. Argi to nepakanka?" Palyginkime:

---

* *Dzen* (kin. Čan)—terminas kilęs iš sanskrito kalbos žodžio, reiškiančio meditaciją. Tai vienas pagrindinių budizmo variantų Tolimuosiuose Rytuose. Manoma, kad *dzen* tradicija prasidėjo nuo Budos Šakjamunio, kuris kadais aukštai iškėlė gėlę ir nusišypsojo. *Dzen* filosofija nėra palikusi raštų, nes dzenistai laikėsi principo perduoti mokymą be jokių rašmenų, „iš širdies į širdį", nes mokytojas turi palikti mokiniui savo psichikos žymę. *Dzen* tai aktualus Budos aplinkos priėmimas, reikalaujantis ne realizacijos, o suvokimo „čia ir dabar". *Dzen* vertinant logiškai, jis tampa absoliučiu absurdu, jį reikia išgyventi. *Dzen'e* asmeninė patirtis yra viskas, *dzen* yra kažkas, ką matom, todėl negalim ignoruoti. Tai yra ramuma, tyla, nesiblaškymas, tai, kas nesugaunama; nuostabus paprastumas, be jokios dialektikos, tiesiog ryšiai su kasdienybe.

** Kasselio stovyklos metais (1947) Mekas kartu su broliu Adolfu įsirengė mėlynąjį kambarį: „didžiulis kambario pertvarkymas [...] Adolfas išdažė sienas mėlynai, lubas žaliai [...]. Dabar kambarys primena seną pilies bokšto kampą, šiek tiek niūrų..." (*Žmogus be vietos*, Vilnius: Baltos lankos. 2000, p. 139). Čia praleisti metai tapo savotišku atskaitos tašku: įvykiai *iki* ir *po* Mėlynojo kambario. Aš palikau Europos gyvenimo formules ir taisykles ant Mattenbergo DP Camp sienų' (ten pat. p. 518). Po Mėlyno kambario Mekas išvyko į JAV, kur ir įsisuko į *Fluxus* žaidimų sūkurį.

[...]
Ir balsas kalbės:

Žolė auga, ir negalvoja.
Paukštis skrenda, ir nežino.
Strėlė lekia, ir negyvena.

Ar tu nesi žolė?
Ar tu nesi paukštis?
Ar tu nesi strėlė?

Jei prisimintume mekiškos hedonijos variacijas, tai *dzen* siūlomi papildai konformizmo pasaulyje galėtų tapti struktūriniais mekiško Rojaus elementais. *Dzen* neturi Dievo apeiginių ritualų, nėra sielos, kurios išganymu reikia rūpintis, nei nemirtingumo sąvokų. *Dzen'e* galima nusilenkti ramunei, žolei ar žydinčiai obeliai ir tai bus suprasta kaip dievobaimingumas. Mekiškas reveransas duotybei—„aš stoviu šituos namuos":

[...]
Šventa yra bažnyčių tyla
šventas purienų geltonumas

Šventos yra upės
kregždės, ir visi vabalai
ir kirmėlės kur ropoja
šliaužia, skrenda

šventi yra lietuviški žodžiai
ir lietuviškas vargas
piliakalniai, kryžiai
kaimai
upės, ir
šermukšnių šakos, ir
[...]

Dzen moko, kad viskas yra gerai, kol yra savo vietose, todėl ir suvokimas nereikalauja proto, jausmo ar atminties prievartos. Suvokiame sėdint ir medituojant arba šnekučiuojantis, arba absurdiškais pasisakymais. („Sakyti viską, kas ant liežuvio..."—šį principą pasigavo *Fluxus**). Mekas moko:

Atsisėsk ant lauko akmens
apmąstyk
kaip rimuojasi
debesys
su
šilu

Įsiklausyk paukščių
kalbos, purienų
vėdrynų
verksmo

[...]
Aš stoviu šituos namuos

---

* *Fluxus* (lot. „tekantis, nuolat judantis") užuomazgos siekia XX a. pradžios dailininkų idėjas išvaduoti meną iš formalizmo varžtų. *Fluxus* veiklos pradžia—1961–1962 m., įkvėpėjas ir idėjų generuotojas—Jurgis Mačiūnas. Mačiūnas susidomėjo Cage sukurta konkrečiąja muzika, organizuojamu intermedia įvykiu (event), ir 1962 m., statant pirmąsias *Fluxus* pjeses, išryškėjo fluksiškasis savitumas, t.y., susiformavo tai, kas vadintina trumpais, konkrečiais kūriniais, minimalistine muzika ir akcijomis, konceptualiomis „užduočių kortelėmis" (scores) ir veiksmo muzika. Maciūnui pavyko savo rankose išlaikyti visos *Fluxus* produkcijos kontrolę, idėjų jis semdavosi iš kitų menininkų, laisvai bendradarbiaudamas arba keisdamas ir interpretuodamas jų darbus. *Fluxus* yra kažkas tarp Marcel Duchamp ir Cage depersonalizacijos.

Paskutinė eilutė vienu ar kitu pavidalu Meko tekstuose kartojasi ir reiškia kaskart tą patį: tai *sacrum*—kasdienybės *sacrum*, aba namai kasdienybės „Rojuje", sudėliotame iš „sušventintų" fragmentų.

Dzen išpažinėjui vienintelis autoritetas yra jo paties vidinis pasaulis. Diskusija, pokalbis, svarstymas tėra pagalba ieškant kontaktų su pačiu savimi (eliminuojama *kito* sąvoka, pasaulis ribojasi tavimi—mažas, asmeniškas, nesvarbus, be įsipareigojimų). *Dzen* mistiškas/paslaptingas tik ta prasme, kad „va, kaip paprastai šviečia saulė, kaip tiesiog žydi gėlės, o aš girdžiu garsus". *Dzen* yra kasdienės mintys, žodžiai, judesiai, todėl nereikalauja kažką veikti, nes „sėdėti ir tuščiai leisti laiką, tai irgi savotiškas užsiėmimas."

Aukščiausia *dzen* hedonizmo forma—pasiekti tikrovę neapsisunkinant intelektualiniais, moraliniais, ritualiniais ir kitokiais reikalavimais. *Dzen* teigia: „Jei apsiribojate svarstymais ir tikite objektais, *dzen* jus apleis" „Matom mėnulį, žinom, kad tai jis. Ir to užtenka" teigia *dzen* ir atpalaiduoja nuo užduoties sužinoti: kodėl, kaip, kam, kokia man iš to nauda, etc. Žinojimas yra intuityvus. Vienintelis tikslas—matyk, girdėk, lytėk, jausk. Vienintelė tiesa—gyvenimas kaip toks yra labai paprastas. Vienintelė, tačiau viską vakariečio mintijime sujaukianti provokacija—nebūti savo laiko madoje, būti *ne madoje.*

Sąvoka „būti nemadingam" rytų literatūroje suvokiama kaip *Wabi*. Viena vertus, tai savotiškas obskurantizmo variantas, tarsi liguistas negebėjimas susiorientuoti apčiulptų, perartikuliuotų patirčių kataloguose, tarsi civilizacinis bejėgiškumas, kuriuo Mekas atvirai žavisi. Kita vertus, tai kasdienio gyvenimo aplinkybių žavesys,

sveikuoliškas gyvensenos primityvizmas, moteriški pasiaikčiojimai; abiem atvejais tai paradokso „negalvoti", atsiduoti įspūdžių avantiūrai provokacija. Mekas atviras paradokso lengvybei, nes tokiam gyvenimui nereikia analitinės/loginės stilizacijos, jei „užtenka vieno judesio, kad kažką išreikštum", tai kam save švaistyti? *Wabi* suvokiamas kaip tylus džiaugsmas, turi ir amžino vienišumo konotaciją, kuris rytuose vadinamas *Sabi—rezignuotas atsiskyrėliškumas*. Meko subjekto vienišystė išdidi, pasirinkta, o ne primesta. Mekas—atsiskyrėlis savanoris, jokiu būdu ne auka. Tačiau žymi pridėtinė aukos vertė stiprina *Wabi* raišką, slopina spalvas, o savanorystės ženklas pernelyg „rėkiantis" ir apspręstas. Meko stiliui palankesnė poza—to nenumačiau, nesitikėjau, aš nustebintas ir pasimetęs, nes staiga—labai netikėtai—likau vienas. Netikėtumo elementą turintis „išmetimas" pirmiausia pateko *Fluxus* artikuliacijon (*Fluxus* tarsi *Sumijo** akcija), vėliau išsiskleidė Meko tekstuose. Mekiškai stilizuoto *Wabi* „apsireiškimas":

O, tu,
o, gėlele,
stovi dar vis
ant kranto

išbalus,
viena,

dar vis laikydamosi

---

* *Sumijo*— tai, kas turi netikėtumo elementą, kas atsitinka tik vieną kartą, ką priimam impulsyviai, be erezijos atitaisyti. *Sumijo* yra vienas iš Rytų tapybos principų, kai linijos piešiamos greitai ir tik tos, kurių reikia: jokio montažo, jokios prievartos.

prieš
rudenį (vėją)
ir laiko dantis.
[...]
Bus tai
kas bus
vistiek
užmuš

...ir *Sabi* variacijos:

Sėdėt kambary,
taip senoviškai,
ir skambinti Mozartą,

vakare, su
mėlynų gėlių
puokšte vazone—

O, taip be galo
liūdna,
romantiška,
ir paprasta—

Ilgiuosi aš
tokio vakaro.

Šitą kvepėjimą jaučiu tik aš vienas

Minėtuose fragmentuose persipina ir *Wabi* (taip senoviškai, paprastai), ir *dzen* pasyvumo (sėdėt), ir intelektualinio *sacrum* (Mocartas, mėlynų gėlių puokštė) ir netgi *Satori* nuojauta.

Dzen filosofijos užtekstiniai kontekstai Meko tekstų nuorodose/užuominose ir kondensuota pastarųjų analizė „išriša" ir argumentuoja pastebėtus Meko išsilaisvinimus bei tariamus rytietiškus ekscesus. Rytuose literatūra kaip tokia, tekstas kaip toks ir gyvenimas/buvimas kaip toks suprantamas kaip galimybė išsilaisvinti. Vakarų lite-

ratūrai paliktas mimezinės imitatorės vaidmuo, o Rytuose ji—estetinio perversmo organizatorė, nes netikėtas, tarsi netyčinis vaizdažodis suorganizuoja atvertį, nepanašią į tą, kuri yra madinga. Netikėtos atverties ekstazėj subjektas tarsi pasineria į semantinę meditaciją ir pasikeičia informacija su atsivėrusiu daiktu—reiškiniu—vaizdu. *Satori*, arba atverties ekstazė, yra subjektyvus patyrimas, kurio nevaržo joks kontekstas, o tai reiškia laisvę judėti, išreikšti ir yra tiesioginis *dzen* paveldas Rytų literatūroje bei skolinys Meko poezijoje.

Meko poezijoje pastebime ir vienos svarbiausios Rytų literatūros sąvokos *Aware* apraiškų. Mekiškasis jos turinys—neaiškios jausminės reakcijos, garsų *A, Aaaaa, Ak* ir pan. pabiros, netgi idiominių *o, Dieve, Jėzus Marija, A, kaip viskas, viskas* prasmės ištuštėjimas.

Satori fiksuoti reikalingas tikslus, neatitaisomas žodis. Akimirkos stopkadras:

[...]
vakaras
geltonas
Kasselio
vėjas
avižos.

Poetinė fotografija:

siena rusva nuoplėša
gatvė

žalia suknia
medis

ketvirtainė
Alberti salė

Fleita

keturi draugai
[...]

Haiku blyksnis. *Haiku* kvepteléjimas:

Smilgose
sūpaujas
vėjas

John Cage ir Mekas.*

Cage į muziką, garsą žiūri be jokių apriorinių nuostatų, todėl iš menininko reikalauja tik pajusti būties srautą, įsilieti į jį taip, kad kūrinys—garsų, žodžių, spalvų deriniai—trykštų spontaniškai. Cage požiūriu, tai, kas nepasakyta, kas slepiasi tyloje, pauzėje, yra svarbiau už tai, kas išsakyta. Kompozitorius nuolat pabrėžia muzikos savaimingumo, netikėtumo, intuityvumo, alogiškumo reikšmę, kuri tapo *Fluxus* gyvenimo meno fonu ir galimybėmis ir, savaime suprantama—atspirties tašku, o

* John Cage (g. 1912)— amerikiečių šiuolaikininės avangardinės krypties kompozitorius ir muzikos teoretikas, kurio pasaulėžiūra formavosi Rytų estetikos idėjų ir neodadaistinės estetikos įtakoje. Aktyviai reiškėsi eksperimentinės muzikos srityje, naudojo koliažinę polistilistiką; ryškus polinkis į epatažą, ironiją, naudojosi improvizacijos teikiamoms galimybėms, aletorinės ir konkrečiosios muzikos elementais, paradoksalaus muzikinio mąstymo principais, psichologinio šoko elementais, siekė išgirsti ir priversti skambėti muziką, kuri yra kasdieniškų mus supančių daiktų pasaulyje.

vėliau inercija rašyti ir hedonija mąstyti—Mekui. Cage muzikos aiškinimas prasideda žodžiais—„garsai, kuriuos girdime, ir yra muzika"; muzikavimo mokymas prasideda ir baigiasi taip: „leisk garsui būti pačiu savimi"; muzikos „darymo", tiksliau „paėmimo iš aplinkos" metodai yra pavienių garsų kartojimas ir reflektuojama improvizacija. Mekas tai „parodo" mažaug taip:

Lietuvos dalia
Lietuvos kraujas
Lietuvos kančia
Lietuvos viltis

Lietuvos malda
Lietuvos žodis
Lietuvos žolė
Lietuvos medis

Lietuvos naktis
Lietuvos vakaras
Lietuvos vargas
Lietuvos rytas

Struktūriškai tapati improvizacija yra ir „šviesos užuomina, plaukai, rankos, daina, ašarų nuometas, langas, vakaras, kanklės", etc., kitaip: const.+bet koks X, Y, Z reflektuojant skambesį, derinimąsi, galimus reikšmių atspalvius.

Atsitiktinumu (skambėjimo, rašysenos panašumu) grįstos kombinacijos ir kombinavimo procesas (įspūdžio avantiūra?) išplečia, papildo žodžio, posakio, etc. semantinį lauką neįtikėtinomis reikšmės tikimybėmis.

aš grąžau rankas
tu nori grąžos
jis grįžo namo
ji yra graži

tu vis lauki
aš esu lauke
jautis laukas
[...]

Įžūlus naudojimasis esamais šablonais.

Drėgna taip ir šalta,
kaip *Vakarų Fronte Nieko*
Naujo
[...]

Tikslas sukelti psichologinį šoką tapus tikslui parodyti kaip viskas paprasta. Šokas pasiekiamas pačiomis natūraliausiomis priemonėmis, atskleidžiant kokį tobulai sudėtingą tikrovės falsifikavimo metodą taikom aiškindami begėdiškai primityvius dalykus, veiksmus, instinktus. Cage „būti šoke" reiškia „nustebti". „Garsus bandau palikti pačius sau laiko erdvėje [...] ir atrandu [...], kad turiu ausis ir galiu girdėti." (Provokacija ne žinoti, kad turi, o pajausti. Cage, *Fluxus* Meko kūrybines funkcijas palaiko bendros bambagyslės tiekiama idėjų tyrė: „žinojimas yra intuityvus".

Cage ir Meko kūrybinę giminystę įrodo:
pirma, išsilaisvinimo aktais maitinama elgsena, kurios esminis argumentas; „viską atidavus, niekas nebuvo prarasta. Priešingai—viskas gauta";
antra, atsitiktinių reikšmių avantiūra, kurios esminis argumentas yra Cage idėja nr. 1—„ryšių nėra" ir idėja nr. 2—„tad visa gali atsitikti";
trečia, „įsivaizduotų peizažų" Cage atveju—muzikinė, Meko—žodinė realizacija (Meko idilės aiškintinos kaip

kasdienio gyvenimo „maži vaizdeliai", pamatyti sapne ar rasti atminties archyvuose);
ketvirta—*rediscover*, suprantamas kaip „produkuojant atrasti iš naujo". Reprodukavimas arba to paties kartojimas kitame kontekste, arba apskritai kartojimas sietinas su neadekvačiai suvoktais meditacijos principais, reikalingais vakarietiško mąstymo žmogui, norinčiam susikaupti ar įtikėti tuo, kas yra kaip toks, o ne ką žinau esant. Jau nuo Gertrude'os Stein* ir jos „A rose is a rose is a rose is a rose" pasauliui žinoma, kad tokį būdą „patirti" galime vadinti empirika, susidedančia iš refleksų, kai keliolika kartų kartojamas žodis tampa tiesa, net jei tiesa kaip tokia nepatiriama. (Palyginti Meko „Aš esu ūkininkas");
penkta, naivumo kaip gyvenimiškos nuostatos apoteozė.

Tačiau šioje idėjų giminystėje yra ir esminių skirtumų, kurių dėka bendrajame kultūros kontekste, lyginant su Cage, Mekas galbūt būtų pažymėtas minusu ne kokybės, o laisvumo prasme. Cage: „Bet kuris garsas pasireiškia ne kaip atmintis ir ne kaip būtinybė—jam pabrėžti nereikalingi kiti garsai" ir „Praeitis ir dabartis yra viename būties sraute, todėl praeities nereikia ilgėtis." (137) Mekui garsas, žodis, daiktas yra tarsi atmintinė,

---

* Gertrude Stein (g. 1874, Allegheny) JAV rašytoja avangardistė, ekscentrikė, apsišaukusi genijumi. Padedama filosofo William James studijavo psichologiją, vėliau mokėsi medicinos mokykloje. Kolekcionavo avangardistų tapybos darbus, domėjosi kubizmu ir John Cage muzika. Ypatingą dėmesi skyrė „čiadabartiškumo" principo tobulinimui, iliuzijai, kad viskas vyksta šį momentą; ji ignoravo naracijos laiką, eksperimentavo įvairiai kaitaliodama naratyvines perspektyvas. Stein yra daikto/reiškinio aprašinėjimo priešininkė, ji teigia, kad daiktą pažinti turime, ne aprašinėdami, o perteikdami savo santykį su juo.

kurią atsiverti ketindamas priminti sau, kas neužmirštama arba negali būti užmiršta. Mekas turi praeities ilgėjimosi ir, beje, gailėjimosi kompleksą. Dabartis yra tarsi praeities išvirkščioji pusė (neigiama konotacija), dabartis išskleidžia praeities Rojų, praeitis—tarsi intencija falsifikuoti prarastąjį dabartiškajame *Satori*. Būties vientisumą Mekas suvokia kaip „Rojų čia ir dabar". Mekas—atminties, praeities arba Rojaus iliuzijos kalinys-savanoris.

Meko praeities ilgėjimosi kompleksas neiškerpa čia–dabarties kadrų, jis absoliučiai betarpiškas. Galimas netgi komplekso „automatinis" atpažinimas—uždėti šabloną:

„Vakarai tebedega [dabar; čia]

taip, kaip ir tada [vakar; užvakar, ten]"

(schema, taikytina ir kitiems eiliavimams: *dabar-taip/kaip-tada*) ir atrasti.

Esminis Meko kitoniškumas—jo tekstai yra intencionalūs. Pagrindinė ir galbūt vienintelė intencija—Rojaus restauracija ir inovavimas. Bet koks bet kokio meno, netgi gyvenimo intencionalumas (ypač tai ryšku *Fluxus* veikloj) prieštarauja Cage „Non-Intention". Fluxiška *non-intention* parafrazė: pateikti kaip pokštą, tačiau su rimta intencija. Eiliniai meno ragautojai *Fluxus* intencijos nepastebi, nes ji yra už kadro. Mekiška intencija—pirmame „vaizdelių" plane: *Rojus*, kuris yra *Visur ir Niekur*. Pastarųjų žodžių kombinacija—pokštas.

Mekui būdingas pasikartojimas tekstuose yra pasiskolintas dar iš „muzikos kaip kasdienybės įvykio" idėjos prosenelio Eriko Satie*, kuris vienu svarbiausių muzikos

---

* Erik Satie 1912 m. parašė pjesę fortepijonui „Vexation", kurios atlikimui reikia maždaug 18–19 valandų. Kūrinį atlieka daug pianistų, kurie tarsi estafetėje keičiasi prie

elementų manė esant trukmę, muzikos skambėjimo laiką. Anot jo, muzika turi egzistuoti erdvėje kaip baldas, nenutrūkstamai ir natūraliai. Galbūt ir Meko kartojimai turi pretenzijų išsaugoti ištikimybę nuosekliai plėtojamai idėjai, kurti iliuziją, neva kartojama frazė buvo pakartota atsitiktinai, spontaniškai, lyg būtų neartikuliuojama visa ko esmė. Reinterpretuojant muziką kaip baldą, gimsta atminties—baldo/konkretaus apčiuopiamo daikto idėja (prisiminti odę spintai). Taigi, galima teigti, kad mekiška atmintis egzistuoja kaip atsitiktinai „sutiktų" daiktų suma.

Remiantis tuo, kas pasakyta, galima manyti Meko poeziją esant daiktiškosios aplinkos imitacija (tai neprieštarauja idilių kaip „nedidelių vaizdelių" aiškinimui). Mekas kaip ir italų futuristai šiuo atveju nenuoseklus, nes daiktų tekste nepanaudoja tiesiogiai, tik imituoja juos ir jų sukeltas emocijas. Vengdamas nenuoseklumo, tačiau likdamas ištikimas Satie ir Cage idėjoms, Mekas savo „little picture" tekstiniams variantams kuria „motion picture" atitikmenis, kur daiktai, veiksmai ir garsai naudojami tiesiogiai.

---

fortepijono perduodami vienas kitam tą patį garsą. Pati pjesė ganėtinai trumpa, tačiau Satie pridėjo nuorodą, kad ją reikia atlikti 840 kartų.

KNYGŲ LEIDYBA LIETUVOJE: VERSLAS AR LABDARA?

KĘSTUTIS KEBLYS

Tema nėra viena iš įdomesnių. Tai suprasdamas, noriu padėti tiems, kurie gal pageidautų išgirsti atsakymą į klausimą, bet nėra pasiryžę bristi per visus čia išguldomus duomenis bei išvedžiojimus. Todėl vienot nukėlęs atsakymus į galą, po visų svarstymų, pateiksiu juos čia ir dabar.

Knygų leidyba Lietuvoje: ar tai verslas, ar labdara? Atsakyti galima pačių leidėjų žodžiais, citatom iš pokalbių su jais 2001 metais.

> Kokios apsimokančios knygos? Beveik visos, kurias išleidžiame. Jei pasitaiko nuostolingų, laikome tai leidybine klaida, o klaidų stengiamės nekartoti.
>
> Arvydas Andrijauskas, leidyklos *Alma Littera* direktorius

> Mūsų leidykla versliškai išpruso, žino kas kur ir kaip rinkoje vyksta. Leidyba yra verslas, tačiau dėl duonos kąsnio šlamšto neleidžiame.
>
> Artūras Mickevičius, leidyklos *Vaga* direktorius

Ar sutinku su šių dviejų direktorių teiginiais? Visiškai! Stambioji knygų leidyba Lietuvoje tikrai yra suorganizuota ir veikia laisvos rinkos principais kaip norma-

lus biznis. Labdaros žymių, „leidybos iš pasiaukojimo", kaip būdavo išeivijoje, nerasi nei su žiburiu. Nei Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondo, nei Ateities Literatūros Fondo atitikmenų Lietuvoje nėra.

Sakytume, tai ir viskas. Keliam kepurę išeinantiems su išvada, ir liekame su saujele bibliofilų pasvarstyti kaip ir kiek tos išvados pagrįstos.

Atrodytų, nereikia jokio ypatingo pasiruošimo nagrinėti šią temą, nereikia jokių tyrinėjimų, viską galima pagrįsti humanitariškai, t.y. „pirminiais principais", tuo, kas visiems suprantama ir aišku. (Tik juokdariai sociologai lieja prakaitą tyrinėdami tai, kas visiems seniai žinoma ir suprantama.) O lietuviška knygų leidyba tikrai neturi jokių paslapčių, viskas aišku iš naturalios asmeninės patirties, arba bent jau iš kitų kultūrininkų humanitarų pasisakymų. Tad štai keletas aksiomų (deklaruojamų kultūrinėj spaudoj ir kultūrininkų pokalbiuose), kuriomis galėtų remtis lietuviškos knygų leidybos apibūdinimas:

— privatizuotoms leidykloms pasidarė nebesvarbu lietuvių literatūra;
— leidyklos nespausdina lietuvių rašytojų naujų kūrinių;
— leidyklos, trokštančios vien pelno, apvertė lietuvį skaitytoją vakarietišku šlamštu ir pornografija;
— mūsų rašytojai priversti konkuruoti su masiniu menkaverčių vertimų antplūdžiu;
— jaunam poetui neįmanoma išleisti savo poezijos rinkinio, nes leidyklos netarnauja lietuvių kultūrai ir poezijos neleidžia;
— žmonės prarado dėmesį knygai, jų neperka ir neskaito;

— leidyklos bankrutuotų, jei ne vyriausybės ir Sorošo fondo parama;
— didžiausia leidykla yra *Vaga*, ji monopolizuoja ne tik knygų leidybą, bet ir knygų didmeninę prekybą; be abejo, tai tarybinio palikimo pasekmė.

Viskas labai aišku ir nesudėtinga. Tereikia tik šiek tiek praplėsti tuos principinius teiginius, apvilkt juos lakiom frazėm ir dėti tašką. Visa bėda, kad žmogui, prasitrynusiam ilgus metus ne humanitarinėse disciplinose, sunku atsispirti pagundai truputį patyrinėti. Na, ir kas čia blogo? Iš tikrųjų, būtų net gražu, jei galėtum pasakyti, kad tyrinėjimo rezultatai parodė, jog tai kas buvo visiems aišku, buvo ir teisinga.

Tyrinėjimai čia buvo paprasti, gan riboti ir gan nemoksliški. Jie susidėjo iš palandžiojimo po kelis didesnius Vilniaus knygynus, iš pokalbių su penkiais leidyklų vadovais, iš nedidelio panaršymo po leidyklų interneto puslapius ir peržiūrėjimo Mažvydo nacionalinės bibliotekos leidžiamų bibliografinių žiniaraščių.

* * *

Pirmas klausimas, kurį rūpėjo atsakyti, buvo leidyklų savarankiškumas—kiek mūsų lietuviškos leidyklos priklauso nuo išorinio finansavimo? Ar jos tikrai bankrutuotų, jei ne valdžia ir Sorošas?

Nežiūrint leidyklų vadovų tvirtinimų, jog leidyklos veikia kaip rimti verslo vienetai, pasirodo, kad leidyklų pajamos ateina ne vien iš parduotų knygų. Knygų leidyba susilaukia paramos iš įvairių šaltinių. Štai svarbiausi finansinės paramos leidykloms šaltiniai:
— Kultūros ministerija,

— Atviros Lietuvos (Sorošo) fondas,
— užsienio valstybių įvairūs fondai,
— Sporto ir kultūros rėmimo fondas (vad. alkoholio fondas),
— savivaldybės,
— vienkartiniai fondai ir privatūs mecenatai.

Žodžiu, potencialių rėmėjų ir finansuotojų nemažai. Gal verta būtų pažiūrėti kaip, kiek ir kokią knygų leidybą jie remia.

Kultūros ministerija (ministerijos knygų leidimo fondas) daugiausiai remia lietuvišką literatūrą, dabartinę ir klasiką, remia lituanistikos ir humanitarinių mokslų veikalus, kartais ir vertimus. Ką remti, nustato konkurso būdu. (Na, kaip kitaip—Lietuvoj viskas vyksta konkurso keliu!). Konkursas vyksta kartą metuose, jame gali dalyvauti tik leidyklos, prašydamos dotacijų specifinėm knygom. (Vadinasi, jei aš norėčiau paramos savo jaunystės meilių dienoraščiui, ministerija tokį prašymą mestų šiukšlių dėžėn; man tektų prikalbėti kokią nors leidyklą kad pateiktų mano šedevrą ministerijos konkursui.) Konkursą vykdo (leidyklų prašymus svarsto) ministerijos kviesta ekspertų komisija. Pasakojama, kad ją sudaro „rimti" žmonės. (Įdomu, kad nei iš vienos leidyklos negirdėjau nusiskundimų ta komisija, jokių apkaltinimų sukčiavimu, kyšių ėmimu, idiotizmu ir kitom kvailystėm. Stačiai neįtikėtinas požiūris į valdišką instituciją Lietuvoj!) Laimėjusiai leidyklos knygai ministerija padengia 20–50% leidybos išlaidų, bet už tai leidykla privalo 300 egz. remiamos knygos atiduoti ministerijai, kuri jas perduoda krašto bibliotekoms. Kartais ministerija pati pasiūlo leistinas knygas (pvz., Daukšos „Postilė"). Tuo atveju, kon-

kursą laimėjusiai leidyklai padengia iki 90% leidybos išlaidų.

Kiek pinigų kultūros ministerija paskiria leidykloms? Neturiu statistikos. Visi sako, kad per mažai. Galbūt. Pvz., 2000 m. ministerija parėmė 20-ties knygų išleidimą. Tai nedaug.

Atviros Lietuvos fondas finansuoja socialinių ir humanitarinių mokslų veikalus, kurie sudaro vakarų kultūros pagrindą. Leistinų knygų sąrašą skelbia pats fondas, o leidyklos įprasto konkurso būdu rungiasi dėl paramos leisti tas knygas. Sorošo fondas anksčiau buvo labai aktyvus, bet dabar jų dotuojamų knygų skaičius smarkiai mažėja. Sakoma, kad fondas paprastai padengia 30–40% leidybos išlaidų.

Sporto ir kultūros rėmimo fondas (kartais pravardžiuojamas „alkoholio fondu", nes lėšas gauna iš mokesčių už tauriuosius gėrimus) taip pat remia knygų leidimą, bet nedaug. Dažniausiai šis fondas finansuoja stambesnius leidinius, tokius kaip kraštovaizdžio albumus, puošnius proginius leidinius ir panašiai.

Užsienio valstybių fondai remia vertimus. Dauguma tų fondų yra valstybiniai, bet pasitaiko ir privačių. Leidėjai tvirtina, kad daugiausiai paramos jie susilaukia iš skandinavų ir vokiečių, kiek mažiau iš prancūzų. Retkarčiais susilaukia dotacijų ir iš graikų bei lenkų. Atrodo, kad anglai tokių vertimus skatinančių fondų neturi, o amerikiečiams visiškai nesvarbu, ar jų knygas kas nors verčia į mažąsias kalbas, ar ne. Užsienio fondai dažniausiai patys parenka remtinas knygas, bet kartais priima ir lietuviškų leidyklų pasiūlymus. Dažniausiai užsieniečiai remia savo klasikos vertimus, o taip pat ir

šiuolaikinių, pripažintų autorių knygas. Pasirašius sutartį, fondai paprastai padengia vertimo išlaidas, kartais užmoka net autorinių teisių mokesčius. Tokia parama sudaro apie 30–40% knygos leidimo sąmatos. Ryšius su užsienio knygų leidybos rėmėjais mūsų leidyklos užmezgė tarptautinėse knygų mugėse, o kitus susirado internete.

Kiti fondai ir mecenatai. Šalia Kultūros ministerijos metinių konkursų, ir „alkoholio" fondo sporadiškos paramos, leidyklos gauna valdiškų lėšų specialiais atvejais ir progom. Pvz., atsirado toksai „Prezidentinis tūkstantmečio jubiliejinis fondas", kuris rėmė tos tematikos knygas užsakymais ir konkursu. Neatsilieka ir seimas—jo įsteigtas Mažvydo jubiliejaus fondas skyrė net 100% dotacijos parinktom leisti knygom. O Kultūros ministerija dar turi ir Nacionalinės premijos laureatų populiarinimo fondą. Jo dotacijos yra nemažos, tad kasmet leidyklos varžosi dėl teisės išleisti valstybinę premiją laimėjusių rašytojų knygas ar kūrybos rinktines. Savivaldybės taip pat remia knygų leidybą, dažniausią susijusią su to regiono etnografija ir kultūriniu gyvenimu. Žodžiu, valdžios aukso puodai skirti knygoms nemaži, nors dažnai sporadiški, gerokai išmėtyti, kartais net paslėpti už biurokratinių raizgalų. Taigi dotacijų medžioklė pareikalauja iš leidėjų ne tik didelių pastangų, bet ir įgudimo.

Privatūs mecenatai (įmonės, ar turtingesni verslininkai) knygų leidyboje reti paukščiai. Išimčių, žinoma, pasitaiko. Pvz., pernai Lietuvos Philip Morris finansavo puošnų ir didelį lietuviškų medalių istorijos albumą. Atrodo, kad leidyklos privačių mecenatų per daug ir neieško, nes tai reikalauja didelių pastangų, o rezultatai

minimalūs. Ši veiklos sritis paliekama individualiems autoriams, medžiojantiems lėšas savo knygų išleidimui.

Įspūdingas knygų leidybos rėmėjų sąrašas lyg ir perša mintį, kad Lietuvoj išleidžiamos knygos pasirodo tik valdiškų fondų dėka. Leidyklų biznis tuomet būtų ne knygų gaminimas ir pardavinėjimas, bet lėšų iškaulinimas iš valdžios ir leidybinės produkcijos suvežiojimas į knygynus, per daug galvos nesukant, ar iš to bus kokių pajamų, ar ne. Jei taip, tai leidyklos tikrai bankrutuotų, jei vieną dieną valdiški ir užsienietiški dotacijų šaltinėliai staiga išdžiūtų. Paklausus leidyklų vadovų, ar tikrai taip atsitiktų, visi vieningai ir kategoriškai taria tvirtą „ne". Galbūt jie teisūs. Žinoma, pasikeistų knygų leidybos apimtis ir pobūdis, bet leidyklos išliktų. Bent jau tos, kurios nors 65% pajamų gauna iš parduodamų knygų, o ne iš valdžios fondų.

Kad leidyklos ne vien tik dotacijom gyvos, rodo jų intensyvus dėmesys knygų rinkai, knygų platinimui. Didmenine knygų prekyba užsiima dvi organizacijos: *Mūsų knyga* ir *Vaga*. Jos superka knygas iš leidyklų didmeninėm kainom, ir pridėję savo antkainį pristato jas knygynams. Urmininkų leidyklos nemėgsta: iš pagrindinių leidyklų vadovų neišgirdau nei vieno gero žodžio apie *Mūsų knygą*. Be abejo, leidykloms nepatinka mokėti dvigubą komisinį mokestį, bet lygiai taip pat svarbu, kad patikėjusios savo produkciją didmenininkui, jos praranda tiesioginį kontaktą su rinka, praranda galimybę įtaigoti savo knygų sekmę rinkoje reklama, ar kainų nuolaidom. Dėl to didesnės leidyklos, kiek įmanoma, bando savo produkciją pristatyti knygynams be tarpininkų. Kai kurios net pačios turi savo knygynus, kitos turi savo transporto

priemones ir išvežioja leidinius po visus Lietuvos knygynus. Leidyklos, pačios platinančios knygas, sutaupo šiek tiek išlaidų, bet svarbiausia, gali pajusti „rinkos pulsą", nustatyti, kokios knygos „eina" ir tuo būdu sukaupti reikalingus duomenis leidybos planavimui.

Mažmeninė knygų prekyba veikia netobulai. Tokia bendra leidėjų nuomonė. Nors yra gerai vadovaujamų knygynų, tačiau dauguma kenčia nuo prasto vadovavimo ir organizacijos. Tai ypač būdinga provincijos knygynams, kurie dar neprivatizuoti ir priklauso savivaldybėms. O asmeninis knygų pardavinėjimas (pvz., pristatymas paštu), Lietuvoje, atrodo, dar neatrastas.

Kokia knygų rinka Lietuovje? Nežiūrint to, kad ten „niekas knygų neskaito ir neperka", knygynai (bent jau Vilniuje) pilni žmonių. Jie ten ne tik vartalioja knygas, bet gan dažnai prie kasos traukia savo brangius litus iš piniginių. Reiškia, knygų rinka Lietuvoj yra. Leidyklų žmonės, žinoma, sakys, kad ta rinka nepakankama. Tačiau visi pripažįsta, kad dėmesys knygai nėra žlugęs (minios žmonių knygų mugėse). Rinką riboja tik pinigų stoka. Leidėjai nesutaria, ar rinka didėja ar mažėja. Kai kurie sako, kad rinka pastovi—nei didėja, nei mažėja. Bet dauguma teigia, kad knygų rinka smarkiai sumažėjo po 1999 metų finansinės krizės. Vieni iš jų teigia, kad knygų pirkimas pamažu pradeda atsigauti, kiti mano, kad rinka dar nerodo jokių atgijimo ženklų. Tačiau visi sutaria, kad Lietuvoj knygų prekybos padėtis yra žymiai geresnė negu Latvijoje ar Estijoje.

Aktyviausi knygų pirkėjai yra vidurinioji klasė (uždirbantys virš 2000 Lt per mėnesį). Šią klasę labiausiai palietė ekonominė krizė, todėl ir krito knygų pardavimo

rodikliai. Bet juk yra ir turtingų lietuvių. Ar jie nepalaiko knygų rinkos? Į tokį klausimą leidėjai atsako su šypsena, paskui priduria, kad kas turi pinigų, tas neturi laiko skaityti, arba—„naujieji" lietuviai bibliotekų nekrauna.

Negalima tikslesnio knygų leidybos vaizdo susidaryt nepažvelgus į pačias leidyklas. O jų yra nemažai. Peržiūrėjus Vilniaus Geltonuosius puslapius ir kiek įmanoma išfiltravus visas ten surašytas įmones, kurios verčiasi ne knygų leidyba, bet visokių blankų, brošiūrėlių, reklamų ir galas žino ko spausdinimu, radau 85 leidyklas. Sakoma, kad Lietuvoj jų yra apie 150. Vadinasi, Kaune ir provincijoje beveik kita tiek kaip Vilniuje. Kadangi tų leidyklų tiek daug, didelis jų procentas turi būti mažos įmonės, išleidžiančios tik po keletą knygų per metus, kaip ir mūsų prestižinės leidyklos čia išeivijoje. Bet tėvynėje daugelis tų mažesniųjų leidyklų turi trumpesnius, gražesnius, ir gan romantiškus pavadinimus. Štai:

— *Eldija* (Klaipėdoj)—aiškiai leidžia poeziją,
— *Šventaragio slėnis* (Vilniuj)—negi leidžia Vytauto Alanto raštus?
— *Saulabrolis* (Vilniuj),
— *Ramona* (Marijampolėje)—leidžia ne meilės egzotiką, bet gana rimtas, suvalkietiško sukirpimo knygas,
— *Žuvėdra* (Klaipėdoj? Ne—Vilniuje!),
— *Asveja, Andrena, Atkula* (visos Vilniuj ir net nežinia ar seserys),
— *UAB Tavo malonumas* (vargu, ar tai filosofinių traktatų leidykla).

Bet, be abejo, yra rimtesnių leidyklų, su gana proziškais pavadinimais, primenančiais mūsiškes santarietiškas ir ateitininkiškąsias:

— *Lietuvos nepriklausomų rašytojų sąjungos leidykla* (Kaune),
— *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, UAB Rotas,*
— *UAB Utenos spaustuvė* (taip, taip, bet leidžia ir poeziją!),
— *UAB Meralas* (lyg ir multinacionalinė, bet išleido knygą „Lietuvių erotinės dainos" net 5000 egz. tiražu ir pardavinėjo po du litu),
— *Specialios paskirties AB „Lietuvos geležinkeliai" leidybos centras* (pretenduoja į ilgiausio pavadinimo rekordus, tačiau leidžia ne iešmininkų memuarus, o poeziją...),
— *UAB „Biznio mašinų kompanija"* (nežinia, gal leidžia ir Langų 2000 vadovėlius, tačiau yra išleidę tūlo Juozo Švirino knygą vardu „Antrojo tremo belaukiant", kuri esanti „...satyra laisvos, nereguliuojamos, banditinės ir nesutramdomos rinkos temomis"),
— *Naujoji Rosma* (leidykla, kuri nežiūrint blankaus pavadinimo, galėtų pradžiuginti ir pačias karingiausias mūsų feministes, pvz., kad ir knyga „Tas žiaurus gyvulys vyras", kuri apibūdinama taip: „šališkas tyrimas, bandymas sukurti disertaciją su erotinio trilerio, sadizmo, masochizmo ir bolševizmo elementais..."

Na taip, gražu. Bet yra ir didelių leidyklų, kurios gal ne tokios egzotiškos, bet antra vertus, jos atsakingos už bent 75% pasirodančių knygų Lietuvoj. Kas jos tokios, kaip jos organizuotos, kaip jos dirba, ką jos leidžia?

Šviesa—tai didžiausia leidykla Lietuvoje. Tačiau retai pamatysi jos emblemą, bevartydamas įdomesnes knygas bet kuriame Vilniaus knygyne. Kodėl? Dėl to, kad, *Šviesa*

užsiima tik vadovėlių leidimu. Be abejo, tai didmeninė ir pelninga prekyba, tačiau vadovėliai iš leidyklos plaukia tiesiai į mokyklas, todėl knygynuose jų rečiau sutiksi. Šiaip apie Šviesos leidyklą mažai girdisi. Atrodo, kad ten žmonės dirba ir džiaugiasi savo uždarbiu tyliai, per daug nesireklamuodami.

Alma Littera yra antra didžiausia leidykla Lietuvoje. Ji taip pat nesipurto pelningųjų vadovėlių, tačiau tai nėra jų pagrindinė leidybos kryptis. Leidykla įsteigta 1990 m. ir veikia kaip uždara akcinė bendrovė (UAB). Samdo apie 40 etatinių darbuotojų, išleidžia apie 200 knygų per metus. Vadovai tvirtina, kad tai optimalus kiekis ir nežada greitai augti, plėstis.

Ką *Alma Littera* leidžia? Maždaug pusę produkcijos sudaro grožinė literatūra (penktadalis lietuvių autorių, kita—verstinė), 25% vadovėliai, 10% žodynai, populiarios enciklopedijos, turistiniai žinynai, 10% didesnio formato iliustruotos albuminės knygos, daugiausia skirtos jaunimui.

Lietuviškoj knygų leidyboj labai populiarios įvairios leidybinės serijos. Ypač tai matyti leidykloje *Alma Littera*. Jie turi *Klasikos* seriją (Jean Jacques Rousseau, Alphonse Daudet, etc.), seriją *Didieji ciklai* (Thomas Mann, Marcel Proust, Günter Grass), seriją *XX Amžiaus aukso fondas* (pvz. Graham Greene „Monsinjoras Kichotas", Philip Roth „Amerikietiška pastoralė", daug populiarios skandinavų prozos). Yra ir *Lietuvių romano serija*, bet čia daugiausiai figūruoja šiuolaikiniai pramoginiai romanai (Irenos Buivydaitės-Kupčinskienės, Elenos De Strozzi–Storckienės). Yra dar ir *Skaitymų serija*, skirta literatūrą besimokantiems vidurinėse ir universitete (pvz. J.D. Salinger

Rugienos prie bedugnės, Lord Byron, Balzac knygos, o iš mūsiškių—Vaičiulaičio, Antano Škėmos, Bitės Vilimaitės veikalai). Yra dar ir šaunesnių serijų, pvz. *Neferitė* (meilės romanai), *Sfinksas* (detektyviniai romanai), serija *Jausmai* (kurią reikėtų rekomenduoti mūsų feministėms kad ir dėl tokių pavadinimų, kaip Kristin Gier *Vyrai ir kitos nelaimės*.)

Šiose serijose aiškiai dominuoja vertimai. Lietuviškos prozos, išskyrus retus pramoginius romanus ir pedagoginę pusiau klasiką, *Alma Littera* neleidžia, pasiaiškindama, kad „lietuviai rašytojai nemoka rašyti". Pasiteiravus apie poeziją, pasigirsta juokas: „kam gi? jos niekas neskaito ir niekas neperka".

Leidykla rimtai žiūri į knygų platinimą. Bando vengti didmenininkų, turi savo platinimo tinklą, patys pristato didesniems knygynams. Vilniuje turi du savus knygynus, nors jie organizuoti daugiau reklamai, negu rimtai prekybai.

Alma Littera leidyklai vadovauja Arvydas Andrijauskas, lėtai slenkantis link 40-ties, labai versliškai nusiteikęs vyras. Supranta rinkos principus, leidyklai vadovauja kaip rimtai verslo įstaigai. Nenustebčiau, kad Andrijausko ir jo *Alma Littera* bendrovės mūsų rašytojai ir poetai neapkęstų daugiau, negu amerikonų.

Vaga yra trečia didžiausia leidykla Lietuvoje. Kilusi iš gerai žinomos tarybinės „Vagos", privatizavimo keliukais tapusi UAB, valdoma vieno pagrindinio akcininko. Tai ne tik leidykla, bet ir knygų verslas—*Vaga* turi savo knygynus (bene 18) ir platų didmeninės knygų prekybos tinklą. Leidykloj dirba apie 50 etatinių darbuotojų. (Kaip ir kitos leidyklos, *Vaga* turi kone tiek pat ne etatinių, kontraktinių

darbuotojų; tai vertėjai, patarėjai, stilistai, dailininkai, žodžiu, asmenys, samdomi specifiniams darbams už susitartą sumą.)

Per metus *Vaga* išleidžia apie 100 knygų. Giriasi, kad išleidžia daugiausiai lietuvių autorių knygų, ir be abejo, su pagrindu. Apie 45% leidybos sudaro vertimai, 45% lietuvių autorių knygos ir 10% vadovėliai, kurių pusė užsakoma Švietimo ministerijos, kita pusė leidžiama sava iniciatyva. Poezijos leidžia nedaug, nors kasmet gauna Poezijos pavasario prizą už daugiausiai išleistų poezijos knygų. Vaga sakosi leistų daugiau lietuvių autorių originalios prozos, bet trūksta kokybiškų rankraščių. Leidykla 2000 m. net romano konkursą paskelbė—gavo 12 rankraščių, bet visi buvę prasti, nerado nei vieno verto išleisti.

Paprašyti suminėti atsiperkančių knygų pavyzdžius, *Vagos* žmonės nustebino: tai esą žinomų lietuvių poetų (Strielkūno, Marcinkevičiaus, Gedos) rinkiniai. Ir tai šalyj, kur niekas jau poezijos nebeskaito ir tuo labiau neperka! Žinoma, bestselerių tarpe daugiausiai prozos, daugiausiai vertimų. Pvz., 2000–2001 m. iš lietuvių tą garbę pelnė tik Sauliaus Pranckūno *Atviras* (dvi laidos po 2000 egz.). Kitos populiarios knygos buvo verstinės: Paul Coello (brazilo) *Veronika ruošiasi mirti*, Benjamin Lebert (vokiečio) *Crazy*, Toni Morrison *Mylimas* ir Paul Suskind *Balandis*.

Vaga daug dėmesio skiria savo leidinių poligrafinei kokybei. Štai 1999 m. gavo Europos gražiausios knygos prizą (už vieną vaikų knygą). Nors kitos didžiosios leidyklos ir nesigyrė prizais, reikia pasakyti, kad meniniu knygų apipavidalinimu jos žengia koja kojon su *Vaga*.

Vagai vadovauja Artūras Mickevičius, atėjęs į verslą iš akademinės aplinkos. Būdamas istorijos docentas Vil-

niaus universitete, pastebėjo, kad niekas neleidžia istorijos knygų. Labai necharakteringai posovietiniam lietuviui, jis nepuolė dejuoti ir kitų kaltinti, o puolė pats leisti knygas. Sekėsi neblogai, jo darbą pastebėjo *Vaga* ir pasiūlė susijungti. Mickevičius sutiko, o po kiek laiko *Vaga* jį paskyrė leidyklos direktoriumi. Mickevičius sudaro įspūdį savimi pasitikinčio, verslą suprantančio, energingo vadovo. Jis ar jo patikėtiniai važinėja po tarptautines knygų muges, ieško kontaktų, stebi pasaulio rinką ir pagal tai renkasi, kokias knygas versti. Bet namuose rinkos informacija ateina per knygynus. Virš viso ko verslo sprendimams, pasak Mickevičiaus, naudingiausia „gera uoslė", nuojauta „ar eis", nes knygų rinka yra pilna netikėtumų ir beveik neatspėjama.

Tyto Alba leidykla įsisteigė 1993 m., dabar organizuota kaip UAB su keletu stambesnių akcininkų (reikia manyti, kad kontrolinis akcijų ryšulys yra leidyklos direktorės rankose). Leidykloje dirba apie dešimt etatinių darbuotojų, per metus išleidžia apie 50 knygų.

Bendras leidybinis profilis—įdomi lektūra su nemažu literatūriniu pamušalu. Nepaskaitomos literatūros ir pramoginio šlamšto *Tyto Alba* neleidžia. Iš lietuvių autorių dažnai leidžia Kunčiną, Ivanauskaitę, Gavelį, Zin-gerį, iš verstinės literatūros Milan Kundera, Umberto Ecco, D.H. Lawrence, Mika Waltari ir nemažai skandinavų autorių. Tarp normalių knygų leidykos produkcijoj pasirodo ir keistenybių, tokių kaip danų kalbos žodynas ar čigonų kalendorius. Pastaruoju metu viena iš perkamiausių knygų buvo Erlicko *History of Lithuania*. Taip pat gausiai perkamos yra Kunčino, Gavelio, Ivanauskaitės, Kunderos knygos.

Leidykla vengia didmenininkų kaip nekrikštas kryžiaus. Turi savo platinimo tinklą—du autobusiukus su trimis etatiniais darbuotojais, kurie aptarnauja visus 140 Lietuvos knygynų.

Leidyklos steigėja ir dabartinė direktorė yra Lolita Varanavičienė. Labai energinga, gabi verslininkė–vadovė su dideliu dėmesiu grožinei literatūrai. Pasak jos, leidykla stengiasi veikti kaip normali, civilizuota įstaiga, kaip aukštos kokybės knygų, o ne šlamšto leidykla. Nukonkuruoti kitų leidyklų nesistengia, užtenka išsilaikyti Lietuvos leidyklų pirmame penketuke.

Lietuvių rašytojų sąjungos leidykla nėra tokia didelė, kaip jos pavadinimas, bet vistiek išleidžia apie 30–40 knygų per metus. Veikia nuo 1990 m., suorganizuota kaip privati bendrovė (Rašytojų są-gos nuosavybė). Leidykloje dirba 12 etatinių darbuotojų. Leidyklos direktorė yra Giedrė Šorienė, daugiau samdoma tarnautoja, negu nepriklausoma vadovė. Leidyklos veiklą reguliuoja taryba, kuriai vadovauja didelį balsą turintis LRS pirmininkas Valentinas Sventickas.

LRS leidykla yra bene lietuviškiausia: tik 29% jos produkcijos yra vertimai, kiti—lietuvių autorių knygos. Žanro atžvilgiu, lietuvių autorių knygos pasiskirsto maždaug taip: 46% proza, 25% eseistika/mokslo veikalai, 13% poezija, 16% vaikų ir kitos knygos. Populiariausia leidyklos knyga buvo Edvardo Gudavičiaus *Lietuvos istorija* (leidimas kartotas tris sykius). Šalia istorijos, prie bestselerių kategorijos dar priartėjo Juditos Vaičiūnaitės *Debesų arka* ir Editos Barauskienės *Vyžeikių karalienė* (apie Ievą Simonaitytę).

LRS leidykla anksčiau Vilniuje turėjo du knygynus, bet dabar juos yra išnuomojusi *Vagai*. Vilniaus ir Kauno knygynus aprūpina patys, bet savų knygų paskleidimui po platesnę provinciją pasikliauna didmenininkų paslaugomis.

Baltos lankos kažkaip (gal dėka tuo pat vardu leidžiamo žurnalo?) sudaro įspūdį, kad tai sunkaus kalibro, labai rimtos filosofinės, intelektualinės lektūros leidykla. Taip, yra daug leidyklos knygų, kurios tai patvirtintų, bet atidžiau pasižiūrėjus, *Baltos lankos* yra leidykla kaip leidykla—ne iš meilės, o dėl biznio. Joje tarnauja 17 etatinių darbuotojų (ir gal net 40 kontraktinių), per metus išleidžia apie 50 knygų. Apie ketvirtadalį sudaro vadovėliai, likusia produkcija dalinasi mūsiškiai autoriai ir (su nedidele persvara) versti svetimieji. Lietuvių autorių daugiau eseistikos, negu grožinės literatūros, bet *Baltos lankos* retkarčiais išleidžia net poezijos. Vertimai yra daugiausia rimta literatūra, bet pasitaiko ir detektyvinių, pramoginių romanų. Atrodo, neblogai sekasi pramoginei serijai „Savaitgalio knyga". Be viso to, *Baltos lankos* dar leidžia įvairius albumus ir dailias knygeles vaikams.

Leidykla atsirado kaip privati bendrovė, bet laikui bėgant ir prireikus daugiau kapitalo, persiorganizavo į UAB. Direktorium/savininku yra Saulius Žukas, literatūrologas, buvęs Lietuvių literatūros instituto darbuotojas, neabejotinas intelektualas. Lietuvis inteligentas Lietuvoj dirba kaip sėkmingas verslininkas? Na, taip, stebūklų pasitaiko ir Nemuno šalyje.

Aidai dar nedidelė, rimta leidykla, prisišliejusi prie žurnalo *Naujasis Židinys–Aidai*. Veikia kaip privati bendrovė nuo 1994 m. Leidžia daugiausiai klasikinės ir mo-

dernios kultūros veikalus (daugiausiai vertimus), istorijos, filosofijos, teologijos ir religijos tematika. Kartais išleidžia ir poezijos. Naujesnių knygų pavyzdžiai: T. Seleniečio *Šv. Pranciškaus gyvenimas*, Mečislovo Jučo *Lietuvos ir Lenkijos unija*. Leidyklos direktorius yra Vytautas Ališauskas.

Mintis, tai buvusi valstybinė (tarybinė) politinės ir mokslinės literatūros leidykla, dabar persiorganizavusi į Specialios paskirties akcinę bendrovę (deja man pritrūko energijos sužinoti kas tai per žvėris). Leidžia beveik viską—nuo rimtos eseistikos, iki verstinių detektyvų. *Minties* leidybinės serijos apima platų spektrą—nuo serijos „Lietuvos filosofijos palikimas" iki „Detektyvas", o tarp jų dar yra „Pasaulio mitai", „Civilizacijos paslaptys" ir „Gyvenkime sveikai". Leidykla turi savo knygynėlį Vilniuje, bet šiaip priklauso nuo didmenininkų malonės.

Eridanas, tai pirmoji iš čia suminėtų leidyklų, kuri yra ne Vilniuje. *Eridanas* gyvuoja Kaune. Tai nemaža leidykla, atrodo, veikianti sėkmingai. Ribojasi vien tik fantastikos (*science fiction*) ir baisenybių (*horror fiction*) proza. Žinoma, beveik viskas vertimai. Leidžia ir šių žanrų Amerikos bestselerių, pvz., Stephen King, romanų vertimus.

Rosma, nors ne Kaune, bet irgi specializuojasi siaurame žanre—leidžia tik meilės romanus. Na, ką gi—knygų leidyboje reikia ir meilės.

* * *

Peržvelgus didesniųjų leidyklų leidybinius profilius, galima daryti sąlyginius apibendrinimus. Kokios knygos leidžiamos Lietuvoje?

— Vertimų žymiai daugiau negu lietuvių autorių knygų;
— nors daug yra pramoginės literatūros, bendrai paėmus, verčiamos knygos yra aukštos kokybės, Lietuvos knygų rinka nėra užversta šiukšlėm ir pornografija;
— ir lietuviškoj ir verstinėj literatūroj dominuoja rimtos (.t.y. *non-fiction*) knygos; eseistikos daug daugiau negu grožinės literatūros;
— lietuvių autorių beletristikos leidžiama labai nedaug, o poezijos knygų visai mažai.

Bendras vaizdas, ilgiau pasidairius Vilniaus knygynuose, tas išvadas patvirtina.

Bet tai kvalitatyvinis žvilgsnis. O jei imtume ir tiksliai suskaičiuotume atskirų rūšių knygas išdėstytas knygynuose, ar išvados liktų nepasikeitusios? Bet kas ten eis ir skaičiuos visas knygas? Per daug bėdos. Tačiau kvantitatyvinį leidybos profilio vaizdą galima susidaryti lengviau—ramiai peržiūrint Mažvydo nacionalinės bibliotekos leidžiamus bibliografinius biuletenius, kuriuose suregistruotos jei ne visiškai visos, tai bent didelė dauguma Lietuvoj išleidžiamų knygų. Tai atlikus, pasirodo, kad kiekybinių davinių rezultatai ne visada patvirtina kokybiniu įspūdžiu paremtas išvadas.

Statistika, daugiausiai apie grožinę literatūrą, buvo sukaupta iš vienerių metų (nuo 2000 liepos iki 2001 m. birželio) Mažvydo bibliotekos bibliografinių biuletenių. Surinkti duomenys leidžia palyginti bendrais įspūdžiais paremtas išvadas su kvantitatyviniu knygų leidybos profiliu.

Ar vertimų tikrai leidžiama daugiau, negu lietuvių autorių prozos?

Taip. Lietuvių—69, vertimų—179, reiškia 72%. Žodžiu, vertimų išleidžiama tris kartus daugiau negu mūsiškių prozos.

Ar daugumą verstinės prozos tikrai sudaro ne grynai pramoginės, o rimtos knygos?

Ne visai. „Rimtų"—81, pramoginių—98, taigi 55%. Žodžiu, apyligiai. (Klasifikacija čia tik apytikslė, nes tenka spręsti iš knygos pavadinimo ir trumpo bibliografinio apibūdinimo; šioj apskaitoj visi detektyvai ir meilės romanai priskirti pramoginiam žanrui.) Nežiūrint nedidelės pramoginių knygų persvaros, ši statistika paneigia kaltinimus, kad leidyklos užverčia rinką žemo lygio vertimais.

Iš kurių kalbų daugiausiai verčiama?

Jei, kaip tvirtino leidyklos, skandinavai ir vokiečiai daugiausiai remia savos literatūros vertimus, tai vertimų iš tų kalbų turėtų būti daug daugiau negu iš anglų, kurie visai neremia. Pasirodo, kad atvirkščiai. Štai skaičiai vertimų iš įvairių kalbų:

Anglų-amerikiečių—101, vokiečių—16, prancūzų—16, rusų—12, skandinavų—10 (5 norvegų, 4 švedų, 1 danų), lenkų—5, italų—3, ispanų—3, portugalų—2.

Šie skaičiai rodytų, kad amerikiečių-anglų proza įdomesnė už europiečių. Jei ir be subsidijų išleidžiama jų kone tris kart daugiau, reiškia, kad skaitytojai jas gausiai perka. Įdomu, kad viena knyga buvo versta iš čekų kalbos, bet nei vienos iš latvių, estų ar suomių. Galbūt leidėjai galvoja, kad ne tik pas mus, bet ir kituose rytų Baltijos pakraščiuose prozininkai nemoka įdomiai rašyti?

Ar poezijos tikrai žymiai mažiau leidžiama, negu prozos?

Ne, kur tau! Prozos—69 knygos, poezijos—186, t.y. 73%, santykis 3:1 poezijos naudai. Kodėl taip? Ar didžiosios leidyklos gėdisi poezijos, kad sakė jos neleidžiančios? Ne, pasirodo, kad leidyklos nemelavo. Suskaičiavus jų poetinę produkciją, randame štai kokius duomenis: *LRS* išleido 5 poezijos knygas, *Vaga*—4 (kas nors nemoka skaičiuoti, jei *Vagai* vis premiją skiria), *Baltos lankos*—2, o *Alma Littera, Tyto Alba* ir *Aidai*—po vieną. Viso 14 knygų. Tad kas išleido tas likusias 172 knygas, nulėmusias tokią didelę poezijos persvarą prieš prozą?

Išleido visokios kitokios, žinoma, mažesnės, leidyklos. Daugelį jų suminėjome anksčiau, besijuokdami iš jų gražių ir keistų pavadinimų. Pavyzdžiui, *Specialios paskirties AB „Lietuvos geležinkeliai" leidybos centras* išleido tokias poezijos knygas, kaip, Stasio Jurevičiaus *Kaniūkų kalneliai,* arba Ipolito Skridlos *Širdies virpesiai.* Bet daugelis liko ir nesuminėtų, pvz., *KOB* (dovanokit, nežinau ką reiškia *KOB) Medvedas* Šakiuose išleidęs Janinos Statkevičiūtės poezijos knygelę *Pagavau ją naktyje.*

Didelė dalis tų poezijos leidyklų yra įsitaisiusios Kaune arba dar gilesnėje provincijoje, ir sunku pasakyti, ar be poezijos jos ką nors daugiau leidžia (nors man teko įsigyti vienos vietinės leidyklos knygą apie Pasvalio sūrių gamyklą...), kas jas finansuoja, kaip jos veikia. Mane klausė, ar šios provincinės poezijos knygos nėra „samizdatas" (Zenono Rekašiaus nukaltas terminas, reiškiantis pačių autorių finansuojamas knygas.) Nežinau, galimas daiktas, kad toje gausybėje yra ir „samizdato". Tačiau žinant provincijos šviesuomenės ekonominį pajėgumą,

manau, kad tik nedaugelis iš tų poezijos rinkinėlių išleisti autoriaus lėšomis. Leidimo išlaidas, be abejo, padengia įkalbėtos savivaldybės, ar vietiniai minkštaširdžiai verslininkai.

Poetai Jurevičius, Skridla, Statkevičiūtė nėra (bent man) girdėti. Tiesa, tarp tų mažųjų leidyklų spausdinamų poetų pasitaiko ir žinomesnių asmenybių (pvz. Vytautas Skripka), o kartais ir visai žymių (Bložė). Bet didelė dauguma yra nežinomi provincijos poetai, jų rinkinėlių (išleistų paprastai 100–200 egz. tiražu) nerasi jokiame Vilniaus knygyne, jų nerecenzuoja (net nepamini) Vilniaus kultūrinio establišmento spauda. Jie turbūt niekad neatvažiuoja į girtų poetų vakarą (oficialiai: „Poezija per naktį") Vilniaus rašytojų klube skaityti savo eilių. Tačiau tikriausiai savo miestelyje jie yra žinomi ir gerbiami—jie poetai!

Tarp kita ko, mažosios provincijos leidyklos gamina ne vien tik poeziją. Ir lietuviškos prozos jos išleidžia daugiau negu didžiosios Vilniaus leidykos. Per tyrinėtus metus didžiosios leidyklos išleido 20, o tos mažytės su ilgais, „mandrais" ar pilkais pavadinimais išleido 49, vadinasi, 71% visos lietuviškos prozos produkcijos.

Vilnius nei dėl tų provincijos leidyklų, nei dėl tos masės poetų, nei dėl antraeilių provincijos prozininkų nesuka galvos. Gal ir neverta. Tačiau vis dėlto toji provincinė knygų leidyba yra bendro kultūrinio podirvio dalis ir įdomus fenomenas, be abejo, vertas ir atidesnių tyrinėjimų.

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

ĮSPŪDINGA ĮVEIKA

Vytautas Kubilius, *Neparklupdyta mūza. Lietuvių literatūra vokietmečiu*. Vilnius. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001. 237 p.

Visoks šamanizmas ir fetišizmas kamuoja leidėjų pasaulį. Nuo seno jie linkę piršti autoriams miglotus, mįslingus knygų pavadinimus. Pritardamas jiems, G.F. Lessingas yra netgi pareiškęs: „Pavadinimas turi būti kaip meniu (valgiaraštis); juo mažiau jis pasako, tuo geriau". Malonu, kada leidėjų motyvai paremti praktiškais apskaičiavimais. A. J. Greimas pasakojo, kad jo knygos leidėjas ilgokai zirzęs, kad paliktų pavadinime madingą žodelį „struktūrinė". Girdi tas vienas būdvardėlis pakelsiąs parduodamų egzempliorių skaičių keliais šimtais. „Sviestu košės nepagadinsi", pagalvojęs Greimas, ir taip gimusi naujutėlė mokslo disciplina.

Kas žino, gal ir profesoriui Vytautui Kubiliui teko erzeliotis su leidėjais, bet parinkdamas savo naujajai studijai *Neparklupdytos mūzos* pavadinimą jis laikėsi aukso vidurio. Nebūdamas tikras, ar aliuzija į antikinio pasaulio išmintį bus visiems permatoma, jis nusprendė pridėti paaiškinamąją antraštę „Lietuvių literatūra vokietmečiu". Tokiu būdu studijos tikslas ir pobūdis apibrėžiami nedviprasmiškai. Tuo pat metu dalykiškai ir įtaigiai plėtojama

mintis, jog mūsų raštijos raidoje vokiečių okupacijos trumpas trijų metų tarpsnis nebuvo visiškas nedermės klaikmetis. Veikiau daroma prielaida, kad tas periodas buvęs kūrybinio vaisingumo, dvasinės sutelkties laikmetis, padėjęs kai kuriuose sektoriuose pamatus literatūriniam atsinaujinimui.

Prof. Kubiliaus erudicija ir mokslinė kompetencija, o ypatingai darbingumas, visiems žinomi ir be komentarų. Be daugybės svarių monografijų, jis yra kapitalinio veikalo *XX amžiaus literatūra* autorius. Kaip tik toji aplinkybė gali įtaigoti skaitytoją, kad *Neparklupdyta mūza* tėra vien pirštų pamiklinimo pratimėlis, papildantis vieną jo traktato skyrelį. Taip galvojantys klystų. Savo įsiklausymu į praeitį, įžvalgom ir drąsokomis prielaidomis, *Neparklupdyta mūza* yra visiškai savitas, ambicingo polėkio kūrinys.

Be abejo, Kubilius kartais pasinaudoja informacine medžiaga, pasitarnavusia jo tekstui, *XX amžiaus literatūra*, sakysim, statistika apie knygų leidybą, bet iš esmės šia studija atkeliami vartai į ikišiol nepurentą dirvą.

Iš pat pradžių susiduriam su kuriozu. Išeivijos skaitytojas puikiai žino, kiek yra buvę mūsų prozoj veikalų, apsakančių pirmosios bolševikų invazijos siaubus, vėliau bėglių į Vakarus pergyvenimus. Palyginus su ta rašinių gausa, vokietmečio tema atrodo nėra eksploatuota iš viso. Labai panaši situacija yra ir memuaristikos srityje. Retai kas drįso, krašte gyvendamas, saugoti savus to meto dienoraščius. Vokietmetis buvo tuštuma, apie kurią buvo nenorima ir nedrįstama kalbėt abiejose Atlanto pusėse. Žodžiu, rašydamas savo studiją, Kubilius teturėjo vos vieną dokumentacijos šaltinį—įslaptintus specialiuose fon-

duose tuometinės spaudos komplektus. Visokią vienadienės vertės laikraštieną. Pasitelkus tą nedėkingą medžiagą, teko jam atkurti istorinį foną ir atlikti giluminę raštijos analizę. Ieškant termino apibūdinti jo atliktai misijai prašyte prašos prancūziškas terminas „tour de force" arba įveika, kurią tegalima apibūdint vien kaip imponuojančią, įspūdingą.

Atvertus knygą krinta į akis bibliografinių nuorodų gausa. Įdomu, kad tos išnašos puslapių paraštėse nebūtinai cituoja tekstus, pasirodžiusius laikraščių skiltyse. Kai kurios jų atkreipia skaitytojo dėmesį į daug vėlesnę memuaristiką, pasirodžiusią tiek išeivijoje, tiek Lietuvoje. Kubiliaus nuovokumas tiesiog stebinantis. Jis kartais cituoja šaltinius, kurie iš pirmo žvilgsnio, atrodytų, neturi nieko bendro su tema. Toks šaltinis, pavyzdžiui, būtų Danos Rutkutės knygelė *Mano jaunystės teatras* (kurią *Lietuvių literatūros enciklopedija* visiškai ignoruoja) ir kuria Kubilius puikiai pasinaudoja atkurdamas Vilniaus poveikį jaunimui. Nebūtina sutikti su visais Kubiliaus svarstymais, ar daromomis prielaidomis, bet jo studija neišsigimsta į pedantišką pavardžių bei pavadinimų išvardyjimą, kurio buvo galima nuogąstauti tokios siauros temos atveju.

Pravartu prisiminti, kad nuo to laiko, kai žmonėms pasidarė prieinami archyvai, ne vienas susigundė pasirinkti savo moksliniam darbui temą, verčiančią naršyti pageltusius popierius. Neįsiveliant į *Neparklupdytos mūzos* palyginimą su kitais panašaus pobūdžio veikalais, (tokiais kaip Virginijos Balsevičiūtės monografija *V. Mačernis ir jo karta*), Kubiliaus studija išsiskiria iš jų savo apimtim, istorinio piešinio autentika ir stilistinėmis puošmenomis, kal-

bos precizija ir žodyno turtingumu. Ypatingai krinta į akis autoriaus tvirtas medžiagos apvaldymas. Jo gebėjimas tiksliai ir dalykiškai įvertinti įvairių rašinių radimąsi ant literatūriškumo ribos. Tokiais atvejais ypatingai išryškėja meistro ranka, nes Kubilius, per stilistinius priekaištus įtaigiai nusako jų trafaretiškumą bei epigoniškumą. Mažesnių įgūdžių literatūros tyrinėtojas, susidūręs su tokia mėgėjiškumo gausa, būtų šokęs nurašyti juos į nuostolius kaip publicistiką pasitelkęs kelis epitetus. Kubilius tokio mosto išvengia, tačiau jo plunksna nemažiau negailestingai atskleidžia šių tekstų mėgėjystę:

> Konkretumo stilistika, būdinga reportažams ir dienoraščiams atmiežiama idealizuotais gamtos vaizdais, tėviškės ilgesio motyvu, ir puošniomis balistinėmis metaforomis („Pasiklausę šūvių simfonijos ir pasižiūrėję raketų fejerverko, sugrįžom į bunkerį"). Tačiau ši stilistika beveik kurčia karių žūčiai. (84)
>
> ...Šaunus lietuvio kareivėlio tipažas, paveldėtas iš prieškario kariuomenės dainų, atgyja su tradiciniu juodbėriu žirgu, sesers lelijėlės, motinos sengalvėlės, atributika.

Pasirinkdamas šį stilistinės apdailos ieškojimo metodą, Kubilius lengvai diskvalifikuoja ir įvairią dokumentinę raštiją, parodydamas, kaip ji vergiškai laikosi karinio raporto trafareto. Šia vartojamų priemonių įvairove Kubilius įstengia atkurti dvasinio klimato tolydžią kaitą, tuo pat metu meistriškai atkurdamas pirmųjų dienų euforiją: „Pirmosios išsilaisvinimo dienos išblaškė elegišką liūdesį ir globalinio nuovargio melancholiją,... Tautos savivoka, žeminta ir trypta nelaisvės metais, išsiveržia pirmykšte emocine galybe, moraliniu teisumu, kančios ir pergalės patosu". *Neparklupdyta mūza* dalijasi į tris pagrin-

dines dalis. Pirmąją sudaro istorinio fono drobė. Antrojoj identifikuojami giluminiai literatūrinio gyvenimo aspektai. Trečiojoj aptariamos įvairiuose žanruose aptiktos apraiškos. Atliekama jų analizė.

Daugiausia, rasit, nelauktumų sukelia išeivijos skaitytojui pirmoji leidinio dalis, kurioje brėžiami istorinio fono kontūrai. Niekam nepaslaptis, kad mūsų atmintis yra išranki. Ne pro šalį taip pat paminėti, kad kai kurie literatūrologai (pavyzdžiui, Virginija Balsevičiūtė) nagrinėdami tą patį laikotarpį, visai nesivargina atkurt istorinį foną. Kubilių tuo tarpu nesiliauja kankinus mintis, kad tai *būtina*. Tai padaryti jam padeda nūdienių istorikų (Brandišausko, Liekio ir kitų) tyrimų duomenys. Atkuriamas reginys toli gražu nepatrauklus. Lozunginė „Kryžių ir smūtkelių Lietuva" pasimato veikiau kaip užverstų griovių ir duobių gamtovaizdis. Raudonu siūlu driekiasi per knygą klausimas, kodėl karo baisybių reginys neatsispindi to meto raštijoj. Faktiškai, jau ankstesniame savo veikale—*XX amžiaus literatūra*—Kubilius baisėjos lietuvių dalyvavimu litvakų masiniame naikinime. Šiuokart nebėra to kraupaus sakinio „Kalnai drabužių styro iš toli, ir žudikai čia pat juos pardavinėja" (p. 350), bet Kubilius skrupulingai cituoja faktus, neužmiršdamas paminėti, kad šalia žydų buvo ir kitų tautybių aukų. „Vokiečiai pradėjo masinius šaudymus nuo pat karo pradžios ir iki rugpjūčio 1 dienos iššudė 53.000 žmonių (tarp jų 8.000 karo belaisvių)."

Tarp kitų mažiau žinomų faktų Kubilius jaučia reikalo paminėti, kad lietuviai pasirodė nemažiau kerštingi už kitas tautas, kadangi vokiečiams užėjus dar

ilgai miesteliuos ir kaimuos buvo suvedinėjamos sąskaitos su kairuoliais ir komunistinės valdžios statytiniais. Jų žuvę arti 5.000. Jis taip pat primena, kad kai kurie fašistuojantys gaivalai ketino įvykdyti represijas prieš dalį inteligentijos, kaltinamos nuolaidžiavimu ir pataikavimu okupantui. Dar mažiau žinomas faktas yra Kubiliaus pateikiama lietuvių dezertyravusių iš vokiečių dalinių, statistika. Jų buvę arti 3.000.

Kubiliaus tapomas laikmečio fonas nėra tačiau vienspalvis, monochromatinis. Jis nepraleidžia negirdomis tokių faktų, kad būta vajaus padėti alkstantiems miestuose studentams ir profesoriams. Bet užvis didesnę solidarumo ir tautinio sąmoningumo apraiška Kubilius laiko kitą pasyviosios rezistencijos manifestaciją. Reikėjo, pasak jo, itin sugestyvaus retorikos meno užkalbėti vokiečiams dantis, kad būtų išlaikytos *visos 49 lietuviškos gimnazijos veikusios 1941 metų rudenį* (p. 102). Šį faktą Kubilius komentuoja kiek vienašališkai, sakydamas „Tad karo meto gimnazijos ruošė ne tik savanorius Vietinei Rinktinei (nepriimtas grįždavo į klasę verkdamas) bet ir kovotojus pokario partizanų būriams" (p. 103). Manding, gimnazijoms priklauso didesnis nuopelnas, kad jų augintiniai, tiek krašte tiek išeivijoj, neišsižadėjo tautos aspiracijų ir darbavosi Lietuvos gerovei.

Viena Kubiliaus dorybių yra toji, kad atkurdamas skaitytojui vokietmečio realybę, jisai nevengia palyginti krašto gyventojų laikysenos vokiečių atžvilgiu su kitų tautų rezistencijom. Tai leidžia jam pripažinti, kad visumoj lietuviai elgėsi oriai. Jie pavyzdžiui neįsivedė universitetuose germaniškojo rasės „mokslo". Jie nepuolė tyrinėti

Ostlando valdžios peršamų temų, liaupsinančių teutonų pranašumą. Iš kitos pusės pogrindžio spauda buvo elementari ir naivi. Jos nuopelnu buvo nebent tai, kad jos veikiama viešoji spauda gan greit liovėsi kurščius antisemitizmą. Bet savilaidos plotmėj buvo nepadoriai velkamasi iš paskos: „Lietuvos pogrindyje nebuvo leidžiami literatūriniai žurnalai ar grožinės literatūros kūriniai, kaip Lenkijoj, kur slaptose spaustuvėse nemažais tiražais (400–1.000) spausdinami dainų rinkiniai, poezijos antologijos, individualūs poetų rinkiniai".

Pasiteisinama įvairiai. Sakoma, kad vokiečių civilinė valdžia leisdavusi tam tikrą skaičių leidinių, kad buvę knygų, prasmunkančių be cenzoriaus leidimo. Kubiliaus teigimu „Geografinė padėtis išmokiusi tautą prisitaikinti prie besikeičiančių okupacijų, ieškoti spragų ar požemines erdves „pasireikšti'" (p. 113). Apie tautos demoralizavimą, apie įsiviešpataujantį joje cinizmą ir savanaudiškumą, kurie lydėjo tokį oportunizmą ir ugdė *homo sovieticus* tipo padarus, Kubilius nekalba.

Dvasinis sąstingis vokietmetyje atkuriamas su nemažesniu gyvastingumu. Nors autorius pasigenda raštijoj karo trioškesio, jisai teisingai konstatuoja, kad tauta tebegyveno traumuota bolševikinės diktatūros, prieš kurią nublanksta karo baisybių absurdas. Tą stabligės būseną Kubilius aptaria šitaip:

> Pirmoji sovietinė tremtis atrodė pati didžiausioji tautos nelaimė, ištikusi kada nors Lietuvą. Psichologiškai ji užgožė karo baisybes, kurias tik epizodiškai paliesdavo poetinis žodis (p. 190).
>
> Eilėraščių, apsakymų ir apysakų kūrėjai rėmėsi ta pačia įvykių ir realijų faktūra, kaip dokumentinės,

memuarinės literatūros autoriai. Nereikėjo išsigalvoti fabulos—tikrovė pranoko fantazijos žaidimus.

Žaisdamas kontrastais tarp tikrovės nykulio ir daugiau ar mažiau šiltadaržinės, tradicinio braižo lyrikos, Kubilius apčiuopia naujų poslinkių daigus ir gilėjančios tautinės savimonės ūgtelėjimus. Jo diagnozė visiškai įtikinama:

> Karo metu naujų jėgų antplūdis į poeziją buvo nepalyginamai didesnis negu į prozą ar dramaturgiją. Visuotinis nerimas, graužianti nežinia, likiminė sumaištis, gynė į poezijos prieglobstį daugelį jaunų žmonių. Eilės sugerdavo nervinį drebulį, egzistancijos sunkumą, blyškias viltis (p. 189).
>
> Karo metu svyruojant pasaulio pamatams, poetas glaudžiasi prie tautos: esi kolektyvinė dalelytė, koks bus tautos likimas, tokia ir tavo dalia (p. 185).

Tokiais beveik gaspadoriškais žodžiais Kubilius apsako postūmius, skatinusius jaunus žmones dairytis dvasinių atramų savo kalboj ir kultūroj, nebepasitenkinant retoriškom patriotizmo ar religingumo deklaracijomis, ir tas Kubiliaus teiginys kontrastuoja įsigalėjusiai tezei, jog jų posūkius nulėmė filosofinių tekstų skaitiniai. Kubilius sugeba įtikinti skaitytoją, kad vokiečių okupacijos tarpsnis buvęs daugeliui didžiųjų išbandymų metais, nors kai kam tie lūžiai buvo prasidėję daug anksčiau. Didelis *Neparklupdytos mūzos* nuopelnas yra tas, kad ši knyga pripažįsta, kokią milžinišką reikšmę turėjo jaunoms sieloms sostinės atgavimas, „Pasaka naktinių miesto žiburių", pasak E. Matuzevičiaus.

Vargu ar autoriaus užmojus buvo atlikti šią studiją naujosios mūsų poezijos mokyklos pirmūnų hierarchijos peržiūra, nors kiekvienas pastebės, kad Kubiliaus nuomonė nevisada sutinka su išeivijos kritikų nuosprendžiais, ar su vyresnės kartos pažiūromis. Taip sakysim, jei toji yra išlaikiusi sentimentą Vytauto Mačernio *Vizijoms* kaip pirmlaikės poezijos knygai, tai Kubiliaus požiūriu „pirmąja naujosios lietuvių poezijos knyga laikytinas Kazio Bradūno rinkinys *Pėdos arimuose* (p. 142). Ir jo samprotavimai visiškai teisingi.

> Poetinė žemės ir tautos amžinumo idėja, išpuoselėjo romantizmo, agrarinės gyvensenos sakralizaciją, atgaivintą vokietmečio prozoje ir poezijoje, ilgai maitino egzodo literatūrą (poezijos antologija *Žemė*), o sovietinėj Lietuvoj vėl tapo esmingu atminties tašku (Justino Marcinkevičiaus, Marcelijaus Martinaičio, Jono Strielkūno, Henriko Čigriejaus, Juozo Apučio, Romualdo Granausko kūryba). *Taip susidarė literatūroje ilgalaikis vaizdinis ir emocinis lietuviškumo stereotipas, mažai tesikeitęs ir įgijęs savigynos prasmę.*

Drasūs apibendrinimai visada pavojingi. Kubilius tačiau turi dovaną rasti savo prielaidoms įdomią ir priimtiną formą. Štai kaip jis pavyzdžiui apsako pokyčius, nevisada įžiūrimus plika akim:

> Vokietmetyje prasidėjo lietuvių literatūros savimonės lūžis, užsibaigęs egzode. Vyko kartų virsmas, be manifestų ir viešų konfliktų, bet ganėtinai radikalus. Jaunoji karta drįsta oponuoti „švelniam jausmingumui, miniatiūrinių vaizdų, švelnių sąskambių, subtilių asonansų poetikai, kaip išsekusiai inercijai.

Kubiliaus nuomone jau egzode lietuvių lyrika nesunkiai pritapusi prie XX amžiaus vidurio europinės poetinės kultūros konteksto (p. 204).

Grįžtant prie egzistencijos beprasmiškumo pajautų, kurias paprastai iššaukia karas, kaip kolektyvinė savižudybė, Kubilius pripažįsta, kad gniuždantį karo slėgimą stipriausiai pajuto Putinas, dramatiškų priešpriešų poetas, bet nesileidžia į spėliones, ar jo dramatiškų eilėraščių pluoštas turėjęs poveikio jaunųjų kūrybai (p. 198).

Iš visų jaunųjų poetų Kubiliaus nuomone daugiausia novatoriškumo buvę Leono Švedo kūryboj. Pasak Kubiliaus, Švedas įveda į poetinę kalbą „kertinius žodžius", atsieit egzistencializmo kategorijas (beprasmybė, siaubas), kurie deformuoja desperatiško protesto ir patetiško šauksmo situaciją (p. 200).

Kubiliaus pasisakymas apie vokietmečio literatūrinę kritiką yra santūrus, bet iš esmės teisingas. Stebina mus nebent tuo, kad autorius niekur nemini to meto pokalbiuos nuolatos linksniuojamų pavardžių—Walzelio ir Ermatingerio. Kubilius pasitenkina konstatavimu, kad tuometinė kritika siekusi pragmatinių tikslų:

> Kritika įtraukta į vieningą dvasinės saviginos rikiuotę, kartu su poezija ir proza. Ji ieško atsparos taškų, aktualizuoja praeities kultūros pamokas, reikalauja iš kūrėjo pareigos tautai supratimo. Tuo pat metu svarsto meno esmės klausimus, gina europinio modernizmo estetiką ir naujiems kūriniams taiko aukšto meniškumo kriterijus (p. 206).

Aptardamas vokietmečio dramaturgiją Kubilius pažymi, kad būta nemažo teatrinių vienetų pagausėjimo. Kai kurie iš jų protegavo lietuvišką repertuarą. Taip atsi-

radę šalia Alanto, rašiusio komedijėles, nauji dramaturgai (Adomėnas, Škėma, Grušas, Neveravičius). Bet Kubiliaus pastaba teisinga: nė vienas iš tų veikalų, po premjeros vokietmetyje, nebuvo vėliau atnaujinti scenoje.

Savo esme *Neparklupdyta mūza* sudaro teksto, vykusiai išnaršiusio tolimą praeitį, įspūdį. Nestinga jame atodangų, paradoksaliai skambančių teiginių ir netgi pernelyg drąsių apibendrinimų. Žodžių, dėmenų, kurie skiria jį nuo tradicinio akademinio minkalo. Bet kaip tik tas formos laisvumas, autoriaus dažnos digresijos, leidžia atsirasti kitokio pobūdžio problemoms. Skaitytojui sukirba mintis, kad kai kur Kubilius nekritiškai priima liudininkų teiginius, o kitur pamėtėja savuosius, nelabai juos pergalvojęs. Imkim tokį apibendrinimą—aptarinėdamas visuomenės nuotaikas vokietmečiu, Kubilius pareiškia, kad Lietuvos praeitis buvusi ne vienam rašytojui įkvėpimo šaltinis:

> Okupuotam krašte tautos istorinė atmintis išlieka esminis atsparos taškas. Atėjūnų valdžia negali atšaukti ir panaikinti to, kas buvo. Praeitis egzistuoja kaip objektyvus dydis, o kartu tai subjekto savastis.

Beveik neįtikėtinas toks kategoriškas teigimas. Ypatingai lietuviui sunku prisiimti jį kaip aksiomą. Atėjūnas atėjūnui nelygu. Bolševikinis totalitarizmas buvo beveik sutrynęs kolektyvinę atmintį. Ir tos priešo indoktrinacijos žymės dar ir dabar lengvai atpažįstamos krašte.

Nemažiau nerimtas yra Kubiliaus užmojis reabilituoti Salomėją Nėrį, lyginant ją su mūsų kareivėlių grafomaniškais eiliavimais:

Vokietmečio spaudoje karą apdainuojanti lyrika nė iš tolo neprilygo Rytų fronto pusėje sukurtų Nėries eilėraščių gilaus dramatiškumo, benamiškumo ir nevilties ilgesio ir herojizmo nuotaikų.

Susidaro įspūdis, kad autorius pastebi militaristinėj Saliūtės poezijoj vien savigailos gaidas, neįžiūrėdamas viską užgožiančios propagandos plėmų. Kaip bebūtų, nebūtų pakenkę, šmugeliuojant tokias tezes, pailiustruoti jas citatomis. Kubilius skatina skaitytoją priimt jo tiesas kaip dogmą.

Kai kada išeivio atminty išsilaikęs negatyvas neatitinka Kubiliaus išaiškintos to paties peizažo fotografijos. Taip sakysim Kubilius poroj vietų pakartoja, kad tarpukario Lietuvoj į gyvenimą kaime buvo žvelgiama nepalankiai, iš jo buvo bėgama. Keista, bet išeivio atmintyje toks slogus vaizdas nėra užsifiksavęs. Buvo, tiesa, vadinamoji kritikinio realizmo srovė, kėlusi viešumon gyvenimo negeroves, bet kad būtų buvę kažinkokio specifinio priešiško nusiteikimo kaimo atžvilgiu, sunku po šešiasdešimties su viršum metų prisiminti.

Nežiūrint to, tenka visiškai sutikti su Kubiliaus įžvalga, kad vokietmetyje kažkaip susinešiojo kairuoliškumas ir kad tuo pat metu suvešėjo savotiškas kaimo kultas. Kaimo, kaip vaikystės rojaus ir visokių bukoliškų idilių vietos egzaltavimas, kuris dar labiau išbujojo, veikiamas nostalgijos, egzodo prozoje.

Nemažiau gilios ir teisingos yra ir kitos Kubiliaus įžvalgos, nors kaip teks pastebėt vėliau, kai kurios jo atodangos lieka pusiau kontroversinės. Daugiau nei vienoj vietoj Kubilius leidžia pajust, kad jam yra atkarus buitiškoj

raštijoj įsiviešpatavęs publicistinis braižas ir didaktiškumo tendencijos. Tai vaizdžiai atskleidžia jo pasisakymas apie Vinco Ramono apysaką „Dulkės raudonam saulėlydyje":

> „Dulkės raudonam saulėlydyje" aktualizavo tezinį romaną, kaip priešingų ideologijų dvikovą, įstatytą į istorinio laiko rėmus, ieškantį ekspresijos sąvokinio mąstymo dialektikoje, slystantį į bėglų, kronikinį aprašinėjimą ir laikraštinę stilistiką, neįgavusią atakuojančios intelektualinės jėgos ar tulžingos ironijos. Tokio tipo romanai vėliau bus rašomi, tiek vienoje, tiek kitoje „geležinės uždangos" pusėje (p. 174).

Perskaičius tokį apibūdinimą, skaitytojui visai nenuostabu, kad Kubilius itin šiltai ir saikingai iškelia Viktoro Katiliaus prozą: „Viktoro Katiliaus kūriniai bene patys stipriausi vokietmečio prozoje, demonstravo naują pasakojimo struktūrą, grindžiamą egzistenciniu apmąstymu." Tokių nuopelnų pripažinimas Katiliui yra tuo įstabus, kad anuo metu Katiliaus vardas nebuvo populiarus. Bent studentai Vilniuje veikiau laikė Adolfą Sprindį kylančia žvaigžde.

Didžiausiom tačiau staigmenom Kubiliaus knygoj yra kiti du atvejai, kai skaitytojas tikrai išmetamas iš balno, pasijutęs tamsuoliu. Pirmuoju yra pripažinimas Balio Sruogos pjesei *Pavasario giesmė* „brandžiausio lyrinės dramaturgijos kūrinio" titulo. Paradoksalu, bet tos pjesės tekstas vokietmetyje buvo nežinomas, nei plačiajai visuomenei, nei teatrų repertuarų komisijoms. Sruoga sukūrė ją būdams Stuthofo koncentracijos stovykloj 1943 metais, už Lietuvos ribų. Išeivijoj ji buvo retai komentuojama.

Kitas atvejis nemažiau intriguojantis. Kubilius entuziastingai pasisako apie Igno Šeiniaus *Raudonąjį tvaną*,

kuris esąs pasak jo „turtingiausia informacijos apimtim ir skvarbiausia savo įtaikiu tonu dokumentinė knyga apie pirmąjį bolševikmetį." Kaip tokia, ji privalėjo būti pažįstama atplaišom bei vaduotojams, bet ji nesusilaukė nė mažiausio dėmesio išeivijoje. Jos nemini nei bostoniškė *Lietuvių enciklopedija*, nei *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*. Tenka spėlioti, kad ji rašyta švedų kalba. Taip ir yra. Tą faktą patvirtina neseniai pasirodžiusi *Lietuvių literatūros enciklopedija* (2001). Kas sugundė prof. Kubilių pramanyti skaitytojui tokius galvosūkius, nevisai aišku, bet paskatų susipažint su minimais veikalais tai nesumažina.

Vytautas A. Jonynas

METMENIMS aukojo:

100 dol.
Dalia ir Raimundas Mieželiai
Elena Barnet
Saulė Šatienė

50 dol.
Eugenia Pakulis

Redaguoja: Violeta Kelertienė, Rimvydas Šilbajoris
Department of Slavic & Baltic Languages & Literatures (m/c 306)
1610 University Hall,
University of Illinois at Chicago
601 South Morgan
Chicago, Illinois 60607-7112

Redakcijos bendradarbiai: Egidijus Aleksandravičius, Algirdas Titus Antanaitis, Leonidas Donskis, Mykolas Drunga, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Gražina M. Slavėnienė, Alina Staknienė, Giedrius Subačius, Artūras Tereškinas, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Nora Aušrienė

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Vytautas Vepštas, Rimas Žilinskas

Administracija: Marija Paškevičienė
306 55th Place
Downers Grove, IL 60516

Viršelio projektas: Vytautas O. Virkau

Kaina: pavienio numerio — $10.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
2002, Nr.82